Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin
Seminář nejnovějších dějin

Diplomová práce

Aleš Bříza

Pád Německého císařství a některé aspekty sociálně-kulturního vývoje Výmarské republiky na stránkách vybrané memoárové literatury

(Příspěvek ke studiu německých dějin první poloviny 20. století)

Vedoucí práce
Doc. PhDr. Martin Kovář, Ph. D.

Praha 2006

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně,

výhradně s použitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze, 30. června 2006

Aleš B ř í z a

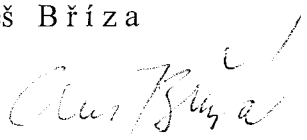

Obsah

Úvod 5

První kapitola 9

Memoárová literatura jako historický pramen 9

1. Evropa po první světové válce 9

2. Předmět práce a „úvod do memoárové literatury“ 13

3. Válečný zážitek jako „inspirační zdroj memoárové literatury“ 17

4. Memoárová literatura ve Výmarské republice 19

Druhá kapitola 21

Německé císařství a jeho role v „koncertu velmocí“ 21

1. Základní rysy „dějinného obrazu vilémovské éry“ 22

2. Berlín – světová metropole 27

Třetí kapitola 32

Kulturní a umělecká tvář výmarského Německa 32

1. Trendy, protiklady a faktory ovlivňující život německé společnosti 32

2. Úpadek německé kultury za vlády nacionálního socialismu a exil jako „záchrana“? 36

Čtvrtá kapitola 40

Pád císařství a vznik republiky v roce 1918 40

1. Zhroucení snů o vojenském vítězství a následné vnitropolitické změny 40

2. Devátý listopad 1918 56

3. Hledání kompromisu a nárůst politických střetů v prvních týdnech republiky; císařův odjezd do Nizozemska 69

4. Vojenské záležitosti 78

5. Ústavní dokument Výmarské republiky 88

6. Shrnutí 96

1) Postavení císaře, moc OHL, růst vlivu MSPD 97

2) Stanovisko armády a její „podpora“ MSPD 102

3) Rozporné představy o podobě revoluce a polarizace veřejnosti 103
4) Atmosféra Berlína 105

Pátá kapitola 107

Vybrané aspekty sociálně-kulturního vývoje Výmarské republiky 107

1. Vídeň versus Berlín 107
2. Thomas Mann a Gustav Stresemann – republikáni z rozumu? 110
3. „Každodennost" Výmarské republiky 119

Šestá kapitola 128

Závěrečná analýza memoárů jako historického pramene 128

Závěr 136

Prameny a literatura 139

1. Odborná literatura 139
2. Memoáry, dobová a krásná literatura 144
3. Populárně naučná literatura 148

Úvod

Pokud by si chtěl český čtenář přečíst odbornou či populárně naučnou monografii, zabývající se německými dějinami v době vlády císaře Viléma II. či Výmarské republiky, musí dlouho přemýšlet, jaká klíčová slova zvolí, aby se mu v elektronických katalozích veřejných knihoven objevil alespoň nějaký výsledek.[1] Pro první zmíněné období, tj. pro „Vilémovu éru", nalezne v češtině pouze knihu Emila Ludwiga *Vilém II.* (Praha 1928) a z novější doby práci Františka Stellnera *Poslední německý císař* (Praha 1995), které ale končí Vilémovým odchodem do exilu. Ke studiu událostí z přelomu let 1918-1919 mu katalog nabídle pouze knihu Sebastiana Haffnera *Německá revoluce 1918-1919* (Brno 1998); k problematice Výmarské republiky komplexně zpracovaná monografie vůbec chybí, dílčí informace lze nalézt alespoň v populárně naučné edici Lidových novin *Dějiny států.*[2]

Čtenář tudíž pasáže, věnované německým dějinám, musí hledat rovněž v pasážích, které do svých děl zařadili například Henry Kissinger (*Umění diplomacie – od Richelieua k pádu berlínské zdi*; Praha 1996), Ian Kershaw (první svazek monumentálního díla *Hitler-Hybris 1889-1936*; Praha 2004), Alan Bullock (*Hitler a Stalin – Paralelní životopisy*; Plzeň 1995; Praha 2005) a v neposlední řadě William L. Shirer (*Vzestup a pád Třetí říše*; Brno 2004). Jinak u českých nakladatelů jednoznačně „vyhrávají" práce, jež se zabývají osobností Adolfa Hitlera a tzv. Třetí říší, potažmo druhou světovou válkou.

Jestliže monografií v českém jazyce je k výše uvedeným tématům vskutku pomálu, odborná literatura k dějinám císařství a Výmarské republiky obecně je nesmírně rozsáhlá; její rozbor a podrobná analýza nicméně nejsou primárním předmětem mého výzkumu – byť jsem

[1] Použil jsem NKC – Online katalog Národní knihovny ČR.

[2] Müller, Helmuth, Krieger, Karl Friedrich, Vollrath, Hanna, *Dějiny Německa*, edice dějiny států, lidové noviny, Praha 1999.

jejich studium přirozeně nemohl opomenout –, a proto uvádím výběr z ní pouze v následující poznámce.[3]

Pokud jde o memoáry, jež stály naopak v centru mojí pozornosti, byly v českém jazyce publikovány práce, které sice nejsou – až na výjimky – zaměřeny politicky, ale přesto patří k důležitým pramenům pro poznání doby. Český čtenář se může seznámit například s pamětmi Marlene Dietrichové *To jsem já* (Praha 1991), Georga Grosze *Malé ano a velké ne, Vlastní životopis* (Olomouc 1999), Sebastiana Haffnera *Příběh jednoho Němce, Vzpomínky na léta 1914 - 1933* (Praha 2002), Klause Manna *Bod obratu, Zpráva o jednom životě* (Praha 1997), Marcela Reicha-Ranickeho *Můj život* (Brno 2003), Artura Rubinsteina *Moje mladá léta* (Jinočany 2001) či Stefana Zweiga *Svět včerejška, Vzpomínky jednoho Evropana* (Praha 1999).

Aby tato diplomová práce mohla vůbec vzniknout, bylo nutno studovat a analyzovat paměti zejména v německém a anglickém jazyce. Na tomto místě uvádím především práce Heinricha Brüninga *Memoiren 1918-1934* (Stuttgart 1970), Berta Engelmanna *Stadt wie keine andere* (Göttingen 1991), Hermanna Franken-Müllera *Novemberrevolution, Erinnerungen* (Berlín 1928), Wilhelma Groenera *Lebenserinnerungen* (Göttingen 1957), Sigurda von Ilsemann *Der Kaiser in Holland, Aufzeichungen des letzten Flügeladjutantanten Kaiser Wilhelm II, 1. sv. Amerongen und Doorn 1918-1923* (Mnichov 1967), Harryho Hrabě Kesslera *Tagebücher 1918-1937* (Frankfurt nad Mohanem 1996), Gola Manna *Erinnerungen und Gedanken, Ein Jugend in Deutschland* (Frankfurt nad Mohanem 2001), Phillippa Scheidemanna *Memoiren eines Sozialdemokraten* (Drážďany 1928), další viz seznam pramenů a odborné literatury.

---

[3] Bracher, Karl Dietrich, Es begann mit der Weimarer Ehrfahrung, in: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 51, 2003; Broszat, Martin, Uchopení moci. Vzestup NSDAP a zničení Výmarské republiky, Praha 2002; Schulze, Hagen, Das Scheitern der Weimarer Republik als Problem der Forschung, in: Weimar. Selbstpreisgabe einer Demokratie, Eine Bilanz heute, (ed.) Karl Dietrich Erdmann a Hagen Schulze, Düsseldorf 1984; Pyta, Wolfram, Weimar in der bundesdeutschen Geschichtswissenschaft, in: Weimars lange Schatten, „Weimar" als Argument nach 1945, (ed.) Gusy, Christoph, Baden-Baden 2003; Zimmermann, Ludwig, Deutsche Aussenpolitik in der Ära der Weimarer Republik, Göttingen 1958.

Předložená diplomová práce *Pád Německého císařství a některé aspekty sociálně-kulturního vývoje Výmarské republiky na stránkách vybrané memoárové literatury* se skládá ze dvou tematických celků. Ve druhé a čtvrté kapitole, jež jsou věnované období císařství, si kladu za cíl analyzovat obraz německých dějin v letech 1918-1919, kdy došlo k zásadní přeměně státní formy. Nová republika musela reorganizovat armádu, vytvořit si nový ústavní dokument a v občanské válce prosadit hledisko sociálně demokratické strany. Třetí a pátá kapitola jsou dílčí analýzou některých aspektů sociálně-kulturního vývoje Německa v době Výmarské republiky. V celkové koncepci práce znamenají tyto kapitoly jakýsi „závěrečný akord", vnitřně úzce související s obdobím císařství respektive jeho zániku.

Diplomová práce je rozdělena do šesti kapitol. První z nich je – nezbytně – stručnou rekapitulací mezinárodně politické situace v Evropě po první světové válce respektive po Pařížských mírových smlouvách a postupného odklonu evropských států od „demokracie". Dále vymezuje předmět práce, včetně teoretického rozboru memoárové literatury jako historického pramene, zabývá se „válečným zážitkem" jako specifickým „inspiračním zdrojem memoárové literatury" a zároveň je „přehledem knižního memoárového trhu" ve Výmarské republice. Druhá kapitola je věnována německému císařství, především analýze jeho „ideologických pilířů", mocenské struktury a růstu vlivu „pruské tradice" na identitu obyvatelstva; neopomíjí ani zrod Berlína jako „světové metropole vědy, kultury a umění". Třetí kapitola je analýzou umělecké a kulturní tváře výmarského Německa jako na politických událostech, alespoň z počátku, nezávislého, osobitého způsobu vyjádření nových pocitů a myšlení a jejího postupného štěpení po nástupu nacionálního socialismu k moci. Ve čtvrté kapitole jsem se snažil analyzovat: nejdůležitější momenty roku 1918, tj. krach jarní ofenzívy, debaty o nutnosti uzavření příměří, demokratizace Německa, 9. listopad, vytvoření uskupení, která si osobovala moc rozhodovat, především o podobě armády a formě státního zřízení. Pátou kapitolou práce opouštím prvek chronologického řazení, který je důsledně dodržován

v kapitole předcházející a zpracovávám problematiku z tématického pohledu. Je tomu tak především díky částečné „změně" předmětu práce, jež je nyní zaměřena na analýzu atmosféry a duchovního klimatu doby, které daly později vzniknout mýtu o „zlatých dvacátých letech". V šesté kapitole analyzuji v obecné rovině memoáry jako historický pramen, přičemž se pokouším zdůraznit určité aspekty, ovlivňující pamětnickou výpověď – předmět pamětí, osoba autora a doba zapsání. V dalším ohledu nastiňuji, kdy se pamětnická výpověď může stát podkladem pro odbornou literaturu a naopak, kdy se odborná literatura stává nezbytným doplňkem – především jako kontrola ověření pravosti tvrzení.

Na závěr bych rád poděkoval doc. PhDr. Martinu Kovářovi Ph.D. za trpělivé čtení rukopisu, cenné připomínky a vedení práce. Paní Janě Rauové děkuji za vytvoření vynikajících studijních podmínek během mého pobytu v Hannoveru v listopadu a prosinci 2005 a za neúnavné shánění literatury.

První kapitola

Memoárová literatura jako historický pramen

1. Evropa po první světové válce

Evropa, zničená více než čtyřletým válčením, stála na podzim roku 1918 na počátku nové éry. Staré hodnoty a systémy se mnoha lidem jevily jako zdiskreditované a nepoužitelné. Dlouhou dobu sice udržovaly stabilitu, ale po událostech z let 1914 - 1918 v ně lidé přestali věřit. Mapa Evropy se radikálně změnila, padly čtyři klasické státní útvary - Ruské carství,[4] Rakousko-uherská monarchie,[5] Německé císařství a Osmanská říše.[6] Jejich místo zaujaly nástupnické státy. Historické a etnické principy, na jejichž základě vznikly, nemohly být naplněny beze zbytku, což dávalo do budoucna tušit četné spory a nutnost obhajoby nastalého stavu.

Pařížské mírové smlouvy byly jednostranným vyjádřením vůle vítězných mocností a mohly zůstat při životě pouze díky jejich ochotě tento stav udržet. Mysl státníků a diplomatů tak ovlivňovaly spíše touha ukončit boje a radost z toho, že se to podařilo. Realita na sebe ale brzy začala neúprosně upozorňovat. Stalo se tak, jakmile počáteční vlna nadšení opadla a bylo nutno přistoupit k běžné politické a hospodářské praxi.[7]

Všichni s napětím sledovali, jak se bude dařit nástupnickým státům, jak se prosadí ústavní demokracie v Polsku[8] a Československu,[9] najdou-li Slovinci, Chorvati a Srbové

---

[4] Figes, Orlando, *Lidská tragédie*, Praha-Plzeň 2000; Pipes, Richard, *Ruská revoluce*, Praha 1998; Veber, Václav, *Mikuláš II. a jeho svět*, Praha 2000.

[5] Sked, Alan, *Úpadek a pád habsburské monarchie 1815-1918*, Praha 1995; Pernes, Jiří, *Poslední Habsburkové – Karel, Zita, Otto a snahy o záchranu císařského trůnu*, Brno 1999; Taylor, A. J. P., *Poslední století habsburské monarchie, Rakousko a Rakousko-Uhersko v letech 1809-1918*, Brno 1998.

[6] Palmer, Alan, *Úpadek a pád Osmanské říše*, Praha 1996; Gombár, Eduard, *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha 1999.

[7] Gajanová, Alena, *ČSR a středoevropská politika velmocí*, Praha 1967.

[8] Davies, Norman, *Polsko – Dějiny národa ve středu Evropy*, Praha 2003.

[9] Klimek, Antonín, *Velké dějiny zemí koruny české*, svazek XIII. 1918-1929, Praha-Litomyšl 2000; Týž, *Velké dějiny koruny české*, svazek XIV. 1929-1938, Praha-Litomyšl 2002; Kárník, Zdeněk, *České země v éře první republiky (1918-1938)*, 3 svazky, Praha 2000, 2002, 2003; Olivová, Věra, *Dějiny první republiky*, Praha 2000.

společnou řeč, zda se ztotožní s novým státem a zapomenou na historicky zakódovanou nenávist a křivdy z minulosti.[10]

Zdálo se, že demokracie bude triumfovat. Alespoň nástupnické státy ji formálně přijaly. Ve skutečnosti ale byla demokracie křehká, historickými okolnostmi a zvyklostmi neověřená, neschopná a nakonec opuštěná. Velká Británie a Francie za sebou naopak měly dlouholetou, pečlivě pěstovanou demokratickou praxi.

* * *

Při faktickém vymezování hranic jednotlivých území (Burgerland, Slezsko, Těšínsko, rusko-polská válka)[11] brzy opět padaly výstřely. Nový myšlenkový směr z bolševického Ruska navíc povzbuzoval odhodlanost radikální levice v dalších zemích. Sociální, politická a hospodářská labilita přímo vybízela k akci, která by radikálům umožnila nastolit vysněný převrat. A tak se hned v prvních fázích poválečného vývoje ukázalo, že nově vytvořené státy jen stěží najdou společnou cestu. Místo aby žily spolu, žily vedle sebe, čekajíce na vhodný okamžik k prosazení svých cílů, nikoli na základě kompromisu a dohody, nýbrž na úkor druhých. Tyto předpoklady se začaly velmi brzy naplňovat a znatelně oslabovat demokracii jako celek. Chyběly případné sankce, které by novému uspořádání zjednaly respekt a ucelený postup v případě zákroku proti agresorům.

Ačkoli o úplném rozpadu můžeme hovořit až od třicátých let, ústup od demokracie začal již v první polovině let dvacátých.[12] Důvody byly různé. Italský fašismus[13] byl - mimo jiné – reakcí na neuspokojené ambice a „nedostatečné zisky" z první světové války a také negací stávajícího režimu. Zvýšená aktivita levicových uskupení a jejich požadavky ohrožovaly výlučné postavení velkoprůmyslníků. Otázka zestátnění jejich podniků je nutila

[10] Pirjevec, Jože, *Dějiny Jugoslávie 1918-1992*, Praha 1998; Šesták a kol, *Dějiny jihoslovanských zemí*, Praha 1998; Tejchman, Miroslav, *Kořeny nenávisti - Z dějin chorvatsko-srbských vztahů*, SP, č. 4, 1992.

[11] Czubiński, Antoni, *Rusko-polská válka v letech 1918-1921, První sovětský útok na Evropu*, Brno 1996.

[12] Srv. Robert Kvaček, *Československo a Edvard Beneš ve třicátých letech*, in: Sborník statí k 110. výročí narození druhého československého prezidenta, Praha 1994, s. 59.

[13] K problematice italského fašismu srv. Bradáč, Zdeněk, *Před pochodem na Řím*, Praha 1973; Nolte, Ernst, *Fašismus ve své epoše*, Praha 1999.

hledat spojence na druhé straně politického spektra, který by i násilnou formou bránil jejich zájmy před „rudým nebezpečím". Tak se „černé košile" staly partnerem nejvyšších kruhů.

Obava před importem světové revoluce a existenční nejistota na straně jedné a nesmírná snaha udržet si nezávislost na straně druhé činily z Polska nestálého spojence i obávaného protivníka. Maršál Pilsudský a plukovník Beck, legionáři a národní hrdinové, zastánci systému s autoritativními prvky, vykonavatelé národních zájmů, mají pevné místo v polských dějinách, byť jejich postoje v mezinárodní politice v meziválečném období působily spíše rušivě.[14]

Výmarská republika, „dědička císařského Německa", jež měla „splácet světu", byla při svém zrodu v mnohem těžší situaci než okolní státy. Henry Kissinger upozorňuje na to, že se již zapomnělo na to, že smíření s Francií, velmocenská rovnováha a společné chápaní legitimity zajistily poměrně klidný průběh 19. století.[15] Versailleská smlouva (diktát), morální odsudek článkem 231, reparace, revoluce, hospodářská krize a inflace představovaly v prvních čtyřech letech existence Výmarské republiky příliš velké zatížení, než aby ji Němci mohli mít rádi. A právě v této chvíli se na politickém jevišti objevil „republikán z rozumu", Gustav Stresemann,[16] jehož předčasná smrt v roce 1929, pár týdnů před vypuknutím velké hospodářské krize, dostala téměř symbolický výraz.[17] Stresemann zvolil cestu dialogu, politiku „plnění" a pozvolna začal „vracet Německo do Evropy". Locarno pak svedlo představitele evropských mocností a Německa k jednacímu stolu.[18]

Rok 1925 uklidnil a „uspal" („ošálil") Francii a Belgii, zčásti i Velkou Británii. Na druhou stranu úspěchy Německa z roku 1925 nemohly v žádném případě nadchnout státy v Evropě střední a východní. Locarno pro ně totiž znamenalo varovný signál, že politický

[14] V hrobce polských vládců na královském hradě Wawelu v Krakowě jistě zaujme návštěvníka hrob maršála Pilsudského, kde jsou každý den zapalovány svíce a měněny květiny. Srv. Davies.

[15] Kissinger, H., *Umění diplomacie*, s. 253, Praha 1996

[16] Stresemann, Wolfgang, *Mein Vater Gustav Stresemann*, Berlín 1979.

[17] Jäckel, Eberhard, *Německé století*, Praha 2004; Haffner, Sebastian, *Příběh jednoho Němce, Vzpomínky na léta 1914-1933*, Praha 2002; Tabuisová, Geneviéve, *Předehra k tragédii*, Praha 1967; Whitaker, John, *Strach jal Evropu*, Praha 1937.

[18] Břach, Radko, *Československo a Evropa v polovině dvacátých let*, Praha-Litomyšl 1996, etc.

systém Pařížských mírových smluv a jeho napojení na Společnost národů prochází dalším stupněm revize. Právně a definitivně vymezené hranice byly nyní potvrzeny pouze na západních hranicích Německa. Východní hranice připouštěla arbitráž; to vše necelý rok po britském odmítnutí Ženevského protokolu (1924), zamýšleném jako další pojistka a garance evropského míru. Praxe neúprosně odkryla fakt neúčinnosti uměle vytvořené definice na obranu abstraktně pojatého míru a chybný předpoklad, že na míru mají všichni a vždy stejný zájem.[19]

Ve druhé polovině třicátých let již najdeme na mapě střední Evropy jenom jeden stát, jehož režim lze označit za demokratický - Československou republiku, která však tvořila pouhý „ostrov" obklopený nacistickou Třetí říší a s ní ekonomickým vydíráním „spřízněných" dodavatelů.[20] Západní mocnosti, tj. Velká Británie a Francie, na mocenskou politiku Adolfa Hitlera ve střední Evropě de facto i de iure přistoupily. Proto zde mohl být instalován okupační režim, který měl znegovat celé předcházející dvacetiletí. Nastala nedůstojná štvanice na všechny, kteří zosobňovali demokracii a kulturu a nesouhlasili s nastalým stavem. Tito lidé se stali terčem nenávistné propagandy a pouze útěk do exilu jim zachránil holý život. Zbytek Evropy brzy poznal, že události roku 1933 v Německu, 7. březen 1936,[21] 12. - 13. březen 1938, 30. září 1938, 15. březen 1939 byly útokem na Evropu jako celek a že by se v budoucnu při snaze zajistit a udržet mír neměla žádná oblast považovat za okrajovou.[22]

---

[19] Kissinger, H., *Umění diplomacie*, s. 259-278, Praha 1996.

[20] Jančík, Drahomír, *Třetí říše a rozklad Malé dohody*, Praha 1999.

[21] Kvaček, Robert, *Historie jednoho roku*, Praha 1976; Týž, *Československý rok 1938*, Praha 1988; Shirer, William L., *Vzestup a pád Třetí říše*, Brno 2004.

[22] Československý ministr zahraničních věcí dr. Kamil Krofta pronesl 30. září 1938, když informoval britského, francouzského a italského vyslance, že se československá vláda podvoluje nátlaku Mnichovského diktátu, tato věštecká a jak mu historie potvrdila pravdivá slova: „Nechci kritizovat, ale pro nás je to katastrofa, již jsme si nezasloužili. Podrobujeme se budeme se snažit zajistit našemu národu život pokojný. Nevím, budou-li mít z tohoto rozhodnutí, učiněného v Mnichově, prospěch vaše země, ale jistě nejsme poslední, po nás budou postiženi jiní." *Mnichov v dokumentech I.*, s. 275, Praha 1958.

2. Předmět práce a „úvod do memoárové literatury“

Každá epocha s sebou přináší, nejen ze zpětného pohledu, vlastní specifika a rysy, které jsou podmíněny časem, prostorem a dalšími faktory. Byť by se mohlo zdát, že historie zná mnoho podobných schémat, majících stejná vyústění, jde vždy o události prvotní, neopakovatelné. Právě jejich autentické zaznamenání, tzn. literatura memoárového charakteru,[23] bude hlavní základnou mého pokusu sestavit obraz vzniku Výmarské republiky a několik aspektů z jejího každodenního života. Historik by se měl snažit o maximální objektivitu. Proto zde uvádím, třeba jako motto a jedno z pravidel této práce, slova významného českého historika první poloviny 20. století, profesora Josefa Pekaře, který napsal: „Historik nemá v žádném případě práva stavěti své pravidlem dokonalejší poznání, jehož nabyl o motivech, snahách a silách v boji zúčastněných stran, vyčítavě před oči těm, kteří stáli v horku zápasu a nemohli souditi tak jistě a prohledati budoucno.“[24] V tomto okamžiku mně však již zde vyvstávají nejméně tři další závažné důvody, které mě nutí při studiu memoárů poněkud omezit výpovědi politicky činných lidí;[25] praxe bývá od teorie často odlišná, politika nebývá o morálce, nýbrž o možném, a meziválečné dvacetiletí je příliš citlivým obdobím, v jehož závěru se odehrála nejedna tragédie – šlo o holou existenci celých národů. Pod dojmem počtu obětí a odkrývání nacistických zvěrstev sílily motivy k sepisování pamětí, které dostávají rozměr obrany a obhajoby jejich autorů. To s sebou zpravidla přináší vylepšené, často přímo lživé podání vlastního obrazu.

* * *

[23] Pod tímto pojmem rozuměj deníkové záznamy, osobní korespondenci, autobiografické romány stejně jako paměti. Možná trochu sobecky, ale naprosto oprávněně si jako pramen historického poznání přivlastníme krásnou literaturu - romány jako svědectví o každodennosti, odraz autentické události, jako výsledek potřeby reagovat na daný stav.

[24] Pekař, Josef, *Bílá hora*, Praha 1922, s. 38.

[25] Zde přísně rozlišuji věci osobní povahy od popisných pasáží navozujících atmosféru doby a jedinečnost daného okamžiku.

Paměti[26] můžeme považovat za legitimní způsob zachycení skutečnosti. Jako u každého druhu písemného pramene je nicméně žádoucí, aby zvolená technika a způsob interpretace co nejvíce odpovídaly povaze pramene a jeho specifickým znakům. Každé zobecnění s sebou nese znepřesnění. Pokusím se nastínit alespoň základní znaky. Memoárová literatura je zpracování skutečnosti na základě vlastních prožitků, kde autor, není-li hlavním aktérem události, je alespoň jejím přímým svědkem. Tím vzniká práce prvotní, autentická, která ovšem nemusí být nutně pravdivá. Vztah k autentičnosti je hlavní rozdíl mezi pracemi jiné povahy, kde autor na základě pramenné základny vytváří svoji tedy již druhotnou verzi události. Ale i samotný autor pamětí může vytvářet druhotnou verzi událostí, což se stává hlavně, je-li mezi danou událostí a jejím zapsáním delší časový úsek. Při delším časovém odstupu již autor většinou pouze nekonstatuje fakt, ale přidává komentář a úsudek, který nese v memoárové literatuře často kritizovanou, ale neoddělitelnou subjektivní složku. Ta způsobuje, že je výpověď ovlivněna stavem autorova okolí v době sepsání události a může se podstatně lišit od atmosféry vlastního se odehrání události.

Předmět pamětí často nebývá přesně vymezen. Jde o svědectví o společnosti i jevech v ní; může jít i o líčení politických událostí. Subjektivita autora je zřejmě nejvýraznějším omezením předmětu pamětí, a to v tom smyslu, že udává věci, které odpovídají například jeho sociálnímu postavení, jeho kompetenci. Ty, které se ho netýkají, jako by nebyly. To, že autor něco vynechá či zamlčí, je charakteristickým rysem a zároveň i potvrzením důležité poznámky Thomase Bernharda v jeho knize „*Obrys jednoho života*“, totiž že i „svědkové zapomínají.“[27]

Z pozice čtenáře existuje ještě třetí časová rovina. Ta se neustále mění v závislosti na jeho vývoji. Životní zkušenosti, zralejší věk, poznatky načerpané soustavným studiem

[26] Slovník literární teorie, Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV 1977, heslo paměti : „ písemně zaznamenané životopisné vzpomínky určité osobnosti na prožité události, minulé zážitky a setkání s různými významnými nebo jinak zajímavými lidmi; jako literární útvar stojí paměti na rozhraní mezi literaturou věcnou a uměleckou.

[27] Bernhard, Thomas, *Obrys jednoho života*, Praha 1997, s. 27.

umožňují zaznamenanou událost zpracovat a interpretovat pokaždé jinak. Zřejmě největším „kladem", jehož lze četbou memoárů dosáhnout, je následně vytvořená dovednost - na základě načerpaných poznatků (jde o interpretaci historického pramene) argumentovat, dávat do souvislostí, nalézat paradoxy v lidském jednání atd. Co do nároků na čtenáře kladou memoáry zdánlivě minimální požadavky, zároveň ale mohou v závislosti na osobě čtenáře poskytovat ty nejpodrobnější informace. Neodpustím si případovou ukázku, abych výše zmíněné potvrdil. Klavírní virtuóz Artur Rubinstein[28] sepsal a částečně nadiktoval dva díly pamětí nazvaných „*Moje mladá léta*" a „*Moje mnohá léta*".[29] V prvním díle se kromě pronikavé sondy do života evropských metropolí a společenského života horních vrstev dovídáme, jakou roli hrála hudba v tehdejším životě. Každá movitá rodina měla doma kvalitní koncertní křídlo a byla poctěna, když je navštívil mladý talentovaný Artur Rubinstein, aby jim zahrál. Z mnohých poznámek, jimiž hodnotí jednotlivé značky křídel, vyplývá, že vždy rád zasedl za nástroj německé firmy Bechstein, které tak pochopitelně dělal reklamu; zástupci Bechsteinu mu pak vždy ochotně zapůjčovali své výrobky pro představení. O tom, jak je tok dějin často neúprosný a plný paradoxů, svědčí zpráva, že madame Bechsteinová byla vášnivou obdivovatelkou a finanční podporovatelkou Adolfa Hitlera v počátcích jeho politické kariéry a věnovala straně klenoty jako „záruku na 60 000 švýcarských franků, které si mohl Hitler v září roku 1923 půjčit od jednoho berlínského obchodníka s kávou."[30]

* * *

Vytvořit ucelený přehled, který by čtenáře uvedl do problematiky literatury memoárového charakteru, je úkol nesnadný. Samy memoáry stojí někde mezi uměleckou a věcnou literaturou, přičemž prolínání se těchto dvou složek dosahuje různé míry intenzity.

---

[28] Nezaměňovat za Antona Rubinsteina, též brilantního, ale o jednu generaci staršího ruského klavírního virtuóze, pedagoga, skladatele.

[29] Rubinstein, Artur, *Moje mladá léta*, Jinočany 2001; *Moje mnohá léta*, Jinočany 2003.

[30] Kershaw, Ian, *Hitler 1889-1936, Hybris*, Praha 2004, s. 191-192; Hanfstaengl, Ernst, *Zwischen Weißem und Braunem Haus –Memoiren eines politischen Außenseiters*, Mnichov 1970, s. 76.

Autor, respektive subjekt autora, neodmyslitelný od tohoto druhu literatury, je tak jedinečný, že v takto obecné rovině, v jaké zamýšlím svoji práci, neumožňuje zásadní uspořádání. To by bylo možné, kdyby se práce vymezovala konkrétněji; například z pohledu jedné profesní skupiny. I zde klademe stejné otázky, ale v tomto „omezeném" poli působnosti dostává vše konkrétnější podobu. Profesní příslušnost zde stojí nad všemi ostatními kritérii. Jedná se o společnost, kde platí určitá etická pravidla, kterou spojuje společná historie oboru, kde spor mezi stávající a nastupující generací není nic více než spor profesní, byť společenský dosah může být nedozírný. Takovéto hledisko uplatnili ve svých prácích například Armin Wagner nebo Maja Kopf-Jeretin.[31]

Omezený přístup k literatuře mi nedovoluje, abych mohl svoji práci konkrétněji vymezit. Především z tohoto důvodu jsem nucen pomáhat si i literaturou, kde jsou patrné pouze zlomky autobiografických událostí – divadelní hry, „*Zeitromány*", politické kabarety atd. Jejich forma či způsob zpracování může budit jisté „podezření"[32] a u výše zmíněných autorů by tento přístup zřejmě neobstál.

Omezený přístup k literatuře mě zároveň nutí, abych pro tuto chvíli odhlédl od osoby autora, jeho věku, společenského postavení. Mantinelem mé analýzy bude časový rámec, politické a kulturní dějiny, tedy právě ona neopakovatelná časová a místní specifika doby, která jsou všem těmto autorům společná. Právě přes ně, jak se budou zobrazovat („zrcadlit") na stranách jednotlivých memoárů, budu nalézat materiál, informace, poznámky, postřehy, kritiku, komentáře, jež budou cílem mé analýzy.

* * *

Vymezení léty 1918 - 1933 zasazuje práci do určitého časového rámce. Jiný pohled, mající souvislost s časem, představuje i forma státního zřízení: monarchie, republika,

---

[31] Wagner, Armin, *Das Bild Sowjetrußlands in den Memoiren deutscher Diplomaten der Weimarer Republik*, Münster 1995. Kopf-Jeretin, Maja, *Der Niedergang der Weimarer Republik im Spiegel der Memoirenliteratur*, Frankfurt nad Mohanem 1992.

[32] To vše by bylo oprávněné, kdybych těchto děl využíval primárně jako pamětí a ne pouze jako možný inspirační zdroj, který reflektuje určitou událost nebo stav společnosti v určitém čase a na daném místě.

diktatura. Závislost na čase ovlivňuje i užití stylu a formy zápisu. Pro líčení událostí, které vznikají téměř současně nebo s minimálním odstupem od dané události, je patrná převaha publicistického stylu ve formě deníkových zápisů, osobní korespondence, komentářů a poznámek.[33] V oblasti umělecké jsou to tzv. „*Zeitromány*" a divadelní hry, které se pokouší o hlubší společenskou analýzu. V sepsání,[34] vzniklém po určité časové prodlevě, se prosazuje zpracování i umělecké. Tato díla mají zpravidla knižní rozsah a formu.[35]

Expresionismus, *Nová věcnost* a „klasická" kultura jsou, alespoň v raných letech výmarského Německa, výrazem odlišného chápání nastalého stavu, kdy zdánlivě politicky nezatížené kulturní prostředí, což je ovšem zkreslený pohled na svět tehdejších současníků, zažívá pravá zlatá léta. Ta „září" vedle vybledlých, krizemi zmítaných „politických let". Po prvních těžkých letech republiky přichází celková stabilizace ve druhé polovině dvacátých let. Jak jsem již uvedl, je spojena se jménem Gustava Stresemanna. Lidé, kromě radikálních pravicových skupin, již tak zásadně Výmarskou republiku nenapadají, a postupně se s ní ztotožňují, což se projevuje v masové účasti lidí na jejím kulturně uměleckém životě.

Kulturní, hospodářská, politická a ekonomická scéna byla nakonec propojena tak, že vznikl vysoce fungující zábavní průmysl, který citlivě reagoval na změny v jednotlivých sférách.

3. Válečný zážitek jako „inspirační zdroj memoárové literatury"

Všechny oblasti veřejného života ve Výmarské republice i tzv. Třetí říše zůstávaly pod hlubokým zážitkem nedávné války. Existuje zde však diametrální rozdíl v jejím vnímání.

---

[33] Např. Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem 1996; Klemperer, Victor, *Leben sammeln, nicht fragen wozu und warum, Tagebücher 1918-1932*, Berlín 2000; Mann, Thomas, *Briefe I-III*, Frankfurt nad Mohanem 1995, 1992, 1996, (ed.) Erika Mannová; Hofmannsthal, Hugo von, Kessler, Harry Graf, *Briefwechsel 1898-1929*, Insel 1968, (ed.) Hilde Burger, etc.

[34] Už ve výrazech „zapsání" a „sepsání" rozlišuji výše zmíněnou časovou rovinu, kdy „sepsání" vzniká s časovým odstupem a jako podklad k němu, může sloužit nějaké „zapsání". Opět je jedno, má-li formu dopisu nebo komentáře.

[35] Zweig, Stefan, *Svět včerejška, Vzpomínky jednoho Evropana*, Praha 1999; Mann, Klaus, *Bod obratu, Zpráva o jednom životě*, Praha 1997, Grosz, George, *Malé ano a velké ne, Vlastní životopis*, Olomouc 1999, etc.

Jestliže do roku 1929 jsou v oblasti politické i kulturní patrné spíše postupně vzrůstající tendence vyrovnat se s ní a s jejími následky, v posledních letech Výmarské republiky a po uchopení moci nacionálními socialisty v roce 1933 se slovo válka (boj) objevuje v oficiálním slovníku nacistických špiček stále častěji jako prostředek k opětovnému „probuzení" Německa. Oslava frontového kamarádství oslovovala „ztracenou generaci", která jako by se opět našla v pevné disciplíně nejrůznějších polovojenských organizací. Z těchto dvou pozic můžeme pozorovat rozdílné chápání první světové války, přičemž i zde subjekt autora umožňuje tato tvrzení záhy znegovat. Pro dobu bezprostředně poválečnou zde však není velkého rozdílu mezi mladou a starší generací.

Walter Benjamin vystihl stav mladé generace, která vše prožila v poli, slovy: „Generace, která jezdila do školy ještě koňským povozem, nyní stála ve volné krajině pod širým nebem, kde kromě mraků na obloze nezůstalo nic nezměněno. Stála v silovém poli zničujících proudů a rychlého růstu obětí - zubožených, bezvýznamných lidských těl."[36]

Carl Ludwig Schleich, lékař v lazaretu vzpomíná na svoji službu během války jako na neustálé třenice se svými kolegy, kteří s falešnou pýchou byli spíše generály než lékaři." Byť byla z jeho díla patrná jistá zdrženlivost a snaha pečlivě se vyhýbat opětovnému líčení oněch strašných událostí, sdílel právě on názor, „že jím prožitý život není pouze osobní neopakovatelná minulost, nýbrž výraz válkou uzavřené, zaniklé epochy. Aby se mohlo na život vzpomínat jako na vydařený a naplněný, musí se autor snažit o iluzi, o velké zkrášlení ‚vlastní existence'."[37] Pro Sebastiana Haffnera byla válka jen velká hra, vybájený svět, který neměl s tím skutečným nic společného. „Tento svět (válka pod vlivem zpráv vrchního velení - A. B.) však byl pro mě mnohem významnější než ten skutečný."[38] Adolf Hitler ztělesňuje takovou vrstvu obyvatelstva, pro kterou byla válka záchranou, protože by

[36] Benajmin, Walter, *Gesammelte Schriften*, Bd.II/2, Frankfurt nad Mohanem, s. 437, zde Schütz, Erhard, *Autobiographie und Reise Literatur*, Mnichov-Vídeň 1995, s. 554.
[37] Schleich, Ludwig, *Besonnte Vergangenheit*, Lipsko 1977, s. 315, 338 a 339.
[38] Haffner, Sebastian, *Příběh jednoho Němce, Vzpomínky na léta 1914-1933*, Praha 2002, s. 39.

v zaběhnutém světě nenašel uplatnění; jednotvárná polní šeď uniformy, život v nejistotě pro něho paradoxně znamenaly jistotu a pocit, že na něho poprvé čeká respektovaný úkol. Seznam autorů by mohl pokračovat nekonečným výčtem, kde co pisatel, to názor. Tito čtyři autoři nicméně představují většinové válečné pojetí.

4. Memoárová literatura ve Výmarské republice

V období Výmarské republiky se na knižním trhu poprvé prosadil i takový druh literatury, který neměl čtenáře oslovovat jenom jako dosud tradičně umělecky zpracovaná literatura. Nové heslo „informace jako zdroj zábavy“[39] razilo i nový požadavek na tento druh literatury - „zobrazovat skutečnost“. Takovéto „oživení“ snad mohlo zmírnit krizi románu a knihy obecně.

Důležitým pro celkový boom faktografie a autobiografie se jevila nejen touha čtenářů po obecném vědomostním přehledu. Byl to i způsob, který mohl čtenářům zprostředkovaně umožnit účast na veřejném aktuálním dění, kam jinak neměli přístup. Slova dojímala, příklady táhly. Rozvoj masové komunikace „objevil“ pro mnohé lidi nové herce, umělce. Přinášel nejasné zprávy o novém experimentu v Rusku. Především levicově orientovaní intelektuálové se seznamovali a vykládali životní příběhy politiků, kteří tento experiment zosobňovali. Pro konzervativní elitu tohoto období byla v Německu „modlou“ kniha Henryho Forda „*Můj život a dílo*“.[40]

Podle Ehrada Schütze to ovšem byla kniha Wernera Marholze,[41] která přispěla nemálo k tomu, že člověk nyní dával přednost pamětem Henryho Forda, nebo Lva Trockého[42]

---

[39] Schütz, Erhard, *Autobiographien und Reiselietartur*, in: *Literatur der Weimarer Republik*, (ed.) Bernhard Weyergraf, Mnichov-Vídeň 1995, s. 549.

[40] Ford, Henry, *Mein Leben und Werk*, Lipsko 1923. Henry Ford se stal jedním z nejvydávanějších autorů v Německu již svojí knihou Mezinárodní Žid. Tuto knihu vydalo nakladatelství Hammer v Lipsku v letech 1920-2 šestkrát, do roku 1933 vyšlo dvacet devět vydání této knihy. Více Pool, James, *Kdo financoval nástup Hitlera k moci 1919-1933*, Praha 1998, s. 71-95.

[41] Marholz, Werner, *Deutsche Selbstbekenntnisse. Ein Beitrag zur Geschichte der Selbstbiographie von der Mystik bis zum Pietismus*, Berlín 1919.

[42] Trotzki, Leo, *Mein Leben. Versuch einer Bibliographie*, Berlín 1930.

či Alexandry Kollontajnové[43] před Goethovou „*Básní a pravdou*".[44] Zájem budil vždy mladý Klaus Mann,[45] syn „velkého otce" Thomase Manna, jenž ač sám nesporně nadaný spisovatel, se nikdy nedokázal zbavit stínu otcova všudypřítomného génia, ze kterého mnohdy těžil, ale nikdy se s ním dokonale nesmířil, což ho na jeho bezmocném „útěku" mnohokrát zahnalo do krajních životních situací. Existovali i mnozí další: Albert Schweitzer, Bruno H. Bürgel, Rudolf Eucken,[46] Max Hoelz, Ludwig Tureck, Oskar A. H. Schmid, Walter Benjamin a jiní, jejichž jména dnes lidem mnoho neříkají.[47]

Zřejmě žádné jiné desetiletí se nemůže „pochlubit" takovým spektrem v řadách spisovatelů pamětí[48] jako v období Výmarské republiky. Pomineme-li, že je to průkopnické období, kdy se do současnosti jejich účel, forma a další znaky výrazně nezměnily, mám na mysli stáří autorů, časový rámec zobrazovaného úseku i jejich sociální statut. Mezi datem vydání pamětí u Rudolfa Euckena a Klause Manna je deset let, věkový rozdíl však činí šedesát let.[49] Své paměti vydal císař a jeho synové jako přestavitelé císařského Německa, i Max Hoelz a Ludwig Tureck co by stoupenci levicového smýšlení.[50] Mezi těmito „extrémy" najdeme paměti politiků, vojáků, bojovnic za ženská práva, umělkyň, lékařů, filozofů, univerzitních profesorů, zahraničních novinářů, diplomatů. Velmi pestrá je též forma a rozsah pamětnických výpovědí - od dopisů, přes deníky až k románu, od děl tří svazkových, po jednotlivé novinové články.

---

[43] Kollontai, Alexandra, *Autobiographie einer sexuell emanzipierten Kommunistin*, Berlín 1926.

[44] Goethe, Jonann W., *Z mého života: báseň i pravda*, Praha 1998.

[45] Mann, Klaus, *Kind dieser Zeit*, Berlín 1932.

[46] Filozof Rudolf Eucken (1846-1926) obdržel roku 1908 jako druhý Němec Nobelovu cenu za literaturu. Prvním Němcem, kterému se této pocty dostalo, byl roku 1902 historik Theodor Mommsen (1817 - 1903) za své monumentální pětisvazkové *Röhmische Geschichte* (1854-1885).

[47] Schütz, Erhard, *Autobiographie und Reise Literatur*, Mnichov-Vídeň 1995, s. 552.

[48] Zde je nutné chápat výraz paměti jako každé dílo, které zachycuje autobiografickou skutečnost.

[49] Rudolf Eucklen se narodil 1846 a jeho paměti *Lebenserinnerungen. Ein Stück deutschen Lebens* vyšly v Lipsku 1921, Klaus Mann se narodil 1906 a jeho vzpomínky *Kind dieser Zeit* vyšly v Berlíně 1932.

[50] Kaiser Wlilhelm II. *Ereignisse und Gestalten aus den Jahren 1878-1918*, Lipsko-Berlín 1922; *Erinnerungen des Kronprinzen Wilhelm. Aus den Aufzeichnungen, Dokumenten, Tagebüchern und Gesprächen*, (ed.) Karl Rosner, Stuttgart a Berlín 1922; Hoelz, Max, *Vom Weißem Kreuz zur Roten Fahne. Jugend-, Kampf und Zuchthauserlebnisse*, Berlín 1929; Tureck, Ludwig, *Ein Prolet erzählt*, Berlín 1929.

Druhá kapitola

Německé císařství a jeho role v „koncertu velmocí"

Spolu s každým faktickým vytvořením nového státního útvaru se musí vytvořit i nová ideologická rovina, která vysvětlí a obhájí jeho vznik, vymezí jemu i jednotlivci úkoly a povinnosti. Pečlivým střežením a dodržováním, výchovou mladé, nastupující generace, měla pak zajistit „věčnou" existenci. To byl úkol mimo jiné pro historiky, mezi nimiž vynikal Heinrich von Treitschke.

V době Vilémovského Německa se velmi dbalo na udržování tradice - vzpomínky veteránů na minulé časy, nástěnná výzdoba rodičovských domů a škol,[51] pamětní medaile, pohledy, karty, různé hry, kde se připomínaly bitvy a významné osobnosti, vyobrazení na předmětech denní potřeby (Blücher na tabatěrce), oblečení - velmi populární námořnický oblek, pomník na každém vesnickém plácku,[52] zpívání písní v různých spolcích, domácí četba historické beletrie. Den bitvy u Sedanu se stal státním svátkem.

Skutečně jen na první pohled bychom mohli výše zmíněné věci odbýt jako nevinné „drobnosti", a to jednak proto, že v určitých skupinách přežily i samotné císařství, a za druhé, při pozornějším pohledu na tuto věc, vyjde najevo skrytá síla a účinnost takto pečlivě pěstovaných zvyků, z nichž zřetelně vyplývají: tradičně konzervativní postoj Pruska jako „vrcholu německých dějin", odmítání revolučních myšlenek v identitě státu a národa, protestantství, hrdinské chápaní dějin, představa o císaři a Říši jako o síle, která udává směr, důraz na dynastickou tradici a nacionalismus.

Nyní je nutné se zastavit a rozebrat rysy dominující dějinnému obrazu a duchu doby vilémovské éry. Co vůbec máme chápat pod pojmem „duch doby"?

---

[51] V jedné lidové škole našel autor ještě v roce 1961 zastrčenou nástěnnou malbu námořní flotily od Stöwera. Školník, ačkoliv to byl uvědomělý republikán a demokrat, přesto se zdráhal obraz odstranit. Obraz přečkal 1918, 1933, 1945.

[52] Vilém II. měl dokonce přezdívku Wilhelm Denkmal.

„Duch doby" je suma aktuálních myšlenek, které jsou svou formou, obsahem vlastní té určité časové epoše a tedy se od ostatních liší. „Duch doby" je ovšem více než otevřené veřejné mínění. Ve vnitřní struktuře daného období se duch a čas jedinečným způsobem slučují „... duch doby se nedá pevně stanovit ani definovat, nýbrž pouze rozličnými formami výskytu charakterizovat."[53]

Uvedu několik ukázek, jež je možné nalézt v knize Horsta Schallenberga *Untersuchungen zum Geschichtsbild der Wilhelmischen Aera und der Weimarer Zeit,* (Ratingen bei Düsseldorf, 1961 - dále jen *Untersuchungen....*), v díle, jež rozpracovalo většinu učebnic dějepisu vydaných v letech 1888 - 1933 (v poznámkách pod čarou znamená první číslo označení učebnice, jak je ji možné nalézt v celkovém seznamu knihy, druhý údaj je rok vydání a zkratky VS a OS znamenají Volksschule a Oberschule).

1. Základní rysy „dějinného obrazu vilémovské éry"

Bismarckovo sjednocení říše bylo úzce napojeno na historickou roli Pruska. Jeho moc zůstala základem císařství a páteří říše. V mnohých učebnicích je tak Prusko oslavováno jako něco výjimečného, co stojí nad partikularismem. Každý „Němec" by měl být na tuto zemi a na její řád hrdý a hlásit se k ní. Již „v roce 1867", tedy před sjednocením, „uvedl David Müller ve svém úspěšném díle „*Dějiny německého národa*" takovéto motto: ‚V Prusku vyvrcholily německé dějiny. Ačkoli nepocházím z Pruska, tak jsem si to od doby, co jsem začal politicky přemýšlet, z celého srdce přál.'"[54]

V Sasku napsal Otto Kaemmel učebnici, která přisuzuje stejnou důležitost jak rakouským, tak pruským dějinám. Dílo uzavírá: „Tak se slavně naplnila, bez závažných otřesů a v rámci dějinného vývoje, několik staletí trvající touha německého národa

[53] Schoeps, Hans-Joachim, *Was ist und will die Geistesgeschichte?* Göttingen 1959, s. 19-23.

[54] 415, 1894, OS und Selbstbelehrung, s. VIII, aus dem Vorwort zur 2. Aufl., 1867. 415 bedeutet also Werk Nr.415 der benutzen Sammlung (= Archiv des Verf.), s.Quellennachweis; 1894 ist das Jahr Erscheinens; OS=Oberschule, vgl.auch Einleitung s. 45, zde *Untersuchungen...*, s. 55.

po politické jednotě a v srdci Evropy byla vytvořena pevná záruka evropského uspořádání."[55] J. C. Andrä sice psal o mírumilovnosti nově vytvořené říše, ale jedním dechem dodával: „... chce rozkvétat pod císařem Vilémem II. v míru a blahobytu nebo, pokud to bude nezbytné, ve vítězném boji k zajištění velikosti."[56] To znamenalo přiznání primátu Pruska, posvěcení způsobu, jakým ke sjednocení došlo (bez závažných otřesů) a odhodlanost a právo, kdykoli opět uchopit zbraně do ruky. Výraz „zajištění velikosti" umožňuje rozmanité způsoby interpretace.

Obzvláště silné je odmítání revoluce a rušivých myšlenek v identitě státu a národa. „Stát je konzervativní," napsal Schallenberg, „do té míry také bazíruje na legitimním knížecím právu a není vymyšlen na pravidlech rozumu, nýbrž vznikl z velké části jako dílo velkých osobností. Platí v něm ‚autorita nikoliv majorita'. Revoluce znamená vzdor vůči legitimitě. Stát je moc a vrchnost. V tomto smyslu je revoluce odmítána."[57] Revoluce 1848 „zůstala v Prusku pouze na povrchu" a zdravá část národa to odmítala. Studenti zapomněli studovat. Barikádních bojů se v tomto ohledu zúčastnily ještě další zoufalé prvky „jako líní dělníci, cizí zahálčivci a zahraniční marast."[58]

V učebnicích této doby nenalezneme jediný element, který by nerezonoval s oficiální říšskou doktrínou a navíc neutužoval představu, že společnost a stát jsou téměř identické. Myšlenky o identitě státu a národa byly jasně vyjádřeny Hoffmanem von Falersleben: „To, čím jsem a to, co mám, za to děkuji tobě má vlasti" a Felixem Dahnem „Nejvyšší dobro muže je jeho národ; nejvyšším dobrem pro národ je stát."[59]

Tento místy statický obraz měl zajišťovat a také zajišťoval vnitřní bezpečnost společnosti. Byla to stanovená pravidla, které, když člověk dodržoval, tak mu stát zajišťoval ochranu. Jako celek musel ještě dokázat, zda takováto formulace obstojí při přezkoušení.

---

[55] 403, 1886, OS, s. 298.
[56] 8, 1902, VS, s. 183.
[57] Schallenberg, Horst, *Untersuchungen...*, s.56.
[58] 434, 1912, OS, s. 59.
[59] 448, 1914, OS, s. 8-9.

Jednotný náhled na dějinný obraz Německa byl ještě během vilémovské éry udržován vládnoucí mocí. Už tehdy ale stál v rozporu na jedné straně s novými silami, které se snažily o imperiální rozšíření a na druhé straně se silami odstředivými, jež začaly být patrné v politických stranách jako Centrum a Sociální demokracie a ve skupinách, kterým byl nacionalismus cizí. Tak měly některé části národa vedle oficiálního, uzavřeného obrazu i obraz jiný, neoficiální. Zápas těchto představ se plně projevil až za Výmarské republiky a výrazně dopomohl k jejímu zániku.[60]

* * *

Zde se ukazuje, jakou zbraní může být školství jako instituce připravující a vychovávající budoucí generace k patriotismu. Škola probouzela u většiny žáků a rodičů, především ze středních vrstev, vnitřní jistotu a nikoliv bezprávnou národní hrdost. Z toho vznikala láska k vlasti, hrdost na vojsko a válečný úspěch, věrnost vládnoucí dynastii. Totéž platilo o vůli k rozvinutí nacionálně působících sil. Z pohledu ne Němců se tento dějinný obraz musel jevit (nelze říci, že byl správný, ale potvrdil se několikrát) jako násilnictví, panská etika a falešný historismus; z opačného úhlu pohledu pojmy jako oslava moci, hrdinství válek, zabsolutizování národní myšlenky, zanedbávání společenských a hospodářských sil v životě ztělesňovaly slova skutečné hodnoty a „bezpečí".

V neoficiálním obraze, který v memoárech podal poddaný rakouského císaře Stefan Zweig, jsou vnitřní bezpečnost a jistota líčeny úplně na jiném základě, byť vše, co Zweig zmínil, bylo právě tak platné v Habsburské monarchii jako v Německé říši. Epochu před první světovou válkou označil jako „zlatý věk jistoty." Habsburská monarchie ztrácela dynamičnost a měla mnoho chyb. Stabilitu, ve které se mohl vést spokojený život, Zweig viděl a pociťoval v přesně vymezených zákonech, ve stabilitě měny, jejíž výkyvy byly lehkým „odvarem"

[60] Robert Bruce Lockhardt v knize „*Přichází zúčtování*" vzpomíná, že se v Londýně setkal s mnoha německými uprchlíky, kteří i tam „odhalovali politickou slabost německé demokracie, neboť se rychle rozdělili v řadu těsně uzavřených sekcí a znovu v Londýně vytvořili mnohost malých politických stran, jež zničila výmarskou i rakouskou republiku. I když jsem měl k nim mnoho sympatie, nemohl jsem se zbavit pocitu, že nebudou pro nás tuze prospěšní, až přijde válka." Praha, 1948, s. 31.

ve srovnání s obdobím inflace po první světové válce. Člověk si mohl přesně vypočítat, kolik mu vynesou úroky za jeho majetek a věděl přesně svůj kariérní postup, za svou práci dostal předem stanovený výdělek. „Kdo měl dům, považoval jej za bezpečný domov pro děti a vnuky, statek a obchod se dědily z generace na generaci.“[61] I kdyby měla Habsburská monarchie sebesilnější a mocnou armádu, on by ji za stabilitu moci nepovažoval. Jeho jistota vycházela z domácích poměrů, ta německá (pruská) byla nastavena na agresivní konfrontaci vůči cizině.

* * *

Výmarská republika na ničem podobném stavět nemohla. Jak později uvidíme, republika byla narychlo utvořeným kompromisem, který vznikl v rozmezí několika okamžiků, než se Philipp Scheidemann přesunul z parlamentní restaurace k oknu, kde pronesl pár vět, ve snaze uklidnit dav, zvolaje na konci svého projevu: „Ať žije republika!“ I sám Ebert mu za to okamžitě zle vyčinil.[62]

Tak byl „duch doby“ od počátku vzájemně propojen do té míry, že v mnohých oblastech žil „duch císařství“ dále a republika ho musela trpět, neboť na něm byla životně závislá. Německá říše neměla změnou státní formy nikdy v úmyslu rezignovat na svou představu o velikosti. Slabost, poválečné krize, těžké podmínky vítězných mocností a omezení početního stavu armády, která sice „zmenšila“ riziko případného útoku na cizí stát (viz předchozí strana Stefan Zweig), ale vnitřní strukturu důstojnického sboru, jeho moc v rámci německé republiky výrazněji nesnížila. Pravicově a monarchisticky orientovaní vysocí důstojníci zůstali po celou existenci nedotknutelnou silou, aby jednou vystupovali jako garanti „nové vlády“ (republiku veřejně odmítali) - povstání Spartakovců a podruhé během Kappova puče, kdy postoj generála Seeckta donutil vládu k útěku do Drážďan a Stuttgartu.

---

[61] Zweig , Stefan, *Svět včerejška, Vzpomínky jednoho Evropana*, s. 17-19, Praha 1999.
[62] Srv. Scheidemann, Philipp, *Memoiren eines Sozialdemokraten*, Drážďany 1928, 2.sv., s. 310.

Republiku tehdy „podrželo" organizované dělnictvo a úřednictvo, které podpořilo výzvu ke generální stávce.

Dějiny Výmarské republiky se tak skutečně jeví jako nutné hledání kompromisu po dobu vojenské „slabosti". Za tuto krátkou dobu výmarského Německa nenastoupila žádná „nová ideologie", a proto se mohly velice snadno šířit nacionální myšlenky a směry, které se snažily tuto starou ideologii a Německo „probudit". A protože diskrepance mezi tradicí a pokrokem ve společnosti a snem a realitou v politice, se nepodařilo vyrovnat, došlo k paradoxu, že vzpomínka na císařství jako moc nacionálního státu, která rozbila jednotu a dějinný obraz, i nyní rušila a ničila „nově" vytvořené.

V nových učebnicích dějepisu, které vznikaly po roce 1930, se již můžeme setkat s poznámkami typu: „Nemáme povinnosti pouze jako obyvatelé státu, ale jako příslušníci kmene. Nesmíme nikdy zapomenout, že ...Němci, kteří žijí mimo hranice našeho státu, jsou naši bratři z jednoho kmene a jedné krve a jsou s námi spojeni svazkem řeči a smýšlení."[63] V roce 1931 se zcela jasně vyslovilo přání a nutnost velkoněmecké myšlenky - anšlusu, se kterým sice německá ústava počítala od svého samotného vzniku ve Výmaru, jenž ale byl výslovně zakázán v mírových smlouvách s oběma státy. „Musí přijít den, kdy se Německo a Rakousko stane jedním státem."[64] Studenti, kteří studovali podle takovýchto učebnic, byli v roce 1939, ještě po zesíleném působení nacistické propagandy, dostatečně připraveni plnit nové, vůdcem připravené poslání.

V roce 1939 napsal Friedrich Schreiner v exilu hořkou výpověď, podle níž přispělo k zániku německé republiky právě to, že nedokázala vyplnit starý sen Němců o německém národě. „Bez snů nemůže ale žádný člověk ani národ žít!"[65]

---

[63] Pinnow, H-Kappert, H-Berger, Louise, *Deutsche Geschichte* in Laengsschnitten, Lipsko/Berlín 1930, Zde *Untersuchungen* ..., s. 211.

[64] Kumsteller, Bernhard, *Geschichtsbuch fuer die deutsche Jugend*, Lipsko 1931, zde *Untersuchungen*..., s. 195.

[65] Schreiner, Gerth, *Die Republik der vierzehn Jahre*, Bilthoven 1939. s. 173; zde *Untersuchungen* s. 235.

I když se jedná pouze o zlomek v celé produkci dějepisných učebnic, je s podivem, kolik toho Výmarská republika, co se týče ideologie, „udělala" pro Třetí říši. Té poté stačilo v některých otázkách pouze navázat, a protože neurvalou politikou rozbila a znevážila posvátnost smluv, mohla pomocí obnovené vojenské moci a vybičováním národního sebevědomí tento „starý sen" Němců o velikosti jejich národa, byť za nevídaných ztrát a utrpení na dvanáct „nekonečných" let, realizovat.

2. Berlín – světová metropole

Od časů Bismarcka se prosadila věta „ Co říká Wilhelmstrasse na dění ve světě?,"[66] jež snad nejpregnantněji vyjadřuje změnu v postavení německého národa, německé politiky a nového postavení města Berlína. Ten dával jako metropole nové sjednocené říše zapomenout na svůj kdysi provinční, ospalý charakter. Každý, kdo mohl přispět k jeho lesku, byl do Berlína zván. A bylo v zájmu těch, kteří hledali příležitost setkat se s něčím novým, aby tam sami přicházeli. U místních obyvatel to budilo zvláštní novou hrdost, ale i novou píli a impulsy k dalšímu rozvoji. Albert Einstein, když dostal nabídku od Pruské akademie věd (1913), se sice obával, aby nepodlehl „berlinerizací", „čímž měl na mysli určitou kombinaci buržoazní přetvářky a přehnané úcty k autoritě"[67], ale na nádraží v Curychu, když si panové Planck a Nernst přišli pro odpověď, již mohli zdáli vidět, že Einstein drží v ruce červenou kytici, což dle dohody znamenalo, že nabídku přijímá a odjede s nimi do Berlína.[68]

Nové postavení si žádalo dynamickou přestavbu a úpravu, která by říši poskytovala reprezentativní zázemí. Vzhled budov, vládních ulic a čtvrtí, sídel šlechty a „hrdých" připomínek válek za sjednocení, změnil podobu centra města, které se nově zformovalo

[66] Tamtéž.
[67] Srv. Levenson, Thomas, *Einstein v Berlíně*, Praha 2004, s. 6.
[68] Cit. dle: Levenson, Thomas, *Einstein v Berlíně*, Praha 2004, s. 7.

kolem dominantní Braniborské brány.[69] Strategická poloha ji hned od její výstavby předurčovala, aby se stala místem, kde se budou Němci scházet v „časech" vzestupů i pádů. Od 16. června 1871, kdy se včele triumfujících vojsk vrátil nový císař Vilém I. následovaný „strůjci" vítězství, polními maršály Roonem a Moltkem, stejně jako pruským, nyní i říšským kancléřem Bismarckem, mohla být „hanba" z roku 1806, kdy byli představitelé města nuceni Napoleonovi odevzdat klíče od města, zapomenuta. Tento v posledních sedmi letech třetí a na dlouhou dobu poslední triumfální návrat byl sice bouřlivě oslavován, ale „i když to na sobě pánové nedávali znát, byli velice rozmrzelí, neboť město Berlín jim z důvodu vysokých finančních nákladů odmítlo připravit přijetí každému zvlášť a „odbylo" je najednou."[70] Braniborskou bránou končí slavný bulvár Unter den Linden,[71] jehož prodloužení v roce 1732 umožnilo vytvoření nové ulice. Krátce se jmenovala Husarská, ale poté ji Friedrich Vilém I. přejmenoval na Vilémovu (Wilhelmstrasse). Tato třída se stala sídlem pruských a německých centrálních úřadů, stejně jako zástavba podél její délky od Pařížského náměstí (Pariser Platz) po Lipskou ulici (Leipziger Strasse) adresou pruské elity. Honosné paláce si zde stavěly mocné rody (Schwerinové a Schulenburgové).

Přijímacím salonem císařství se stalo Pařížské náměstí (Pariser Platz), kde se vítaly státní návštěvy a vilémovské Německo zde ukazovalo světu svůj lesk. Výroční dny bitev a narozeniny členů hohenzollernské dynastie, se staly státními svátky v celé zemi. Byla to neustále upevňovaná demonstrace síly a legitimity stávajícího řádu, zahalena do skvělého hávu pestrobarevných uniforem. Maršálské hole a hrdé generálské pohledy vojenských špiček působily magicky jak na místní obyvatelstvo, tak na cizince. Vůči cizině vysílaly signál, aby ani tam nebylo pochyb, kdo v říši drží moc. „Jenom v samotném Berlíně bylo posádkou pět nebo šest vybraných gardových pluků; když jsem se na každém kroku setkával s důstojníky

[69] Byla vybudována v letech 1788-1791 Carlem Gotthardem Langhansem, jako reprezentativní ukončení ulice „Linden".

[70] Bernt Engelmann, *Berlín - Eine Stadt wie keine andere*, Göttingen 1991 s. 140.

[71] Dnes 1600 metrů dlouhý a 60 metrů široký bulvár spojoval Pařížské náměstí a královským zámkem.

v slavnostních uniformách, cítil jsem jasně jejich nadutost," popsal své dojmy ze studijních let v Berlíně Artur Rubinstein. [72]

Ani na reprezentaci v Berlíně nezapomněli a roce 1906 obdržel známý hoteliér a majitel restaurací Lorenz Adlon od císaře Viléma II. povolení, aby na rohu Pařížského náměstí a Wilhelmstrasse vybudoval „nadpozemsky" luxusní hotel, který dodnes nese jeho jméno.[73]

* * *

V protikladu k oficiálnímu obrazu se začala na přelomu století zvýrazňovat kulturní sféra velkoměsta. Základ úspěšnému rozvoji dvacátých let byl položen právě v této době. V porovnání s Vídní a Mnichovem, „kde se umění stalo životní záležitostí celého národa"[74] a obyvatelé těchto měst považovali umělce „za společný majetek",[75]se tento pocit na přísně protestantské půdě mohl plně rozvinout až s rozvojem města a nároky měšťanstva na vlastní reprezentaci. Se založením „*Freien Bühne*" v roce 1889 a uvedením kritika Otty Brahma do funkce ředitele *Deutsches Theater* v roce 1894 opanovala německá jeviště moderna, představována Gerhartem Hauptmannem a Ibsenem. Novým jevem bylo, že sami autoři začali poprvé v Berlíne působit jako režiséři, dramaturgové a herci. Berlín začal ohlašovat nárok na přední místo ve světě divadla. Brahm předpokládal vystavení nové divadelní budovy i sestavení kvalitního hereckého sboru. Angažoval i mladého Maxe Reihardta, který se stal později jeho kritikem, až byl nakonec angažován roku 1905 jako jeho nástupce.[76] Od přelomu století platil Berlín bezpochybně za první scénu v Německu. V divadlech, na koncertech a kabaretech neplatila přísná etiketa jako u dvora a na představeních mohla brát účast nejširší

---

[72] Rubinstein, Artur, *Moje mladá léta*, Jinočany 2001, s. 41; Srv. Herre, Franz, *Než se začalo psát 1900-V obavách ze zániku i s vírou v pokrok*, Praha 1999, s.16-19.

[73] V době poválečného nedostatku potravin, kdy existoval přídělový systém, se stal Adlon „hlavním stanem" zahraničních novinářů a pozvaní hosté byli hoštěni nejlepším jídlem, šampaňským a brazilskými doutníky, jak vzpomínal George Grosz.

[74]Zweig, Stefan, *Svět včerejška*, Praha 1999, s. 35.

[75] Tamtéž, s. 32.

[76] Srov. Rubinstein, *Artur, Moje mladá léta*, Jinočany 2001, s. 42, 77-78.

veřejnost. Neexistovala zde ani zavazující tradice, a proto „vábil Berlín mladé lidi k pokusům.“[77] Postupně se prosadil trend, že teprve když se nějaký divadelní kus uvedl v Berlíně, měl zajištěno uvedení i jinde. Strinberg, Wedekind, Gorkij byli právě takto „představeni světu“. Artur Schnitzler byl uveden ve Vídni teprve poté, co se osvědčil v Berlíně. Koncentrace talentů vytvořila velice vhodné umělecké prostředí a zdravá konkurence vedla ke zvyšování úrovně. Berlín byl v některých ohledech liberálnější, shovívavější vůči celkové divadelní kultuře i k výkonům herců než v té době plně etablované, světové úrovně dosahující divadelní metropole jako Vídeň či Mnichov. „Vídeňák Max Reinhardt by musel ve Vídni trpělivě čekat dvě desetiletí, než by dosáhl postavení, které si v Berlíně vydobyl za dva roky.“[78]

První světová válka znamenala „zprovincializaci“ divadelní kultury. Po „zhroucení“ monarchie a patriotistického „poblouznění“ ale divadlo dostalo nový impuls, který vedl k jeho neobyčejnému vzestupu. Když se mohly rozeběhnout „revoluční“ procesy v běžném životě, bylo jimi ovlivněno též jevištní dění. Hlavním předpokladem bylo zrušení divadelní cenzury, která do té doby velice stěžovala práci moderním dramatikům, jako byli Frank Wedekind či Carl Sternheim. V průběhu války se nemohl pranýřovat hurápatriotismus. Nyní se díla expresionistů, kteří znázorňovali krizi vědomí a propůjčovali výraz nové společnosti, již mohla uvádět. Otto Brahm a Max Reinhardt byli největšími režiséry před válkou, prominentem Výmarské republiky se stal Leopold Jessner.

* * *

V době vilémovského Německa lákal Berlín svou inspirativní svěžestí a neustrnulostí též mnoho nadějných hudebníků, kterým se zde dostávalo světového vzdělání. Klavírní virtuóz Feruccio Bussoni, a například profesor Heinrich Barth vychovávali ty nejlepší z nejlepších; působili zde i Kurt Weill, Vladimir Vogel, Leo Kestenberg a Artur Rubinstein,

[77] Zweig, *Svět včerejška*, s. 127.
[78] Zweig, *Svět včerejška,* s. 127.

abychom jmenovali ty nejslavnější. Nepodléhali pouze přísnému dozoru svých učitelů, ale i znalému berlínskému publiku, které hudbu v jejich provedení mnohdy chladně odmítalo. „Osip Gavrilovič, výtečný mladý pianista (později se stal dirigentem symfonického orchestru v Detroitu a zetěm Marka Twaina), měl velké potíže se získáváním opravdového úspěchu u náročného berlínského publika.“[79] Rubinstein uznával vyšší „odbornost“ berlínského publika, než mělo to pařížské, které proslulo spíše skandály „při premiérách *Tannhäusera, Pelléase* nebo *Svěcení jara*. Po bohatém koncertním životě v Berlíně jsem byl zdejší (pařížskou - A. B.) atmosférou zklamán,“[80] píše Rubinstein.

[79] Rubinstein, Artur, *Moje mladá léta*, Jinočany, s. 53.
[80] Tamtéž, s. 169.

Třetí kapitola

Kulturní a umělecká tvář výmarského Německa

1. Trendy, protiklady a faktory ovlivňující život společnosti

Pod označením „zlatá dvacátá léta", jak jsou velice často nazývána léta Výmarské republiky v oblasti kulturní a umělecké, chápeme bouřlivý rozvoj nových životních pocitů, eruptivní uvolnění čerstvých duchovních sil a rozmanitou podobu uměleckých děl. Tvář této epoše udávaly Mannův *Kouzelný vrch*, Döblinovo *Alexandrovo náměstí*, Zuckmayerova *Šťastná vinice*, Brechtova *Třígrošová opera* stejně jako Piscatorovo politické divadlo, režisérské výkony Maxe Reinhardta a Leopolda Jessnera, tak i *Bauhaus* a „*Weißenhofsiedlung*" ve Stuttgartu. Neoddělitelně sem patří cykly Georga Grozse a skulptury Ernsta Barlacha, též filmy jako *Kabinet doktora Caligariho, Modrý anděl*, politické kabarety a pichlavě satirické šansony Otto Reuttera, Walthera Mehringa... A právě ohromné divergence mezi politickou a hospodářskou skutečností na jedné straně a podivuhodným bohatstvím umělecké a kulturní scény na straně druhé jsou pro výmarskou epochu charakteristické.

Zde je nutné vyložit pojem „výmarská kultura", neboť kulturní scéna a politický život ve Výmarském Německu stály, alespoň v počátečních letech, odděleně vedle sebe. Byly v protikladu a jako by spolu neměly nic společného. „Čilost a tvořivost v uměleckém sektoru nepřispívala k tomu, aby probudila úctu k novému politickému pořádku a demokracii Výmarské republiky."[81] Mnoho představitelů kultury bylo dokonce „na hony vzdáleno" tomu, aby se identifikovali s republikou; mnozí z nich ji podrobovali sžíravé kritice. Thomas Mann pronesl při příležitosti oslavy šedesátých narozenin Gerharda Hauptmanna[82] na adresu

[81] Srv. Kolb, Eberhard, *Die Weimarer Republik*, Mnichov 1993, s. 92-93; Baumann, Barbara-Oberle, Brigitta, *Deutsche Literatur in Epochen*, Ismaning 2000, s. 203.

[82] Narozeniny G.Hauptmanna hrály významnou úlohu i za deset let v roce 1932, kdy jeho oslava, stejně jako připomenutí sta let od úmrtí Goetha už byly symptomatické pro postupné přebírání aktivity konzervativními

republiky ostrá slova: „Stát je záležitostí nás všech, neboť my jsme stát. Význačná část mládeže a obyvatelstva tento stav z hlouby duše nenávidí, nechce o něm nic vědět. Za všech okolností ho zásadně odmítá, protože nebyl ustaven z vítězství, ze svobodné vůle, z nacionálního povznesení, ale z porážky a kolapsu. Je neodvratně spojen s bezvědomím, cizáctvím a hanbou."[83] Z tohoto úhlu pohledu byla tedy „raná „výmarská kultura" pouze německou kulturou v čase Výmarské republiky, nikoliv kulturou Výmarské republiky."[84]

Kulturní sektor Výmaru nesmí být redukován pouze na avantgardu a fenomén masové kultury. Tituly, jména a díla, které v nás vyvolávají asociaci na „zlatá dvacátá léta", neměly celospolečenskou platnost a nebyly všemi přijímány. Tradiční kulturní směry a jazykové formy neustále přetrvávaly a seskupovaly konzervativní vrstvy. V tomto smyslu byla kultura Výmarské republiky hluboce rozštěpena na dvě vzájemně nepřátelské a vzdálené alternativy. Přesto je nepochybné, že tón udávali autoři moderních směrů, od nichž vycházely zásadní impulsy. Tito umělci určovali témata diskusí, dominovali uměleckému trhu a literární scéně a dosahovali mezinárodního úspěchu. Tato nadvláda moderního umění; literatury, malířství, architektury, jevištního umění, ale též náhledu na život a „volnost mravů" byla vybojována na konzervativních, antidemokratických silách, které se stále těšily široké podpoře ve společnosti a tvořily úřednický a správní aparát republiky.

Jejich čas přišel v roce 1933. Moderna začala být označována za zvrhlé a kulturně bolševické umění, byť její kořeny sahaly hluboko do dob císařství. V oblasti literatury, divadla, malířství, hudby, architektury neznamenal rok 1918 žádný revoluční předěl. Ten nastal již na přelomu století a nikoli pouze jako hledání nových uměleckých forem a výrazových prostředků, ale jako vyznání životních pocitů. Nejvýraznějším směrem byl *expresionismus*, jehož zásadní díla vznikla před vypuknutím první světové války. I tak stálo

---

silami a návratu k tradici. V tomto posledním roce Výmarské republiky bylo uvedeno jeho drama s velice metaforickým názvem *Vor Sonnenuntergang* (Před západem slunce).

[83] Baumann, Barbara-Oberle, Brigitta, *Deutsche Literatur in Epochen*, Thomas Manns Rede „*Von deutscher Republik*, Ismaning 2000, s. 203.

[84] Kolb, Eberhard, *Die Weimarer Republik*, Mnichov 1993, s. 93.

umění v prvních letech Výmarské republiky pod vlivem *expresionismu* a jiných avantgardních směrů; přes snahu o odklon vyjadřovali „výmarští" autoři revoluční neklid, zánik měšťanského světa, utopií lidské existence právě jeho výrazovými prostředky. V letech 1922/23 - 1925 nastal pozvolný odklon od expresionistického požadavku utopie. Na scénu nastoupil požadavek autentičnosti, snaha o věcné, střízlivé vysvětlení skutečnosti všedního dne, který byl nyní chápan jako nutná dějinná skutečnost. Brzy se pro tento směr prosadil název *Neue Sachlichkeit* (nová věcnost), který začal používat v roce 1923 kulturní historik Georg Friedrich Harlaub tehdy pouze pro oblast moderního malířství.[85]

Expresionismus a Nová věcnost umožnily jisté rozdělení literárního umění (prózy i dramatu). *Expresionismus* (1910-1924) v literatuře se projevoval především v dramatech, lyrice. Romány se téměř neobjevovaly. Význačných autorů, jak se profilovali později, nebylo mnoho: Thomas Mann (*Kouzelný vrch*, započat 1910, vydaný 1924), Rainer Maria Rilke, Gerhard Hauptmann, Heinrich Mann, Hermann Hesse. *Expresionismus* se prosadil zejména v divadle. Expresionistická díla a nové revoluční divadelní techniky ovládly německá jeviště. Divadlo představovalo cosi jako „národní instituci". Kulturní veřejnost se s dnes velmi těžko představitelnou intenzitou soustředila na divadelní představení. Díla Ernsta Tollera, Waltera Hasenclevera, Fritze von Unruha, Georga Kaisera, Reinharda Goeringa vyvolávala stejně vášnivé debaty jako práce moderní režisérů Maxe Reinhardta či Leopolda Jessnera. Berlín platil za kulturní metropoli Evropy. Působili zde nejlepší režiséři, herci, divadelní kritici. Nadšení, náročnost, citlivost a kritičnost, to byly atributy berlínského publika. S odezníváním *expresionismu* se autoři zřekli utopie a vize a začali psát komedie. Přesně, jak to kdysi řekl Friedrich von Hardenberg, uměleckým jménem Novalis: „Po nešťastné válce se musí psát komedie."[86]

---

[85] Kolb, Eberhard, *Die Weimarer Republik*, Mnichov 1993, s. 94; Baumann, Barbara-Oberle, Brigitta, *Deutsche Literatur in Epochen*, Ismaning 2000, s. 203.

[86] Müller-Seidel, Walter, *Literarische Moderne und Weimarer Republik*, in: *Die Weimarer Republik 1918-1933, Politik, Wirtschaft, Gesellschaf*, (ed.)Bracher, Funke, Jacobsen, Bonn 1998, s. 443.

Nová věcnost zanechala v literatuře nesmazatelné stopy. Od druhé poloviny dvacátých let ovládla jeviště díla s aktuální tématikou – zlovůle justice, potraty, sociální bída, krize mladých atd. Vášnivou debatu o reformě sociálně péče vyvolala divadelní hra P. M. Lampela „*Vzpoura ve výchovném ústavu*" (1928). Toto dílo nebylo napsáno, aby mělo trvalou platnost a stalo se kánonem divadelní dramatické tvorby. Kriteria úspěšnosti byla jiná: aktuální situace, jasná definice problému a vítězství spravedlnosti. Velká epocha divadla skončila s vypuknutím hospodářská krize, kdy malé subvence a příjmy za vstupné nepostačovaly na provoz. Pak již nastoupila éra mluveného filmu.

Stejné tendence se objevovaly i v „současném románu". Jmenujme alespoň Liona Feuchtwangera, Hanse Falladu, Arnolda Zweiga, Ernsta Glaesera, Erika Regera. Tento typ románu pracuje s novou látkou, například se světem zaměstnaných a nezaměstnaných, s bídou velkých měst. Je zde patrná snaha působit autenticky, fakticky. Jedním z důležitých znaků byla i hrubá mluva. Jednalo se o pokus o společenskou analýzu.

Kultura v období výmarského Německa byla nemyslitelná „bez jeho pulsujícího srdce" - Berlína.[87] Ten „zářil" na kulturním nebi Evropy a stal se centrem světové zábavy. Londýn, Paříž, New York, Moskva musely ve dvacátých let uznat primát Berlína, kde se střetávaly nové myšlenky a nové síly celého světa, aby vytvořily specifickou syntézu. Jako magnet přitahovalo kulturní a umělecké prostředí, kosmopolitismus, senzitivní neklid a smysl pro kvalitu představovaný početnou židovskou komunitou. Berlín byl po New Yorku a Londýnu třetím největším městem světa; v roce 1929 s počtem 4,3 miliónů obyvatel přesahoval o 1,5 miliónu obyvatelstvo Paříže. Berlín vynikal i jinak: byl zde nejvyšší počet denního tisku, nakladatelství, koncertních sálů, měl nejrychlejší městskou dráhu a nejvyšší počet telefonních linek. Není divu, že život v tomto městě v těchto letech je téměř hymnicky

[87] Engelmann, Bert, *Berlin – Stadt wie keine andere*, Göttingen 1991; Buffet, Cyril, *Berlín*, Praha 1999.

chválen v nespočetné řadě memoárů. Na případě Berlína byl vidět asi nejvýrazněji onen akcelerující proces růstu životního tempa, životních hodnot.[88]

2. Úpadek německé kultury za vlády nacionálního socialismu a exil jako „záchrana"?

Také proto se stalo „vyčištění" Berlína od tohoto neněmeckého a degenerovaného způsobu života jedním z prvních cílů nacionálních socialistů. Výsledkem bylo, že začali „čistit" i Německo od Němců.

Začalo masové vyhánění kulturní elity národa z Německa. Z počátku ještě panovala naděje, že Hitlerova vláda je pouhým intermezzem. Na tento chybný předpoklad poukazovala i volba místa pobytu v těsném sousedství Německa: Československo, Švýcarsko, Francie, Skandinávské státy.[89] Konsolidace Hitlerovy moci a rozpoutání války „vystěhovala" exil i z těchto zemí. Exulanti získali jedinou, deprimující jistotu - konec exilu byl v nedohlednu. „Naše emigrace začala teprve poté, co vypukla válka. Do té doby to byl pouze přechodný čas, čekání... od té doby to bylo něco jiného". Tato slova, která vložil Oskar Maria Graf do úst své hlavní románové postavy Martina Linga, vyjadřují přesně stav a pocit emigrace, jenž je doložitelný i u dalších autorů.[90]

Téměř nikdo nebyl na exil připraven a netušil, jaké těžkosti ho v cizí zemi potkají. Utečenci z Německa již nebyli hosté, jejich statut se „přes noc" změnil; nyní to byli uprchlíci.

---

[88] Podrobněji srv. Kolb, Eberhard, *Die Weimarer Republik*, Mnichov 1993, s. 101-106.

[89] Tak například rodina Thomase Manna obdržela domovské právo od Proseče, což byla podmínka pro udělení občanství. Stal se občanem Československé republiky, dostal řádný pas a mohl opět volně cestovat. Jako občan československé republiky píše otevřený dopis, kde svým spoluobčanům dodává odvahu a morální sílu v právě gradujícím boji v září 1938. Občany spojených států amerických se Mannovi stávají 23.6.1944. Viz *Mnichov v dokumentech II.*, dokument č. 213, Praha 1958; Kafka, František, *Exulant Thomas Mann*, Hradec Králové 1966, s.14-17.

[90] Graf, Oskar Maria, *Die Flucht ins Mittelässige*, Mnichov 1976, s. 33. Zde *Deutsche Literatur im Exil 1933-45, Texte und Dokumente*, (ed.) Michael Winkler, Stuttgart 1998, s.16. Z tohoto úhlu pohledu též vzniká pojmenování trilogie Liona Feuchtwangera *Der Wartesaal*, skládající se z *Erfolg, Drei Jahre Geschichte einer Provinz (1930), Die Geschwister Oppermann (1933) a Exil (1940)*. V českém překladu pod názvem *Čekárna (Úspěch -Tři léta dějin jedné provincie, Oppermannové, Vyhnanství)*; Brecht, Bertold jeho báseň z roku 1937, *Über die Bezeichnungen Emigranten*, zde Baumann, Barbara-Oberle, Brigitta, *Deutsche Literatur in Epochen*, Ismaning 2000, s. 218.

Pokud někdo nebyl světově proslulý a nepodařilo se mu poslat si peníze včas do zahraničí, byl odkázán na pomocné organizace. Práce na černo pod skrytým jménem byla téměř darem z nebes. Jistěže, existovaly výjimky - Bertold Brecht si vzal svou hospodyni s sebou do Dánska, Franz Werfel se „dočasně" ubytoval v pařížském hotelu Royal Madeleine, Thomas Mann, Lion Feuchtwanger, Stefan Zweig byli bohatí lidé. Mnoho dnes již bezejmenných Němců se muselo vrátit; někdy na oficiální pozvání, často ze zoufalství, zlomeni necitlivým neporozuměním jejich „hostitelských" zemí.

Po vypuknutí války byli uprchlíci ve Francii koncentrováni v táborech, muži a ženy odděleně,[91] po uzavření dohody o příměří ze dne 22. června 1940 bylo podle §19 mnoho emigrantů odevzdáno do rukou gestapa.[92] Po uzavření paktu o neútočení (Ribbentrop - Molotov) odevzdal Sovětský svaz mnohé uprchlíky zástupcům Třetí říše, když už předtím nechal mnohé zmizet nebo je poslal do pracovních táborů. Spojené státy se o „ztracené" protivníky Hitlera začaly zajímat teprve v okamžiku „největšího nebezpečí", přednostně ovšem o prominenty. K celkovému rozladění, jež v severní Americe padlo hlavně na starší generaci Němců, která ještě zažila císařství, a jeho tradiční kulturní hodnoty, přispělo zjištění, že například Hollywood fungoval jako zábavní průmysl v podstatě negující a odmítající ony nešťastné zprávy z Evropy. To se sice změnilo po japonském útoku na Pearl Harbor, ale jedním dechem znamenalo, že emigranti nejsou ani v USA v bezpečí.

* * *

Třebaže by se mohlo zdát, že exulanty by mohlo spojovat více než stejný osud a společná řeč, nevytvořili nikdy trvalé jednotné centrum odporu. Spolupráce autorů nikdy nepřekročila formu kongresů, konferencí a samostatných radiových vysílání. Někteří odcházeli do nového exilu (po vypuknutí války) zklamáni a zlomeni. Ti, u nichž by byl případný návrat spojen s nejistotou, se uzavřeli v naději, že jejich umělecká intuice

[91] Srov. Remarque, Erich Maria, *Vítězný oblouk nebo Noc v Lisabonu*

[92] Bradley, John, *Dějiny Třetí říše*, Praha 1995, s. 101; *Deutsche Literatur im Exil 1933-1945,Texte und Dokumente*, (ed.) Winkler, Michael Stuttgart 1997, s. 20; *Dějiny Francie*, Praha 1988, s. 576.

a postrádající sebejistota se znovu posílí s pochopením čtenářů. Velký počet emigrantů marně čekal ze staré vlasti na jasný signál, že jejich návrat je žádaný, protože na ně čeká respektovaný úkol; ten ale nepřicházel. Ani po ukončení války mnozí „nespěchali", aby se znovu podíleli na kulturní výstavbě Německa.

Exil nabídl spisovatelům, za velmi krutou daň, nový impuls, tj. možnost znovu otevírat stará historická témata[93] a „oblékat" je do hávu aktuální situace, navozovat a vytvářet zásadní, veřejnost burcující paralely. I přesto, že o těchto knihách nelze mluvit jako o „ryzích" pamětech, zanechali autoři v těchto dílech mnoho svých vzpomínek.[94]

Thomas Mann, jehož světová proslulost, „morální bezúhonnost" a životní pouť v letech 1875 - 1955 jsou téměř osudově spjaty s touto epochou, byl znám odporem k autobiografiím, které chápal jako „uzavřenou knihu reprodukující vlastní život."[95] Tímto chci podotknout, že někdy musíme hledat „náhradní zdroje", abychom nepřišli o zajímavý odkaz člověka, který si zaslouží naši pozornost, protože se jeho dílo stalo kulturním dědictvím.[96]

Nicméně pro daný okamžik se jeví jako daleko významnější slova Ernsta Weiße (1882 - 1940), když si na setkání PEN-klubu v Paříži 1939 nahlas „postěžoval": „Co vlastně ještě teď našinci v exilu zbývá, než žít ze vzpomínek a psát paměti." [97] Reprezentativní paměti velkého formátu v této době vznikly z pera Stefana Zweiga, Klause Manna, Alfreda Döblina, Carla Zuckmayera.[98] Výraz smutku nad zánikem jedné epochy, který byl zdůrazněn vypuknutím druhé světové války je patrný i v prozaickém díle Josepha Rotha : „ ... dlouho

---

[93] Historická, biblická témata, Faust, Mefisto, Josef, Jindřich IV.

[94] S prácemi tohoto typu je nutné pracovat velmi opatrně. Srv. Döblin, Alfred, *Historický román a my*, in: *Deutsche Literatur im Exil 1933-1945,Texte und Dokumente*, (ed.) Winkler, Michael Stuttgart 1997, s 296-321.

[95] Mann, Thomas, *Über mich selbst, Autobiographische Schriften*, Frankfurt nad Mohanem 2002, s. 2.

[96] Mann, Thomas, *Über mich selbst, Autobiographische Schriften*, Frankfurt nad Mohanem 2002; Mann, Erika, *Mein Vater, der Zauberer*, Hamburk 1998, Mann, Thomas, *Briefe I.-III. (1889-1955)*, 1992-1995, (ed.) Erika Mann.

[97] Baumann, Barbara-Oberle, Brigitta, *Deutsche Literatur in Epochen-Arbeitsaufgaben*, Ismaning, 2000, s. 90.

[98] *Zeit der Gestern, Der Wendenpunkt , Schicksalreise. Bericht und Bekenntnis, Als wär´s ein Stück von mir: Horen der Freundschaft.*

po veliké válce, jíž se říká světová, podle mého mínění právem, a to ne proto, že jí vedl celý svět, ale proto, že její vinou jsme my všichni ztratili svět, náš svět..."[99] Stejně je tomu u Stefana Zweiga.[100] Proto do jisté míry nepřekvapí, že mnoho autorů se z exilu nikdy nevrátilo. Mnozí zemřeli, někteří spáchali sebevraždu, jiní své bývalé země po válce pouze navštěvovali nebo tam přijížděli zemřít.

[99]Roth, Joseph, *Radeckého pochod, Kapucínská krypta*, Praha 1986, s. 117.
[100] Zweig, Stefan, *Declaração, Svět včerejška*, Praha 1999, s. 459, 464.

Čtvrtá kapitola

Pád císařství a vznik republiky v roce 1918

1. Zhroucení snů o vojenském vítězství a následné vnitropolitické změny

Jmenování maršála von Hindenburga[101] do funkce náčelníka Velkého generálního štábu a generála Ludendorffa[102] jako jeho prvního ubytovatele,[103] kteří od léta roku 1916 vytvořili tzv. Třetí vrchní vojenské velení,[104] zvýraznilo převahu německých armádních složek nad civilními.[105] Skutečným mužem číslo jedna se stal ve Vrchním vojenském velení (*Obersteherreslesitung* – OHL) právě první ubytovatel Erich Ludendorff; ten také takřka diktátorským způsobem ovlivňoval vojenské akce, vnitřní politiku; do značné míry určoval i obsazení úřadu říšského kancléře.[106]

Koordinace mezi armádou a vládou uvázla v okamžiku, kdy se sám císař dostal do vleku OHL. Jeho bezmocnost nejlépe vyjadřuje poznámka v textu k novinovému článku, který do jisté míry pranýřuje nastalý stav v období jednání o Brest-litevském míru, kdy „vše dospělo tak daleko, že se porušila rovnováha politických a vojenských sil a že se stěží ještě může mluviti o přirozené převaze zahraničního úřadu v politických otázkách."[107] Vilém II. k tomu doplnil: „Protože je císař ignorován oběma stranami!"[108]

Propaganda nenechávala nikoho na pochybách, že německé zbraně vybojují vítězný mír. V roce 1917 byla za tímto účelem, též s výrazným podílem Ludendorffa, založena filmová společnost UFA, která se stala za Výmarské republiky symbolem německé

---

[101] Paul von Hindenburg und Beneckendorff, (1847-1934), polní maršál.Od roku 1925 říšský prezident.

[102] Erich von Ludendorff, (1865-1937), generál pěchoty.

[103] Funkce prvního ubytovatele odpovídá pozici Náčelníka štábu vrchního velitele.

[104] První vrchní velitel Helmuth von Moltke ml. byl propuštěn po bitvě první bitvě na Marně, druhý, generál Erich von Falkenhayn po ztroskotání „opotřebovací bitvy" u Verdunu.

[105] Srv. *Deutsche Geschichte*, Bertelsmann Lexikon Verlag, Berlín, Mnichov, Vídeň 1973, s. 989.

[106] Více Haffner, Sebastian, *Německá revoluce 1918-1919*, Brno 2004, s. 15-22; Ilsemann, Sigurd von, *Der Kaiser in Holland, Aufzeichungen des letzten Flügeladjutantanten Kaiser Wilhelm II, 1. sv. Amerongen und Doorn 1918-1923*, (ed.) Harald von Koenigswald, Mnichov 1967, s. 28.

[107] Ludwig, Emil, *Vilém II.*, Praha 1928, s. 391.

[108] Tamtéž, s. 391.

kinematografie; po roce 1933 ji Joseph Goebbles „degradoval" opět na ryze propagandistický nástroj. S 1. lednem 1918 vstoupil svět do čtvrtého roku velké války; vyčerpané a falešně informované zázemí však mělo čekat na mír ještě jedenáct měsíců.

* * *

Bídu berlínského obyvatelstva, které si již uvyklo přežívat na „náhražkách" a tuřínových „specialitách" – „jedli jsme tuřín ráno, v poledne a večer – tuřínovou zavařeninu, tuřínový koláč, polévku, kořeny, listy upravené na tisíc způsobů"[109] –, zachytila i dánská herečka Asta Nielsenová,[110] jež se stala svědkem události, když se na ulici zhroutil kůň. „Během necelé vteřiny se k mršině seběhly ženské s noži v rukou, jako by čekaly jenom na tuto příležitost. Všechny křičely a snažily se vybojovat ten nejlepší kus pro sebe. Krev jim potřísnila tváře a šaty ... z koně nezůstalo nic než holá kostra a lidé se začali vytrácet, každý se svým zakrvaveným kusem masa přitisknutým na hruď, který si pečlivě chránil."[111]

Zcela nedotčena katastrofální situací v německých městech zasedala pod vedením císaře v Jihovýchodní věži Říšského kancléřství Spolková rada, kolegium zástupců všech spolkových států Německé říše. Generál Hoffmann[112] předal 18. ledna 1918 zástupcům bolševického Ruska územní požadavky a německá knížata si začala „rozdělovat kořist". Podle svědectví bývalého kancléře Bernharda von Bülowa[113] měl württemberský vévoda von Urach[114] zájem o Litvu; pomoci mu k tomu měl vůdce Centra (*Zentrum*) Matthias Erzberger.[115]

---

[109] Dietrichová, Marlene, *To jsem já*, Praha 1991, s. 29; Mann, Klaus, *Bod obratu*, Praha 1997, s. 52; Levenson, Thomas, *Einstein v Berlíně*, Praha 2004, s. 131-134.

[110] Asta Nilesenová, (1881-1972), dánská Femme fatale, hvězda světové kinematografie. Natočila přes sedmdesát filmů, z nichž se do dnešní doby zachovalo pouze třicet: *Kurfürstendamm* (1920), *Hamlet* (1921), *Erdgeist* (1923).

[111] Zde cit. dle, Levenson, *Thomas, Einstein v Berlíně*, Praha 2004, s. 133.

[112] Max Hoffmann, (1869-1937), pruský generál.

[113] Bernhard Heinrich Martin Karl kníže von Bülow, od roku 1905 hrabě, (1849-1929), v letech 1900-1909 čtvrtý říšský kancléř.

[114] Wilhelm hrabě von Urach, (1864-1928).

[115] Matthias Erzberger, (1871-1921), v letech 1903-1918 poslanec v Říšském sněmu za stranu Centrum, ve vládách Maxe Bádenského a Phillippa Scheidemanna ministr bez pověření. Vedl delegaci, která podepsala 11. listopadu 1918 podmínky příměří. Dne 26. srpna 1921 byl jako jedna z prvních obětí pravicových radikálů zastřelen na procházce v Bad Griesbachu. Jeho pohřeb se stal politickou manifestací.

Císařův švagr, princ Fridrich Karl Hessenský,[116] se ucházel o korunu finskou.[117] „Císař Vilém pro sebe žádal Kuronské vévodství a hned si navrhl krásný erb, který hodlal používat...";[118] byl totiž upozorněn, že se v tamních lesích vyskytuje ojedinělý druh tura, jenž poskytuje skvělou příležitost k lovu...

* * *

Berlínské obyvatelstvo nezůstávalo nečinné. Čím dále častěji se osmělovalo projevovat nespokojenost s neutěšenou zásobovací situací a příliš dlouhou válkou. Místem mnohých protiválečných shromáždění se stávávalo Královské náměstí v městské čtvrti Tiergarten, které od podzimu 1914 sloužilo jako místo, kde měla být demonstrována německá jednota. Poté, co byl v srpnu 1914 povolán do aktivní služby generál Hindenburg, zde byla na jeho počest (za bitvy u Tannenbergu a u Mazurských jezer) vztyčena obří socha.[119] Byla vyhotovena z „podrobeného" ruského dřeva. Občané zde mohli jako výraz národní jednoty zatloukat železné, stříbrné a zlaté hřebíky za cenu 1, 5 a 100 marek. Socha nikdy nebyla plně pobita a s pokračující válkou opadalo i nadšení Němců takto „utrácet". Od února 1917 už to nebylo ani technicky možné, ohromné lešení a schodiště vedoucí k pomníku bylo rozebráno a použito „vymrzlými" Berlíňany jako topivo.[120]

Ve dnech 28. ledna - 3. února 1918 se konala v Berlíně a po celém Německu generální stávka, jakou město ani říše dosud nezažily. OHL nicméně nerušeně pokračovalo v jednání se zástupci bolševického Ruska. Dne 3. března 1918 byl v Brestu Litevském podepsán

---

[116] Karl Friedrich Hessensko-Kasselský, (1868-1940), zároveň pruský generál.

[117] Více, Stellner, František, *Poslední německý císař*, Praha 1995, s. 354.

[118] Zde cit. dle, Engelmann, Bert, *Berlin – Stadt wie keine andere*, Göttingen 1991, s. 17-18.

[119] V údajích o její výšce a umístění se literatura různí. Thomas Levenson uvádí v 6 metrů, Bert Engelmann 12 metrů. Hans Wendt do ní přibíjel hřebíky za 50 feniků. Levenson, Thomas, *Einstein v Berlíně*, Praha 2004, s. 108; Engelmann, Bert, *Berlin –Eine Stadt wie keine anders*, Göttingen 1991, s. 212; Wendt, Hans, *Journalist im Kriesenreichstag in: Alltag in der Weimarer Republik – Kinderheit und Jugend in unruhiger Zeit,* (ed.) Rudolf Pörtner, Mnichov 1993, s. 74.

[120] Když správa městské části Tiergarten vypověděla „dřevěnému titánovi" místo, nikdo neměl představu kam s ním. V čase výmarského Německa bylo použito 21 zatím ztrouchnivělých bloků, ze kterých se pomník skládal, jako palivové dřevo. V roce 1938 se našla Hindenburgova hlava na jednom skladišti a měla být umístěna v Muzeu Marky (Maerkische museum). Nenašel se ale žádný způsob, jak dva metry velkou hlavu dostat skrz dveře do budovy muzea. Nakonec skončila na odstavném nádraží Lehrter Bahnhof. Srv. Engelmann, Bernt , *Berlin - Eine Stadt, wie keine andere*, Göttingen 1991, s. 212-221.

pro Německo dílčí vítězný mír v první světové válce. OHL si tím uvolnilo ruce na východní frontě. Přeskupením tamních vojenských oddílů na západní frontu se měla dostatečně zvýšit základna pro již připravenou sérií ofenzív, jež měly zlomit poslední odpor spojenců a vytvořit podmínky pro německé vítězství i na západní frontě.

* * *

Dne 8. března 1918 byl Velký hlavní stan přeložen do belgického lázeňského městečka Spa. Pevnost Avesne byla zvolena jako předsunuté stanoviště nejvyššího vojenského velení. Tím bylo umožněno sledovat nadcházející události z nejtěsnější blízkosti. Po čtyřiceti sedmi letech se zde měl napodobit úspěšný postup pruských jednotek z prusko-francouzské války (1870-1871). Dne 10. března 1918 podepsal císař rozkaz, v němž stanovil začátek akce s krycím názvem „Michael" na 21. března 1918.[121]

* * *

Polní maršál von Hindenburg byl za úspěšný březnový postup dekorován Železným křížem se zlatými paprsky, jenž byl naposledy udělen před sto třemi lety maršálu Blücherovi[122] za vítězství v bitvě u Waterloo.[123]

Strategií OHL bylo postupovat co nejrychleji, aby nestihly být nasazené americké jednotky – „prvořadý materiál svou fyzickou zdatností," které „ představovaly znamenité síly, ale ve stavu improvizovaném."[124] – (chyběl jim dostatečný výcvik a generál Pershing[125] je chtěl nasadit pouze jako samostatnou jednotku – A. B.).

Francie a Velká Británie byly na pokraji vyčerpání a téměř bez rezerv. Georges Clemenceau[126] naléhal na amerického velitele, aby nasadil své jednotky pod francouzské

---

[121] Srv. Hindenburg, Paul von, *Paměti*, Brno 1997, s. 188. Zde uvedeno plné znění rozkazu.

[122] Gebhard Leberecht von Blücher, kníže von Wahlstatt, (1742-1819), pruský maršál.

[123] Srv. Ludwig, Emil, *Vilém II.*, Praha 1928, s. 391; Stellner, František, *Poslední německý císař*, Praha 1995, s. 353.

[124] Clemenceau, Georges, *Velikost a bída jednoho vítězství*, Praha 1930, s. 57-58.

[125] John Joseph Perhing, (1860-1948), americký generál.

[126] Georges Benjamin Clemenceau, (1841-1929), francouzský novinář a politik. Sehrál významnou úlohu v tzv. Dreyfusově aféře, kde jako vydavatel časopisu L` Aurore podpořil např. Emila Zolu a přispěl k Dreyfusově rehabilitaci. Dne 16. listopadu 1917 byl jmenován francouzským premiérem. Na Versailleské

a britské vedení, neboť když přehlížel jeden z posledních britských kontingentů, dokazovala jeho „fyzická méněcennost, že náš výtečný spojenec také už mele z posledního."[127] Německé zálohy byly odhadovány na 500 až 600 000 mužů.[128]

Slibný postup německých zbraní se zastavil a předpokládaný scénář – „až německá armáda dobude Amiens, vyrazí na Le Havre, odřízne Paříž a tím donutí Francouze ke kapitulaci" –,[129] jak ho podle map vrchního velení interpretoval Gustav Stresemann svému synovi Wolfgangovi,[130] poté co si je přivezl z hlavního stanu ve Spa, tak zůstal jen vyřčeným přáním.

První, kdo se odvážil odkrýt o situaci neúprosnou pravdu, byl státní tajemník zahraničního úřadu Richard von Kühlmann.[131] Zveřejnil názor, že konec války nelze očekávat pouze na základě čistě vojenských výsledků, ale i zodpovědných diplomatických jednání.[132] Dne 25. července 1918 se mu dostalo z řečnické tribuny Říšského sněmu neobyčejně vášnivé a agresivní odpovědi z úst Gustava Stresemanna, ve které i on oznámil válečné cíle.

Stále neotřesitelná pozice OHL a projev nevole politiků v zázemí ale takovýto nebezpečný názor, který by mohl být pro vyčerpané zázemí impulsem k dalšímu odporu proti válce a na „vítězící" jednotky na frontě mohl působit demoralizujícím dojmem, rychle udusily.

---

konferenci zastával silně protiněmecký kurz, který se mu ale nepodařilo prosadit. Po neúspěšné kandidatuře na francouzského presidenta se roku 1920 stáhl do ústraní.

[127] Clemenceau, Georges, *Velikost a bída jednoho vítězství*, Praha 1930 s. 58; srv. Ludendorff, Erich (ed.), *Urkunden des Oberstenheeresleistung über ihre Tätigkeit 1916 –1918*, Lipsko 1921, Dopis ministerských předsedů dohodových států americkému presidentovi W. Wilsonovi ze dne 2. června 1918, s. 496-497.

[128] Srv. Clemenceau, Georges, *Velikost a bída jednoho vítězství*, Praha, s. 61.

[129] Stresemann, Wolfgang, *Mein Vater Gustav Stresemann*, Mnichov 1979, s. 127.

[130] Wolgang Streseman, (1904-1998), právník, spisovatel, dirigent, komponista – v letech 1959-1978 a 1984-1986 intendant Berlínské filharmonie.

[131] Srv. Ludendorff, Erich (ed.), *Urkunden des Oberstenheeresleistung über ihre Tätigkeit 1916 –1918*, Lipsko 1921, Důvěrná rozmluva mezi říšským kancléřem, polním maršálem Hindenburgem a generálem Ludendorffem ze dne 1. července 1918 ve Spa, s. 491; Richard von Kühlamann, (1873-1948), německý diplomat. Před první světovou válkou velvyslanec v Londýně, v období od 6. srpna 1917 do 9. července 1918 státní tajemník zahraničního úřadu (ministr zahraničních věcí). Z titulu této funkce se podílel na jednání s Ruskem, které vyústilo v Brestlitevský mír. Po první světové válce odchází z diplomatických služeb.

[132] Srv. Stresemann, Wolfgang, *Mein Vater Gustav Stresemann*, Mnichov 1979, s. 126.

Kancléř Georg hrabě von Hertling, o němž se všeobecně mluvilo „jako o ‚starém' Hertlingovi,[133] který se musí šetřit a člověk ho musí šetřit",[134] neměl sílu ani moc nastalou aféru řešit; Richard von Kühlmann se musel poděkovat. Na jeho místo byl dosazen admirál Paul von Hintze.[135]

OHL mohlo na revoltující otevřené názory okamžitě tvrdě reagovat, nikdo si ale nedokázal představit, jak široká je síť tajných hnutí a její dosah vůbec. Kapitána Heinricha Brüninga[136] velmi udivilo – tenkrát si to ještě nedokázal vysvětlit –, když se na britských zákopech objevily dva dny před první plánovanou jarní ofenzívou transparenty s nápisem „Na shledanou 21. března."[137] (Císař podepsal rozkaz o zahájení útoku „Michael" 10. března 1918; osm dní trvalo, než se tato informace dostala do rukou spojencům – A. B.) To ukazuje na únik informací z OHL.

* * *

Nasazení amerických jednotek zvýšilo početní stav vojsk Dohody téměř o milión mužů. Na německé straně docházelo k doplnění stavu také; vojákům, ovlivněným událostmi na východně frontě, se ale už nechtělo bojovat. „Během jarní ofenzívy jsme získali zkušenosti, jak s těmito divizemi pracovat, a nazývali jsme je ‚bolševici'. Dlouho bylo jasné, že se početní stav díky podpisu Brestlitevského míru sice dostatečně zvýšil, ve skutečnosti ale začínal rozpad západní fronty."[138] Den zvratu přišel 8. srpna 1918; generál Ludendorff ho označil za „černý den německé armády" a von Kühlmannova slova se nejen naplnila, ale jeho

---

[133] Georg Hrabě von Hertling se narodil roku 1843. V minulosti zastával úřad bavorského ministerského předsedy. Neznal pruské poměry a protože tradice spojovala úřad říšského a pruského ministerského předsedy, byl jmenován do funkce zastupujícího pruského ministerského předsedy Robert Friedberg. Myslelo se i na Gustava Stresemanna, ale ten se nechtěl vzdát poslaneckého mandátu, což bylo tehdy podmínkou.

[134] Stresemann, Wolfgang, *Mein Vater Gustav Stresemann*, Mnichov 1979, s. 121; Ludwig, Emil, *Vilém II.*, Praha 1928, s. 390.

[135] Paul von Hintze, (1864-1941), v roce 1911 opustil vojenskou službu jako kontraadmirál. Vrcholem jeho politické kariéry byl právě úřad ministra zahraničních věcí od července 1918 do 3. října 1918.

[136] Heinrich Brüning, (1885-1970), studoval práva, germanistiku, filozofii, dějiny, ekonomii v Mnichově, Štrasburku, Londýně a Bonnu, kde roku 1915 obdržel doktorský titul. Člen strany Centrum, v letech 1930-1932 říšský kancléř, který vládl pomocí prezidentských dekretů.

[137] Brüning, Heinrich, *Memoiren 1918-1934*, Stuttgart 1970, s. 33.

[138] Brüning, Heinrich, *Memoiren 1918-1934*, Stuttgart 1970, s. 20.

myšlenky byly přijaty jako další nezbytné kroky na jednáních ve Spa ve dnech 13. - 14. srpna 1918.[139] To už německá armáda ustupovala.[140]

Dne 2. září 1918 převzal kapitán Sigurd von Ilsemann[141] ve Spa zprávu, že nepřítel prorazil Siegfriedovu linii. Požádal císaře okamžitě o slyšení, aby mu mohl o věci podrobněji poreferovat; „ještě během mého hlášení udeřil císař pěstí do stolu a krátce ze sebe vyrazil: ‚Teď je válka prohraná, ubohá vlast! (*armes Vaterland!*)...' Poté se odebral do místnosti, kde již byla společnost připravená k večeři. ‚Vážení pánové, obdržel jsem vážnou, zdrcující zprávu! Kapitán von Ilsemann mi právě sdělil, že dnes prý nepřítel prorazil Siegfriedovu linii; neznamená to nic více ani nic méně než to, že jsme prohráli válku.'[142]

Nyní se i v nejvyšších kruzích začalo horečně uvažovat, jakým způsobem zastavit válku.[143] Navázat kontakt s Francií nebo Velkou Británií nebylo reálné. Postoj obou zemí byl zřejmý ze slov francouzského prezidenta Raymonda Poincarého:[144] „V zájmu Francie je Rakousko nejen zachovat, nýbrž mu být nápomocno ke zvětšení o Slezsko a Bavorsko (ke škodě Německa), s Německem mír nikdy neuzavřeme."[145] Tato slova vyslovil již 5. března 1917; část týkající se Rakouska neplatila, o platnosti druhé části věty, však nemohlo být pochyb.[146] Celou situaci ještě umocňoval fakt, že spojenecké vojenské síly nutily německou armádu k ústupu. Zbývala jediná možnost: obrátit se na prezidenta Spojených států

---

[139] K průběhu jednání o míru, zapojení politických představitelů do něho, vytvoření nové vlády prince Maxe Bádenského více *Urkunden des Obersten Heeresleistung über ihre Tätigkeit 1916-1918*, (ed.) Ludendorff, Erich, kapitola XXII. – Friedensverhandlungen, Lipsko 1921, s. 499-585.

[140] V září 1918 se ve Štrasburku ve stejném smyslu vyjádřil i vicekancléř von Payer z Pokrokové lidové strany (*Forschrittliche Volkspartei*- FoVP), což Spojenci interpretovali jako počínající rozklad Německa, právě vzhledem ke Kühlmannově aféře. Srv. Beneš, Edvard, *Světová válka a naše revoluce*, 2. díl, Praha 1930, s. 337.

[141] Sigurd von Ilsemann, (1884-1952), poslední křídelní pobočník císaře Viléma II.

[142] Ilsemann, Sigurd von, *Der Kaiser in Holland, Aufzeichungen des letzten Flügeladjutantanten Kaiser Wilhelm II, 1. sv. Amerongen und Doorn 1918-1923*, ed. Harald von Koenigswald, Mnichov 1967, s. 16.

[143] Již 14. 8. 1918 přijel do Spa ministr Burián, který měl připravenou nótu, ve které chtěl vyzvat všechny válčící státy k jednání o míru. Německo chtělo požádat o zprostředkování mírových jednání nizozemskou královnu, což zase odmítla Vídeň.

[144] Raymond Poincaré, (1860-1934), v letech 1913-1920 francouzský prezident. V letech 1912-1913, 1922-1924, 1926-1928, 1928-1929 francouzský ministerský předseda - v prvním a druhém období zároveň i ministr zahraničních věcí, v době třetího období ministr financí. Stoupencem nesmiřitelného kurzu proti Německu. Byl hlavním stoupencem obsazení Porúří v roce 1923.

[145] Ludendorff, Erich von (ed.), *Ukrunden der Oberste Heeresleistung über ihre Tätigkeit 1916-1918*, Berlín 1920, s. 370.

[146] Podrobněji např. Hindenburg, Paul von, *Paměti*, Brno 1997, s. 229-230.

Woodrowa Wilsona.[147] Velkou nadějí pro Německo mohlo být, že Wilson byl idealista. Jeho postoj se však mohl každým dnem změnit. Příkazem dne bylo jednat co možná nejrychleji.

Konec září přinesl rychlý spád událostí. Dne 26. září začal odpadávat první spojenec – Bulharsko. Na telegram, že se bulharská delegace odebrala na jednání do Soluně, reagoval německý císař na něho neobyčejně střízlivými slovy: „V jediném týdnu jsme ztratili spojence; nyní budeme také my nuceni jednat o míru, abychom se vyhnuli dalšímu zbytečnému krveprolévání.“[148] I vojenské velení se ve dnech 28.-29. září jasně vyjádřilo, že situace je po vojenské stránce neudržitelná, že je nutné okamžitě požádat amerického presidenta o příměří a zaslat mu mírovou nabídku. Celá akce se měla podpořit parlamentarizací; v nové vládě měly být zastoupeny i ostatní v Říšském sněmu zasedající strany. Druhý den, 30. září 1918, vyšel úřední výnos o parlamentarizaci.

* * *

Událost, nazývaná v německé historiografii „německá revoluce“,[149] nebyla předem naplánována; jako taková logicky nese známky chaosu, nedorozumění, nejasných myšlenek, koncepcí a tajných paktů. Pro SPD znamenala první šanci dostat se ke skutečné vládní moci. Zoufalá situace a obecný rozklad společnosti ji nutily hledat partnery napříč celým politickým i společenským spektrem. Názorové neshody jejich partnerů – na jedné straně armády, na druhé USPD – dávaly spolupráci pouze prozatímní a značně nejistý charakter. Do května 1919 trval v Německu revoluční ruch; jestliže jeho listopadový počátek proběhl nad očekávání mírně a téměř nekrvavě, jeho průběh a dohra v první polovině roku 1919 nesly stopy kruté a krvavé občanské války. Právě neústupný, nicméně pro SPD nutný kurz Gustava

[147] Woodrow Wilson, (1856-1924), od roku 1890 profesor právní vědy a politické ekonomie na univerzitě v Princetonu, v letech 1913-1921 28. presidentem Spojených států amerických.

[148] Ilsemann, Sigurd von, *Der Kaiser in Holland, Aufzeichungen des letzten Flügeladjutantanten Kaiser Wilhelm II, 1. sv. Amerongen und Doorn 1918-1923*, ed. Harald von Koenigswald, Mnichov 1967, s. 17-18.

[149] Přimlouvám se za časové vymezení od října 1918 do května 1919.

Noskeho[150] vrhal na sociální demokracii diskreditují podezření a její představitelé byli často označováni dělníky za zrádce a „hrobníky" revoluce. Noske, vyučený řezník, tuto roli přijal se slovy: „Někdo musí být krvežíznivcem."[151]

Sám se postup SPD neodvažuji komplexně hodnotit; pod vlivem názoru Eberharda Jäckela, že politiku určuje všední den a protiklady ve společnosti vycházející z osobních zájmů lidí, kteří vytvářejí různá seskupení, třídy, strany, mohou vést do té doby, než se nastolí všemi uznávaná platforma (ústava) k občanským válkám a revolucím, pro mě ale má vnitřní logiku.[152] Zároveň přidám další pohled, který by snad mohl osvětlit postoje SPD v tomto období; zatímco první vychází z obecného pojetí boje o moc, druhý je ovlivněn vlastním evolučním vývojem SPD. Za téměř padesát let existence Německé říše se „revolučnost" SPD v pravém slova smyslu vytratila. Po celou dobu války zvedali její zástupci v Říšském sněmu ruce pro další a další válečné úvěry. Radikálnější část se v dubnu 1917 oddělila a vytvořila frakci Nezávislých sociálních demokratů (*Unabhängige Sozialdemokratie Partei Deutschlands* – USPD), původní jádro kolem Eberta a Scheidemanna převzalo označení jako Většinoví sociální demokraté (*Mehrheitssozialdemokratie* – MSPD). Znamenalo to jediné: MSPD není revoluční strana, přihlásila se jednoznačně na platformu monarchie a v jejích posledních týdnech (od 30. září 1918) dosáhla toho, čeho chtěla – parlamentarizace a zastoupení ve vládě. Od počátku 20. století ji stačilo žít v císařství a „těšit se" z pravidelného posilování svých pozic v parlamentních volbách. Ve 20. stolení nikdy nemyslela na to, že by revoluci „udělala". Byla ochotná na ni nanejvýš počkat. Teď přišla její šance.

* * *

[150] Gustav Noske, (1868-1946), dlouholetý poslanec Říšského sněmu za SPD. Jako lidový pověřenec pro vojsko a námořnictvo se podílel na organizaci likvidace povstání Spartakovců a republik rad. Po Kappově puči odstaven do funkce Vrchního prezidenta pruské provincie hannoversko, odkud byl propuštěn po roce 1933.

[151] Haffner, Sebastian, *Německá revoluce 1918-1919*, Brno 1998, s. 16.

[152] Více Jäckel, Eberhard, *Německé století,* Praha 2004, s. 57.

Nejen díky tomu, jak se situace vyvinula a jakým způsobem se ve Výmarské republice rozšířila tzv. „legenda o ráně dýkou do zad" (*Dolchstoßlegende*),[153] se zdálo respektive dodnes zdá jako „dobrý tah" v tom smyslu, jak zbavit OHL zodpovědnosti za prohranou válku, když Ludendorff pod dojmem tíživých zpráv z fronty „ustanovil[154] 29. září 1918 v Německu parlamentní demokracii"[155] a doporučil začlenit „SPD do vlády, jak bylo jejím přáním."[156] Toto rozhodnutí padlo ve Spa v rámci „triumvirátu" Ludendorff - von Hindenburg - Vilém II., přičemž posledním dvěma jmenovaným byla přidělena spíše role statistů. Žádal se od nich pouze souhlas. V Berlíně o tom nic nevěděli, dokonce by je nikdy nic takového nenapadlo. Jakmile ale vyšel 30. září Výnos o parlamentarizaci, osmělili se i zde. Nová situace jim dovolila povšimnout si, že von Hertling je moc starý[157] a tzv. mezifrakční výbor, představující parlamentní většinu, požadoval Hertlingovo odstoupení.

Když Hertling přijel do hlavního stanu, bylo mu oznámeno, že nejvyšší velení chce co nejdříve zahájit mírová jednání. Šokovaný kancléř bez náznaku protestu odstoupil. Snad si ani nedokázal představit, že by nová vláda, na které se ostatně nechtěl podílet, mohla fungovat. Na jeho místo byl vybrán relativně liberálně smýšlející princ Max Bádenský,[158] císařův bratranec, následník trůnu a generál.

---

[153] William L. Shirer potvrzuje, že ten, kdo v době Výmarské republiky nežil v Německu, si jen těžko může představit, jakým způsobem tato legenda ovlivňovala mysl mnoha lidí.

[154] Rozuměj – „dal s definitivní platností zelenou" uskutečnění plné demokratizace – A. B; Srv. *Deutsche Geschichte*, Bertelsmann Lexikon Verlag, Berlín, Mnichov, Vídeň 1973, s. 989.

[155] Eberhard Jäckel považuje takovouto formulaci za vyhrocenou a ve své knize *Německé století* uvádí: ...Dále má svůj význam zjištění, že obrat nepřišel náhle a také ho neprosadilo nejvyšší velení armády kvůli snadnějšímu ukončení příměří, jak se občas můžeme dočíst ve vyhrocených výkladech." Dodává, že parlamentarismus v Německu má delší historii a význam politických stran v Říšském sněmu vzrostl již během války – iniciativa mezifrakčního výboru v otázkách volební reformy, mírových jednání a při jmenování říšského kancléře Hertlinga. Po výčtu mnohých tvrzení nicméně udává : „Rozhodnutí však padlo, když téhož dne (29. září 1918 – A. B.) vrchní vojenské velení kancléři vysvětlilo, že v souvislosti s žádoucím zahájením mírových jednání považuje za nutné vytvoření parlamentní vlády na širokém základě." Podrobněji srv. Jäckel, Eberhard, *Německé století*, Praha 2004, s. 35-54.

[156] Haffner, Sebastian, *Německá revoluce 1918-1919*, Brno 1998, s. 22.

[157] Ilsemann, Sigurd von, *Der Kaiser in Holland, Aufzeichungen des letzten Flügeladjutantanten Kaiser Wilhelm II, 1. sv. Amerongen und Doorn 1918-1923*, ed. Harald von Koenigswald, Mnichov 1967, s. 19.

[158] Princ Max Bádenský, (1867-1929), od roku 1907 se stal po smrti svého strýce Maxe Bádenského designovaný nástupce trůnu po svém bezdětném bratranci velkovévodovi Fridrichu II. Bádenském. Roku 1900 se oženil s britskou princeznou a brunšvicko-lüneburskou vévodkyní Marii Louisou. Armádu opustil v roce 1911 jako generálmajor. V průběhu války se angažoval v Červeném kříži a německo-americkém spolku na pomoc válečným zajatcům.

Dne 5. října 1918 se celé Německo oficiálně dozvědělo, že má novou vládu. Ta v té době již splnila svůj první úkol: zcela pod taktovkou OHL odeslala svým jménem mírovou nabídku americkému prezidentovi Wilsonovi, v níž mimo jiné žádala o okamžité uzavření příměří na zemi, na moři i ve vzduchu, aby se zabránilo dalšímu krveprolévání.

Vláda, která se právě ustanovovala, žádala o čtrnáctidenní dobu hájení, což OHL vyloučilo; prosila tedy alespoň o osm dní. Místo toho slyšela od Ludendorffa pouze: „Pánové, jednejte rychle, velmi rychle..."[159] Vláda tak byla vmanipulována do předem připraveného scénáře, byť sama měla v úmyslu zveřejnit pouze německé vojenské cíle ve smyslu Čtrnácti Wilsonových bodů.

Všechny tyto změny byly poté prezentovány jako dobrá vůle Němců vyhovět podmínkám Wilsona, aby mohla začít jednání o míru. Americký prezident ovšem takto provedenou demokratizaci zpochybňoval (demokratizace „shora") a na pořad dne (Wilsonova III. nóta z 23. října 1918) se dostala otázka „odstoupení císaře", která postupně získávala sympatie obyvatelstva. „Ten chlap požaduje odstoupení moje i všech ostatních monarchů v Německu. Nyní odložil masku... Ten člověk nemá ani potuchy o poměrech tady v Německu...,"[160] vybuchl císař, když prezident jednoznačně varoval, „že pokud by Spojené státy musely jednat s vojenským velením nebo monarchistickými autokraty, nemůže Německo čekat žádná mírová jednání, nýbrž se bude muset podrobit."[161] Vilém byl pevně rozhodnut neustoupit, v nejkrajnějším případě se chystal zahynout se svým národem. Dal jasně najevo, že pokud by vláda projevila tendenci podvolit se, bude odvolána a nahrazena třeba i vojenskou diktaturou.[162]

---

[159] Ilsemann, Sigurd von, *Der Kaiser in Holland, Aufzeichungen des letzten Flügeladjutantanten Kaiser Wilhelm II, 1. sv. Amerongen und Doorn 1918-1923*, ed. Harald von Koenigswald, Mnichov 1967, s. 26.

[160] Ilsemann, Sigurd von, *Der Kaiser in Holland, Aufzeichungen des letzten Flügeladjutantanten Kaiser Wilhelm II, 1. sv. Amerongen und Doorn 1918-1923*, ed. Harald von Koenigswald, Mnichov 1967, s. 25.

[161] Kolb, Eberhard, *Die Weimarer Republik*, Mnichov 1993, s. 4; Beneš, Edvard, *Světová válka a naše revoluce*, 2. díl, Praha 1930, s. 406.

[162] Srv. Ilsemann, Sigurd von, *Der Kaiser in Holland, Aufzeichungen des letzten Flügeladjutantanten Kaiser Wilhelm II, 1. sv. Amerongen und Doorn 1918-1923*, ed. Harald von Koenigswald, Mnichov 1967, s. 25.

Liknavost a neochota císaře „dělaly vrásky" odpovědným místům včetně říšského kancléře Maxe Bádenského, o Ebertovi nemluvě. Dle jejich představ mohla monarchii zachránit pouze abdikace císaře; do té doby měli svázané ruce, ale bylo jim jasné, že by odpovědnost padla na jejich hlavy. Abdikace – příměří – regentství – záchrana monarchie bylo po celou dobu jejich společným programem.

* * *

V situaci, kdy bylo známo katastrofální postavení německých vojsk na západní frontě, kdy na císaře sílil tlak, aby abdikoval, přišel další Ludendorffův zásah. Bez vědomí císaře i říšského kancléře vyzvali oba nejvyšší velitelé vojsko k dalšímu zvýšenému a odhodlanějšímu boji – Wilsonova III. nóta pro ně byla nepřijatelná.[163] O svém rozkaze uvědomili i tisk, ze kterého se to dověděl i císař. Rozzuřený Vilém II. odjel mimo Postupim, aby věc v klidu řádně promyslel. Posléze celou záležitost interpretoval jako pokus připravit ho o korunu. V přítomnosti Clemence von Delbrücka,[164] šéfa tajného civilního kabinetu, bilancoval nad Ludendorffovými zásahy do politiky; teprve nyní „zjistil", že jí Ludendorff vůbec nerozumí. Třebaže připouštěl, že oba velitelé jednali věcně správně, způsob, jakým tak činili, byl neslýchaný. Kancléř se k celé věci postavil tak, že půjde buď on, nebo Ludendorff. Mezitím již Bavorsko žádalo císařovu abdikaci.

Pevně rozhodnut propustit prvního ubytovatele a za každou cenu udržet Hindenburga,[165] přijal císař 26. října 1918 oba muže na zámku Bellevue k osobní rozmluvě. Ludendorff, zasypán obviněními, požádal z důvodu ztráty důvěry u Jeho Veličenstva o propuštění. Současně trval na tom, že Hindenburg musí zůstat.[166] Takto alespoň o situaci referoval císař. Ludendorff poté odmítl pozvání jet společně s Hindenburgem. „Potom, co se

---

[163] Ludendorff, Erich von (ed.), *Ukrunden der Oberste Heeresleistung über ihre Tätigkeit 1916-1918*, Berlín 1920, s. 577-578.

[164] Byl znám jako odpůrce Ludendorffa a příznivce jeho odvolání. Ludendorff byl zapleten i do odvolání Delbrückova předchůdce Rudolfa von Valentiniho.

[165] Hindenburg se již několikrát nechal slyšet, že kdyby musel odejít Ludendorff, musel by odejít taky. „Když mu Jeho císař rozkáže, aby zůstal, uposlechne.

[166] Ilsemann, Sigurd von, *Der Kaiser in Holland, Aufzeichungen des letzten Flügeladjutantanten Kaiser Wilhelm II, 1. sv. Amerongen und Doorn 1918-1923*, ed. Harald von Koenigswald, Mnichov 1967, s. 29.

událo, jsem nemohl maršálovo pozvání přijmout,“[167] prohlásil později v jedné rozmluvě. Oba muži se, jak vidno, vzájemně odcizili. Ludendorff se později nechal slyšet, že byl vnitřně velice zraněn, jelikož se ho Hindenburg nezastal; slova ‚Vaše veličenstvo, já jsem šéf generálního štábu, mne se též musí tyto výtky týkat, já nesu zodpovědnost; Ludendorff je mým podřízeným,‘[168] navzdory jeho očekávání nezazněla.

Ludendorff okamžitě odjel do generálního štábu, nechal svolat muže z Operačního oddělení a sdělil jim, že jej císař napadl způsobem, který vylučuje jeho další přítomnost. Hindenburgovo jednání způsobilo takové rozčílení, že všichni muži Operačního oddělení chtěli demonstrativně složit své funkce a odejít společně s Ludendorffem.[169]

* * *

To však již mezi berlínským dělnictvem panovala „nebezpečná“ nálada, která hrozila – mimo jiné i pod dojmem informace, že odstoupení císaře brání uzavření míru – přerůst v revoluci. Max Bádenský a Ebert se tomu snažili zabránit.

Dne 1. listopadu se z pověření říšského kancléře objevil pruský ministr vnitra Drews ve Spa, kde opět tlumočil, že většina národa požaduje císařovo odstoupení a zřeknutí se trůnu korunního prince. Císař v tradičně ostré reakci pohrozil: „... jsem teď u své armády a pokud se v zemi rozbují bolševismus, stanu v čele svých divizí, vrátím se do Berlína a všechny zrádce pověsím!“[170] Generál Groener, nový první ubytovatel, císaře k jeho velké radosti podpořil takovým způsobem, že ministr Drews zůstal stát v němém úžasu a pouze praxe starého pruského úředníka mu umožnila zachovat dekorum. Za týden se stane terčem

---

[167] Tamtéž, s. 29.

[168] Hindenburg, Paul von, *Paměti*, Brno 1997 věnuje této události na straně 234 celé čtyři řádky a obzvláště jeho dovětek – „Následujícího dne jsem opět vstoupil do našich dosud společných pracovních prostor. Cítil jsem se jako bych se vracel do opuštěného bytu z pohřbu nějakého velmi blízkého člověka. Až do dnešního dne, píši to v září 1919, jsem svého mnohaletého věrného pomocníka a poradce neviděl. Mnohokrát jsem ho hledal ve svých vzpomínkách a vždy nalézal ve svém díkem naplněném srdci!“- je poněkud nevěrohodný.

[169] Ilsemann, Sigurd von, *Der Kaiser in Holland, Aufzeichungen des letzten Flügeladjutantanten Kaiser Wilhelm II, 1. sv. Amerongen und Doorn 1918-1923*, (ed). Harald von Koenigswald, Mnichov 1967, s. 29.

[170] Tamtéž, s. 31.

podobného, tentokrát císařova hněvu sám generál Groener. Pro tuto chvíli bylo do Berlína posláno šest schopných velitelů pluků; „kam přijde garda, tam je po demokracií."[171]

* * *

Ještě během císařova pobytu v Berlíně, kdy trávil celé dny v modlitbách za záchranu situace, vstoupili zástupci finančních a velkoprůmyslových kruhů s vedoucími sociálními demokraty ve společná jednání. Téma bylo již několik dní stejné – jak přimět Viléma II. k odstoupení. Na jednom pracovním obědě koncem října 1918 se Friedrich Ebert vyjádřil zcela ve prospěch programu – abdikace – příměří – regentství – záchrana monarchie s tím, že „firma může a musí být zachována."[172] Mezitím však „firma", tj. monarchie pod hohenzollernskou dynastií, krachovala.

Dne 30. října 1918 opustil císař navždy Berlín a vrátil se do Spa.[173] Zřejmě vůbec nechápal vážnost situace; rozezleně klel, že byl nucen strávit šest týdnů v Berlíně v nečinnosti. Jak již víme, ve třech věcech měl císař jasno a pouze způsob, jakým hodlal situaci řešit, se s narůstajícím vztekem značně radikalizoval: neodstoupí, vojsko a národ stojí pevně při něm a celé to „pozdvižení" vychází „zase jenom z tohohle Berlína."[174] (Když Vilém II. nastupoval na trůn, mnoho Berlíňanů do něho vkládalo naděje, že by jako rodák mohl mít k tomuto městu bližší vztah a pochopit ho.) Během následujícího týdne již císaři jeho zapšklost vůči Berlínu nedovolovala hodnotit věci reálně (jestli to vůbec kdy dovolovala). A právě za této situace dorazil do Spa výše zmíněný ministr Drews.

Dne 6. listopadu 1918 se sešli k poradě zástupci parlamentní frakce SPD a generální komise odborů (*Generallkommission der Gewerkschaften*) s generálem Groenerem, aby se dohodli, jak postupovat dále v otázce co s císařem a jak zabránit revoluci. Před začátkem

---

[171] Ludwig, Emil, *Vilém II.*, Praha 1928, s. 406.

[172] Engelmann, Bert, Berlín, *Eine Stadt wie keine andere*, Göttingen, s. 220.

[173] Srv. Ludwig, Emil, *Vilém II.*, Praha 1928, s. 404. Císařův odjez zde líčí jako únos inscenovaný OHL, aby mu bylo zabráněno ve stoupajícím dorozumění z obyvatelstvem. To je narážka na jeho přijetí sociálně demokratických ministrů v zámku Bellevue , kde prý na adresu sociální demokracie prohlásil, že proti ní nic nemá...

[174] Tamtéž, s. 221.

jednání telefonoval Scheidemannovi Noske z Kielu, přičemž popisoval místní situaci jako téměř beznadějnou. Podle Noskeho hrozil všeobecný chaos a námořníci přebírali moc do svých rukou. (Max Bádenský ho vybaví pravomocemi, aby mohl tamní rebelii potlačit. Noske zde získal první zkušenosti, které plně využil v prvních měsících roku 1919.)

Schůzku zahájil Ebert úvahou, že většina národa vidí hlavního viníka současné katastrofální situace v císaři. Okamžitá abdikace Viléma II. podle něj mohla uspokojit masy a zabránit jim připojit se k revolucionářům a k revoluci samotné. Ebert se přimlouval, aby císař dnes, nejpozději zítra oznámil, že dobrovolně abdikuje a pověřil regentstvím jednoho ze svých synů, buď prince Eitela Friedricha nebo prince Oskara; korunní princ byl údajně masami nenáviděn, a proto v tomto okamžiku nepřipadal v úvahu. Groener krátce a ostře odvětil, že není možné, aby v době, kdy armáda stojí v posledních těžkých bojích s nepřítelem, pozbyla velení a tím autoritativní podporu.[175] Poslanci David a Südekum se Groenerovi přesto naléhavě snažili objasnit nutnost císařovy abdikace. Oba vysvětlovali, že nejsou nepřátelé monarchie a že by tento krok v žádném případě neznamenal její konec. Velká část SPD byla ochotna souhlasit s konstituční monarchií respektive s monarchií s parlamentním systémem.

Během této téměř akademicky vedené rozpravy byl státní sekretář Scheidemann podruhé zavolán k telefonu. „Za chvíli se vrátil bledý jako stěna a třásl se rozčílením po celém těle."[176] Postavil se vedle Davida a přítomným sdělil, že: „o otázce abdikace už není potřeba více diskutovat. Revoluce postupuje. Právě jsem dostal zprávu, že mnoho námořníků z Kielu je již v Hamburku a Hannoveru; zajali státní správu a otevřeně převzali správu."[177]

---

[175] Po svém návratu ze své první cesty na frontu v postavení prvního ubytovatele referoval císaři dne 4. listopadu 1918, že morálka na frontě je na rozdíl od zázemí, které požaduje jeho abdikaci dobrá. Vojsko stojí věrně za císařem.

[176] Podrobněji o průběhu jednání *Weimarer Republik*, (ed.) Kunstamt Berlin und dem Institut für Theatherwissenschaft der Universität, Kolín nad Rýnem 1977, s. 110. Autentická verze *Erinnerungen Oberst Hans von Haeften*, in: *Die Regierung des Prinzen Max von Baden*, Berlin 1962.

[177] Více *Weimarer Republik*, (ed.) von Kunstamt Berlin und dem Institut für Theatherwissenschaft der Universität, Kolín nad Rýnem 1977, s. 110.

To znamenalo revoluci. Scheidemann to uzavřel slovy: „Pánové, teď už nemůžeme dále diskutovat, teď musíme jednat. Nikdo z nás neví, jestli ještě zítra budeme sedět na těchto židlích."[178] Ebert zůstal oproti Scheidemannovi klidný. Podle něj ještě nebylo nic rozhodnuté, a proto neustále naléhal na Groenera, že jediná možnost jak zachránit monarchii je urychleně pověřit nějakého prince regentstvím. Poslanec Südekum podporoval Ebertův návrh dojemnými slovy; se slzami v očích a vášnivým hlasem žádal Groenera o podporu s tím, že se jinak ocitnou před strašnou katastrofou, jejíž následky není nikdo z nich schopen předvídat. Pro Groenera byla tato otázka nediskutovatelná. Když pánové společně opouštěli místnost, naklonil se plukovník Haeften (autor záznamu) ke generálovi Groenerovi: „To znamená revoluci, vůdci už nemají masy ve svých rukou..., ...jsou jako generálové bez vojska."[179]

* * *

Povstání námořníků v Kielu ze 4. listopadu 1918 uvedlo do pohybu události, jež se lavinovitě šířily po celé zemi přes Hamburk,[180] Brémy, Hannover, Braunschweig, Magdeburg[181] a Lipsko.[182] „Teprve" 9. listopadu 1918 dorazila revoluce do Berlína, který do té doby působil jako izolovaný ostrov v „rudém" moři.

„Byla to divná revoluce, téměř bez užití násilí, bez prolévání krve, jež by se vymykalo běžnému dnu ve dvou milionovém městě. Všechny podniky ... stávkovaly, do centra proudily nekonečné davy lidí, spíše muži než ženy; bez zpěvu, zpočátku bez rudých vlajek, doprovázené pouze malou skupinkou ozbrojených dělníků. Šly s jistotou, že už nechtějí

---

[178] Tamtéž.

[179] *Weimarer Republik*, (ed.) von Kunstamt Berlin und dem Institut für Theatherwissenschaft der Universität, Kolín nad Rýnem 1977, s. 110. Autentická verze *Erinnerungen Oberst Hans von Haeften*, in: *Die Regierung des Prinzen Max von Baden*, Berlin 1962.

[180] Více Franken –Müller, Hermann, *Novemberrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928.

[181] O situaci v Magdeburgu srv. Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem, Lipsko 1996, s. 9-16.

[182] Witkowski, Georg, *Von Menschen und Büchern*, Lipsko 2003; Klemperer, Victor, *Tagebücher 1918-1919*, Berlín 2000.

válku. Všechny vojenské posádky přešly na stranu národa. Vytvořily po vzoru dělníků rady a zahájily s nimi spolupráci. Političtí vězni byli okamžitě propuštěni."[183]

* * *

Ve dnech 8. - 9. listopadu 1918 se v Berlíně rozhodlo o osudu Německa. Časová tíseň žádala rychlá rozhodnutí, aniž by „podklady" k nim byly nějakým způsobem ověřeny či konzultovány. Je nutné sledovat několik center dění: Hlavní stan ve Spa, říšské kancléřství Maxe Bádenského, říšský sněm, kde udávali tón „většinoví" sociální demokraté, Liebknechta a jeho „rudé", Erzbergera u Foche a všechna další města v Německu, kde převzali vládu povstalci. V odpoledních hodinách začali ovlivňovat politické události revoluční předáci berlínských továren, kteří se sešli na „ svém zasedání" v říšském sněmu.[184]

2. Devátý listopad 1918

„Ráno 9. 11. jsme věděli, že revoluční vlna se v zemí šíří a stoupá – zřetelně, nezadržitelně."[185] Takto viděl situaci říšský kancléř Max Bádenský. Na tento den byla ohlášena generální stávka, již podpořili i Nezávislí (USPD). Cílem jejího levého křídla byla likvidace monarchie jako instituce a ustanovení socialistické republiky. Bylo známo, že by Nezávislí mnoho nenadělali, kdyby Většinoví (MSPD) mohli vyhlásit své protiheslo „Zůstat v podnicích!"; v Berlíně však byli USPD proti MSPD ve výrazné většině (Bert Engelmann napsal, že v dubnu 1917 měla USPD v Berlíně 70 000 členů, zatímco MSPD 7000;[186] v rámci říše tomu bylo naopak).[187]

Ebert a Scheidemann stále doufali, že bude možné zachovat monarchii a opakovaně se telefonicky dotazovali na Říšském kancléřství, zda-li již přišla nějaká odpověď ze Spa.

---

[183] Engelmann, Bert, *Berlin – Stadt wie keine andere*, Göttingen 1991, s. 221.

[184] Srv. Haffner, Sebastian, *Německá revoluce 1918-1919*, Brno 1998, s. 85; Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem, Lipsko 1996.

[185] Von Baden, Max, *Erinnerungen und Dokumente*. Berlín, Lipsko 1928, s. 630 an. Zde cit. dle *Weimarer Republik*, (ed.) von Kunstamt Berlin und dem Institut für Theatherwissenschaft der Universität, Kolín nad Rýnem 1977, s. 115.

[186] O nárůstu členstva USPD srv. Kolb, Eberhard, *Die Weimarer Republik*, Mnichov 1993, s. 10.

[187] Engelmann, Bert, *Berlin – Stadt wie keine andere*, Göttingen 1991, s. 215.

Pokaždé se jim dostalo záporné odpovědi. Jejich netrpělivost rostla s každou čtvrthodinou. Scheidemann naříkal, že už opravdu neví, jak zadržet lidi, aby se nevydali do ulic.

Kolem desáté hodiny přišlo hlášení, že do centra postupuje průvod mnoha tisíc neozbrojených dělníků. V davu se objevily transparenty s nápisem ‚Bratři nestřílejte!' Ženy a děti šly v čele průvodu. Za chvíli přišla správa, která zničila veškerou důvěrou stávajícího režimu – sbor Naumburských myslivců, jenž dorazil dne 8. listopadu do Alexandrových kasáren, aby posílil stav vládního vojska a byl nasazen proti revoluci, přešel na stranu povstalců.

Po jedenácté hodině zněly zprávy ze Spa určitěji; nejdůležitější bylo (pro Maxe Bádenského – A. B.) telefonní hlášení: „Záležitost je v zásadě rozhodnuta, teď je ve stádiu formulace – císař se rozhodl odstoupit. Do třiceti minut by měla být zpráva připravena ke zveřejnění."[188] V této době byl kancléř informován, že vypršelo ultimátum pro odstoupení císaře Viléma II., kterým podmiňovali členové MSPD svoje další setrvání ve stávající vládě. Žádosti o jejich propuštění z vlády byly oficiálně poddány.

Poté uběhla půlhodina, aniž by ze Spa dorazilo potvrzení o rezignaci; přitom se však „každým okamžikem muselo na ulici proklamovat, že císař odstoupil. Stávající režim neměl žádné mocenské prostředky a možnému sesazení se mohlo zabránit pouze oznámením zprávy, že císař abdikoval. Pokud si měl císař a jeho dům udržet alespoň nějaký vliv, muselo následovat okamžité zveřejnění a ne až poté, co by bylo císařství svrženo."[189] Říšský kancléř si plně uvědomoval složitost a zodpovědnost, kterou na sebe vzal, když se rozhodl odeslat do Wollscheho telegrafní kanceláře prohlášení. Překračoval tím své pravomoci, protože k jeho zveřejnění neměl oficiální souhlas ze Spa.

* * *

[188] Von Baden, Max, *Erinnerungen und Dokumente*. Berlín, Lipsko 1928, s. 630 an. Zde cit. dle *Weimarer Republik*, (ed.) von Kunstamt Berlin und dem Institut für Theatherwissenschaft der Universität, Kolín nad Rýnem 1977, s. 115.

[189] Tamtéž, s. 115.

Již 8. listopadu se sešli ve Spa maršál Hindenburg a generálové Groener a von Plessen, aby projednali zamýšlený pochod na Berlín. Jediný von Plessen se neochvějně držel původního plánu. Maršál Hindenburg a generál Groener měli neurčité zprávy „o neposlušnosti formací,[190] které byly považovány za jádro vojska a které měly uchránit týl velkého hlavního stanu proti povstalcům.“[191] Podobně (o stavu a morálce vojska – A. B.) se vyjádřilo i 39 velitelů polních jednotek pozvaných na jednání do Velkého hlavního stanu. Císař byl stále ponechávána v nevědomosti.

Ještě během dne se Vilém II. stylizoval do role muže, který ponese hlavní tíhu boje proti bolševismu v Evropě; nevylučoval ani to, že mu Angličané poskytnou jednotky, jež by mohly být nasazeny proti bolševikům v Německu.[192]

Večer císaři telefonoval říšský kancléř. Podle dohody s Ebertem se měl do Spa vydat osobně, ale musel se vrátit, protože hrozilo nebezpečí, že by mohl padnout do rukou povstalců. Max Bádenský již během dne nechal do Spa poslat telegram, kde požadoval, pokolikáté již, Vilémovo odstoupení a zřeknutí se trůnu korunního prince. Sám požádal o propuštění. Max se snažil s císařem mluvit jako s bratrancem, ale ten jako by neposlouchal. „Zítra se dáme na pochod proti domovu!“[193] Dále mu Vilém připomněl, že to byl on, kdo požádal o příměří a že ho tedy musí i on podepsat.[194] Druhý den se konala porada, jež měla definitivně rozhodnout o dalším postupu. Zatímco se císař procházel v zahradě, předjednávali von Hindenburg, Groener a Schulenburg další postup. S ohledem na přibývající informace o úpadku morálky dalších vojenských jednotek, nešli na poradu s císařem s lehkým srdcem.

---

[190] Pravděpodobně se jednalo o 2. gardovou divizi, která se skládala z tradičních, konzervativních, pruských pluků. Heinrich Brüning uvádí, že právě tato divize byla určena maršálem von Hindenburgem, aby se připojila k jádru skupiny Winterfeld. Nejedna dělostřelecká baterie prý prodala koně a poté se sama rozpustila. Pluk Alexander se prý osvědčil, ale mnoho vojáků přicházelo s rudými vlajkami. Srv. Brüning, Heinrich, *Memoiren 1918-1934*, Stuttgart, 1970, s. 31.

[191] Ludwig, Emil, *Vilém II.*, Praha 1928, s. 407.

[192] Ilsemann, Sigurd von, *Der Kaiser in Holland, Aufzeichungen des letzten Flügeladjutantanten Kaiser Wilhelm II, 1. sv. Amerongen und Doorn 1918-1923*, ed. Harald von Koenigswald, Mnichov 1967, s. 35.

[193] Ludwig, Emil, *Vilém II.*, Praha 1928, s. 408.

[194] Ilsemann, Sigurd von, *Der Kaiser in Holland, Aufzeichungen des letzten Flügeladjutantanten Kaiser Wilhelm II, 1. sv. Amerongen und Doorn 1918-1923*, ed. Harald von Koenigswald, Mnichov 1967, s. 35.

V ranních hodinách dostal maršál von Hindenburg zprávu, kterou zaslal z města Hersbethalu[195] kapitán Heinrich Brünning, jehož jednotka byla začleněna do zvláštní skupiny *Winterfeld.* Právě ona měla zajistit města Cáchy a Kolín a poté „napochodovat" na Berlín. Zpráva byla předána ve znění: „Vzbouřené jednotky, přicházející z Cách, právě obsadily nádraží v Herbesthalu."[196] Nebyla to pravda a toto zfalšované hlášení bylo dílem člena skupiny Liebknecht, který se později chlubil, že odposlouchával „ soukromé hovory důstojníků s vlastí a předával je dále organizaci Liebknecht. Tyto informace pak byly předávány Rusům a západním Spojencům. Prý to byla jediná možnost, jak co nejrychleji ukončit válku."[197] „Nyní," pokračuje Brüning, „jsme pochopili mnoho, například, proč se na britských zákopech objevil dva dny před první velkou jarní ofenzívou (1918 – A. B.) nápis ‚Na shledanou 21. března.'"[198]

Kolem desáté hodiny, zhruba ve stejnou dobu, kdy se vláda v Berlíně dozvěděla, že alexandrovský pluk, jüterbogské dělostřelectvo a naumburští myslivci v Berlíně přešli na stranu revoluce, se sešli u Viléma II. von Hindenburg, Groener, von Plessen, hrabě Schulenburg a dva důstojníci.

„Zahradní sál, krb s poleny dříví, o který se císař zimomřivě opírá. Hvězdami posázené uniformy, ztrnulé a ztuhlé tváře, věcná vážnost, papíry s číslicemi, schůze jako sto jiných schůzí, kterým císař za války předsedal; jen má být tentokráte fronta obrácena na východ, ačkoliv vojsko stojí na západě."[199] Von Hindenburg požádal, aby nemusel promluvit, neboť nechtěl zrazovat nejvyššího velitele od rozhodnutí, se kterým ze srdce souhlasil, nicméně i on ho po zralé úvaze považoval za neuskutečnitelné.[200] Von Schulenburg a von Plessen trvali na „pochodu proti domovu" a uváděli zde Groenerův odhad, že celá akce,

---

[195] Nádraží v Herbethalu byl železniční uzel, kterým bylo zajišťováno zásobování pro 4 armády.
[196] Brüning, Heinrich, Memoiren 1918-1934, Stuttgart 1970, s. 34.
[197] Tamtéž, s. 33.
[198] Tamtéž, s. 33.
[199] Ludwig, Emil, *Vilém II.*, Praha 1928, s. 409.
[200] Tamtéž, s. 410.

shromáždění oddílů a převzetí měst, kde byli nyní pány bolševici, by trvalo pět dní. Císař poněkud ztratil jistotu a jeho bojovnost se vytratila. Uvažoval nahlas, že nechce občanskou válkou a krveprolití, ale „jen" vjezd Brandenburskou bránou v čele svých vojsk. Nyní přišla historická chvíle dosud „hodného Švába", který císaři sdělil, že s loajalitou vojska, pýchou a pilířem pruské moci, již hohenzollernská monarchie nemůže počítat.[201] Pochod na Berlín byl podle něj neuskutečnitelný.

Během jednání těchto mužů docházely z Berlína další zprávy, které, jak se mělo brzy ukázat, byly velmi přesné. Státní sekretář von Busche provedl telefonicky rozbor situace v hlavním městě a nastínil předpokládané události: během dnešního odpoledne se očekává, že dělnické a vojenské rady v čele s Liebknechtem provolají Německou republikou, vláda by proti tomu byla bezmocná, většina vojska ve vlasti přeběhla k sociálním demokratům.

Ve dvanáct hodin dorazil do Spa korunní princ, který se klonil k názoru svého otce – tj. neodstoupit. Kolem jedné hodiny padlo rozhodnutí, že Vilém II. abdikuje jako císař, ale nikoli jako pruský král.[202] Při obědě, ve chvíli, kdy Hintze a Grünau přinesli na papíře sepsané rozhodnutí, jež mělo být po císařově podpisu telefonováno do Berlína, je ohromila zpráva, že Max Bádenský již císařovu abdikaci oznámil. Vilém II. nařídil informovat věrnou armádu, že kancléř jednal na vlastní pěst a že on zůstává u svého vojska. Tato odhodlanost mu však nevydržela ani osmačtyřicet hodin.

* * *

Po dvou hodinách přišlo z hlavního stanu do Berlína rozhodnutí. V bodech zde bylo potvrzeno, že císař je srozuměn se situací a rozhodl se abdikovat. Konečné znění oficiálního

---

[201] Srv. Shirer, W. L., *Vzestup a pád Třetí říše*, Brno 2004, s. 58; Stellner, František, *Poslední německý císař*,... předal maršál přibližně v deset hodin slovo Groenerovi, protože sám nebyl schopen seznámit panovníka se závěry porady z večera předchozího dne."... „Císař chtěl vyčkat uzavření příměří a pak, v pořádku odvede armádu domů do vlasti.' Po takovém projevu nedostatku smyslu pro realitu ztratil Groener nervy: , Armáda se v klidu a pořádku vrátí do vlasti na rozkaz svých velitelů a velících generálů, nikoliv pod vedením Vašeho veličenstva, neboť již za Vámi nestojí.' ", Praha 1995, s. 364;Ludwig, Emil, *Vilém II.*, Praha 1928, s. 410-411.

[202] Ilsemann, Sigurd von, *Der Kaiser in Holland, Aufzeichungen des letzten Flügeladjutantanten Kaiser Wilhelm II, 1. sv. Amerongen und Doorn 1918-1923*, ed. Harald von Koenigswald, Mnichov 1967, s. 37.

prohlášení mělo být v nejbližší době připraveno ke zveřejnění, třebaže nepřišlo včas, kancléř Max Bádenský oznámil abdikaci.

Učinil tak v zajetí chmurných myšlenek, že „revoluce je v takovém stádiu, že může být úspěšná. Nemůžeme ji porazit, ale možná udusit. Od teď nezbývá než odstoupením císaře, povoláním Eberta, apelem k národu, aby si ústavodárným shromážděním zvolil státní formu ... zachovat alespoň mizivou naději, že by monarchie mohla být zachována. Možná se podaří revoluční energii vtěsnat do kolejí legality."[203]

Krátce poté se kancléř otázal Eberta, zda by byl ochoten přijmout post kancléře. Ten přijal. Státní sekretář Solf se Eberta zeptal, jestli je připraven vládnout v rámci ústavy. Ebert opět přisvědčil, načež se ho Solf zeptal podruhé, je-li ochoten vládnou i v rámci monarchistické ústavy. Na to Ebert odpověděl: „Včera bych s touto otázkou bezpodmínečně souhlasil, dnes se již musím poradit se svými přáteli." Poté jsem řekl (Max Bádenský – A. B.), že musíme vyřešit otázku regentství. Ebert odpověděl, že na to je už příliš pozdě. Za ním stojící sbor jeho soudruhů to opakoval po něm.[204]

Kolem jedné hodiny se mohli lidé dočíst ve zvláštním vydání novin *B. Z. Mittag* obsah prohlášení bývalého kancléře, že císař odstoupil, korunní princ se vzdal trůnu, Ebert se stal kancléřem a že bude svoláno ústavodárné shromáždění.[205] Harry Kessler svěřil své pocity deníku: „ Abdikace císaře – hrdlo se mi sevřelo, takový konec Hohenzollernů, tak bídný, podružný..."[206]

---

[203] Engelmann, Bert, *Berlin – Stadt wie keine andere*, Göttingen 1991, s. 222.

[204] Von Baden, Max, *Erinnerungen und Dokumente*. Berlín, Lipsko 1928, s. 630 an. Zde cit. dle *Weimarer Republik*, (ed.) von Kunstamt Berlin und dem Institut für Theatherwissenschaft der Universität, Köln 1977, s. 115.

[205] Tak zněly hlavní titulky novin vydaných ve 13 hodin.

[206] Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem, Lipsko 1996, s. 17.

Max Bádenský ještě téhož dne odcestoval zpět do Badenu, když předtím odmítl Ebertovu nabídku na úřad říšského správce. „Vím, že máte v úmyslu spolupracovat s Nezávislými. S nimi bych já nemohl spolupracovat.“[207]

V poledních hodinách zaplavily Wilhelmstrasse davy dělníků, aniž vůči vládě zaujímaly nevraživý postoj. V celkové euforii se pomalu zapomnělo, že jsou každou chvíli očekávány také podmínky příměří.

* * *

Dne 6. listopadu 1918 dorazil do Berlína radiogram – tzv. pátá nóta. Americký ministr zahraničí Robert Lansing v ní jménem presidenta Wilsona sděloval německé vládě, že Nejvyšší vojenská rada udělila na svém zasedání[208] maršálu Fochovi plnou moc, aby vstoupil v mírová jednání s německou delegací. Dále oznamoval, že spojenecké vlády si vyhradily právo vyjmout z platformy čtrnácti Wilsonových bodů ty, které se týkaly svobodné plavby na moři a rekonstrukce a odškodnění za obsazená a zničená území. Podmínky příměří měly být takové, aby Německu neumožnily začít nový boj.[209] Dne 7. listopadu 1918 se v 11 hodin dostavila mírová delegace ve složení ministr Erzberger, generál von Gundell, generál von Winterfeldt, velvyslanec Oberndorff a korvetní kapitán Dansalow[210] k polnímu maršálovi von Hindenburgovi do Spa; večer překročila nepřátelskou linii u le Quesnoy.[211] Druhý den je na nádraží v Rethondes přijal maršál Foch se slovy: „Co si přejete?“ Poté jim předal podmínky příměří a ponechal jim lhůtu dvaasedmdesáti hodin na rozmyšlenou...[212] Zpráva admirála Paula von Hintzeho, který důvěrně referoval v dopoledních hodinách, že na francouzské i německé straně fronty se tvoří vojenské rady, které spolu vedou přímá

---

[207] Von Baden, Max, *Erinnerungen und Dokumente.* Berlín, Lipsko 1928. Zde cit. dle *Deutsche Geschichte*, Bertelsmann Lexikon Verlag, Berlín, Mnichov, Vídeň 1973, s. 1028.

[208] Jednání o osudech Německa, Rakouska–Uherska a Turecka proběhla ve dnech 31. října 1918 až 4. listopadu 1918 ve Versailles.

[209] Srv. Beneš, Edvard, *Světová válka a naše revoluce*, 2. díl, Praha 1930. s. 465; Müller, Helmut a kol. , Praha 1999, s. 228.

[210] Srv. Beneš, Edvard, *Světová válka a naše revoluce*, 2. díl, Praha 1930. s. 466.

[211] Ilsemann, Sigurd von, *Der Kaiser in Holland, Aufzeichungen des letzten Flügeladjutantanten Kaiser Wilhelm II, 1. sv. Amerongen und Doorn 1918-1923*, ed. Harald von Koenigswald, Mnichov 1967, s. 35.

[212] Více Kolb, Eberhard, *Die Weimarer Republik*, Mnichov, 1993, s. 8-9.

mírová jednání, „takže nelze zřejmě očekávat příměří v původně zamýšleném smyslu,“[213] se ukázala jako nepodložená. Předložené podmínky byly nesmírně tvrdé.

* * *

V téže době (kdy davy dělníků a vojáků zaplavily Wilhelmstrasse a okolí Říšského sněmu – A. B.) obědvali v restauraci Říšského kancléřství Ebert a Scheidemann. Každý seděl u jiného stolu; jejich osobní vztahy byly poněkud chladné a veškerá spolupráce fungovala pouze na stranické, profesionální úrovni.

Říšský sněm se již od rána měnil v polní ležení; ozbrojení vojáci a dělníci chodili sem a tam. Dle svědectví Philippa Scheidemanna vtrhla do jídelny Říšského sněmu skupinka vojáků, vyzývající Eberta, aby se pokusil uklidnit masy, shromážděné před kancléřstvím. Ebert se ale nenechal rušit a obědval dále.[214] Zájem vojáků se tedy obrátil k Scheidemannovi: „Scheidemanne, musíte jít okamžitě s námi a promluvit.“[215] Scheidemannovi se hovořit nechtělo; upozornění, že ze zámeckého balkonu se chystá promluvit Liebknecht, ale vzbudilo jeho pozornost,[216] neboť nechtěl připustit podobný scénář, jaký se odehrál v Rusku. „Nebylo pochyb, že ten, kdo ovládne masy, zvítězí. Otázkou zůstávalo pouze to, bude-li impuls vycházet z královského zámku v ‚bolševickém‘ duchu a nebo z kancléřství v duchu ‚sociálně demokratickém‘.[217] To už Scheidemann z balkónu shlížel k desetitisícovému davu a vyzval jej gestem ruky ke klidu. „Řekl jsem pouze několik vět, jež byly přijaty s ohromným nadšením.“[218] Scheidemann, skvělý řečník, přesně vycítil, co chtějí posluchači slyšet; zdůraznil proto vytvoření nové vlády, která bude spolupracovat s dělníky a vojáky a nepodnikne nic proti nim. Za to žádal jednotu, věrnost a vědomí povinnosti. Hovořil k nim jako k partnerům a myslel to vážně. V euforickém opojení na závěr svého improvizovaného

---

[213] Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem, Lipsko 1996, s. 17.
[214] Scheidemann, Phillipp, *Memoiren eines Sozialdemokraten*, Lipsko 1928, s. 310 an.
[215] Tamtéž.
[216] Srv. Shirer, William L., *Vzestup a pád třetí říše*, Brno 2004, s. 57.
[217] Scheidemann, Phillipp, *Memoiren eines Sozialdemokraten*, Lipsko 1928, s. 310 an
[218] Tamtéž.

vystoupení pak Eberta „omráčil" větou: „Ať žije nová, ať žije německá republika."[219] Poté, jak sám píše, se rychle vrátil do jídelny, aby „zachránil" zbytek polévky. Vztekem rudý Ebert bouchl pěstí do stolu, když se ho přišel zeptat, zda je skutečně pravda, že vyhlásil republiku. „Po mé odpovědi, že je to pravda a že je to i pochopitelné, mi udělal scénu. ‚Neměl jsi žádné právo provolat Německo republikou, o tom, čím Německo bude, jestli republikou nebo něčím jiným, rozhodne národní shromáždění.'[220]

* * *

O několik hodin později Karl Liebknecht skutečně vyzval dav na Alexandrově náměstí, aby ho následoval ke královskému zámku. Sám jel autem v čele. Brzy už všude vlály rudé prapory, na radnici nevyjímaje. Před zámkem se shromáždily jásající davy. Liebknecht k nim pronesl proslov z místa, odkud mluvíval císař k poddaným. Nejprve zámek vyvlastnil a poté provolal Německo svobodnou socialistickou republikou.[221]

* * *

Situace se pomalu stávala nepřehlednou. Poslední říšský kancléř Friederich Ebert a jeho MSPD formálně drželi moc; také vojenské složky v Berlíně byly díky obětavé agitaci Otty Welse v jejich rukou. Ten, „posilněn" svým úspěchem u pluku Naumburských myslivců, objížděl další berlínská kasárna, kde odebíral stávajícímu režimu zbytky jeho mocenské opory.

Ve Spa se mezitím císař (jenž abdikaci dosud nepodepsal) připravoval, že jako pruský král zakročí proti říši a potlačí revoluci.

* * *

[219] Tamtéž, s. 311.
[220] Tamtéž, s. 311.
[221] K úloze Karla Liebknechta a jeho aktivit, srv. Haffner, Sebastian, Německá revoluce 1918-1919, Brno 1998.

Prvními starostmi posledního říšského kancléře bylo zachovat klid, pořádek, zabezpečit stravu pro obyvatelstvo a vyhnout se občanské válce. Jak již bylo zmíněno, SPD tato politická situace vyhovovala, radikálové z levého křídla USPD ji ale ve spojení se Spartakovci mohli zle zneklidnit. Velice naléhavé řešení si žádala otázka návratu a demobilizace polních vojsk do vlasti; bylo tomu tak jednak z důvodu, že podmínky příměří nařizovaly vyklizení obsazených území na západní frontě ve velmi rychlém čase, který – pokud vůbec mohl být splněn – vyžadoval naprostou disciplínu a dodržení všech stávajících pravidel hierarchie a poslušnosti, jednak proto, že u MSPD panovala obava ze střetů mezi polním a domácím vojskem, které již do jisté míry podlehlo revoluční agitaci, což se mimo jiné projevovalo neposlušností vůči důstojníkům. Kessler také raději odložil uniformu, „protože důstojníkům byly strhávány výložky a kokardy."[222]

Nejen proto byla 9. listopadu 1918 vytvořena na ministerstvu války vojenská rada. Skládala se ze členů sociální demokracie a demokratů. Její členy bylo možno rozpoznat podle velkoněmecké černo-červeno-zlaté pásky, která se stala jejím znakem. „To bylo v čase, kdy v Berlíně ještě neexistovala žádná dělnická rada."[223] K její organizaci byl povolán dlouholetý říšský poslanec za Sasko Paul Göhre, jenž se těšil u dělnické třídy jisté popularitě díky knize *Tři měsíce továrním dělníkem.* Ve své první výzvě apeloval na vojenská místa, aby plnila všechny povinnosti jako doposud. „Mají vytvořit vojenské rady, které by se podílely na další činnosti všech vojenských jednotek. Jejich úkolem bylo podílet se na vytvoření pořádkové a bezpečnostní služby a vytvořit nejtěsnější soulad mezi mužstvem a veliteli. Použití zbraní proti příslušníkům vlastního národa bylo možné pouze ve stavu nouze, nebo při všeobecném porušování zákona, či aby se zamezilo rabování.[224]. Podepsaní Ebert jako kancléř, Scheuch[225] jako ministr války a Göhre[226] jako zástupce Říšského sněmu."[227]

---

[222] Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem, Lipsko 1996, s. 17.

[223] Müller-Franken, Hermann, *Novemberrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928, s. 169.

[224] Dne 9. listopadu 1918 vydalo i OHL rozkazy, aby se u polních vojsk vytvořily vojenské rady a zákaz používání zbraní proti revolucionářům.

Druhý den byl podepsán výnos, jenž stavěl do čela nové vojenské správy Berlína Akční výbor vojenských jednotek Velkého Berlína (*Der Aktionsausschuß der Groß-Berliner Truppen*). V něm se měli sejít zástupci všech vojenských jednotek velkého Berlína, kteří by nezávisle na stranických různicích a rozdílném mínění vojenských rad fungovali do doby svolání národního shromáždění. Akční výbor byl dán k dispozici socialistické vládě a jeho úkolem by bylo dbát na zachování veřejného klidu, pořádku a bezpečnosti.[228]

Ještě 9. listopadu se vytvořila další „divoká" vojenská rada, která se obrátila na vojsko s výzvou: „Pracujte ruku v ruce s dělníky a s jejich vládou, v krátké době obdržíte pravidelné rozkazy."[229] Tato výzva korespondovala i s myšlenkou radikálních berlínských továrních předáků, které nikdo kromě jejich nejbližších spolupracovníků neznal, ale přesto se mohli spolehnout na to, že budou poslušně následováni. Právě s těmito vůdci, majícími blízko k levicovým radikálům z USPD, svedl Ebert první diplomatický boj o moc.

V pozdních odpoledních hodinách se těmto složkám podařilo vniknout do budovy Říšského sněmu, kde zorganizovaly své jednání. Kolem desáté hodiny večer dorazili do Říšského sněmu členové Svazu nové vlasti (*Bund Neues Vaterland*)[230] Kessler, Schickele[231]

---

[225] Heinrich Scheuch (někdy též Scheüch), (1864-1946), pruský generál, nositel vyznamenání Pour le Merité. Již během listopadu žádal své propuštění, ale Ebert neměl vhodného kandidáta. Od 3. ledna 1919 nastoupil na jeho místo plukovník Walter Reinhardt.

[226] Jeho podpis byl nutný, aby mohly výnosy této rady nabýt platnosti.

[227] Srv. Müller-Franken, Hermann, *Novemberrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928, s. 170.

[228] Přesné znění výnosu, srv. Müller-Franken, Hermann, *Novemberrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928, s. 170.

[229] Tamtéž, s. 170-171.

[230] Svaz byl nejvýznamnější pacifistické uskupení v Německu, které vzniklo za první světové války. Byl založen 16. listopadu 1914. Využíval osobních kontaktů svých členů se zástupci vlády a i mezinárodních mírových organizací, aby působili na co možná nejrychlejší uzavření míru. Ve svých aktivitách se dále zasazovali o posílení demokracie, role parlamentu, modernizaci volebního systému a o politické a hospodářské porozumění mezi kulturně vyspělými národy. Od 7. února 1916 byla jejich činnost po dobu války vojenskými úřady zakázána. Od října 1918 byla jeho činnost opět povolena. Od konce roku 1918 přijal Svaz nový program, kde se mimo jiné pravilo: „ Svaz nové vlasti je sdružení, které bude bez ohledu na nějaký určitý stranický program prosazovat vytvoření německé socialistické republiky na demokratickém základě."

[231] René Schickele, (1883-1940). Narodil se v Alsasku a jeho literární dílo se stalo předmětem dohadů německé i francouzské strany. Od roku 1914 vydavatel významného expresionistického časopisu *Weißen Blätter*. Jako jeho nejvýznamnější prozaické dílo je považován tří svazkový román *Das Erbe am Rhein* (1925-1931).

a Kestenberg,[232] aby navrhli plán, který počítal s tím, že by námořníci mohli zrevolucionizovat Alsasko, vyhlásit tam rudou republiku a zachránit ho pro Německo.[233]

„U hlavního vchodu se sešlo množství lidí dychtících po informacích. Stáli ve světle reflektorů mnoha vojenských aut, jež tam byla shromážděna. Dovnitř se snažila dostat spousta lidí; vojáci s nataženými karabinami a rudými znaky se jich ptali, co tam chtějí. Kestenberg nás jménem Haase dostal dovnitř. Tam panovala vzrušená, chaotická atmosféra. Byli zde k vidění velmi mladě vyhlížející námořníci, ozbrojení civilisté, ženy, vojáci. Byli zde čerství a čistí námořníci; válkou opotřebovaní, neoholení, neorganizovaní vojáci, jimž se rozpadaly boty. Byl to zbytek polního vojska v pestrobarevných uniformách – strašný důkaz nastalého úpadku."[234]

V jedné frakční zasedací místnosti seděli za zeleným stolem tři mladičtí námořníci, vydávající zbrojní průkazy; „tvářili se nesmírně důležitě a vážně zkoušeli, vydávali a zamítali mladé adepty na zbrojní průkaz."[235]

Všude se na rudém koberci povalovaly nebo postávaly skupinky vojáků a námořníků. Na lavicích v hale byly shromažďovány a rovnány zbraně. Zatímco v hale bylo téměř šero, zasedací sál byl plně osvětlen a probíhala zde vzrušená jednání. „Ze všeho nejdříve mě napadla ošklivost a nedůstojnost této strašné „staroněmecké" kasty."[236] V sále se pohybovalo mezi lavicemi velké množství lidí, něco na způsob lidového shromáždění: vojáci bez kokard, námořníci s přehozenými karabinami a ženy – všichni s rudými stuhami; mezi nimi poslanci, okolo nichž se tvořily malé skupinky: Wilhelm Dittman, Oskar Cohn, Ewald Vogtherr, Richard Däumig. „Otto Haase stál předkloněn před stolem, kde sedávala Spolková rada, a něco sděloval jednomu mladíkovi – přednímu zastánci bolševismu. Konečně jsme

[232] Leo Kestenberg, (1882-1962), klavírní virtuóz, žák Ferruccia Busoniho od roku 1918 politicky činný n pruském ministerstvu kultury.
[233] Srv.Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem, Lipsko 1996, s. 17.
[234] Tamtéž, s. 17-18.
[235] Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem, Lipsko 1996, s. 18.
[236] Tamtéž, s. 19.

se k němu prodrali. Schickele ho pozdravil a představil mě (Kesslera – A. B.). Zdánlivě byl pro plán povstání námořníků v Alsasku, zítra o tom hodlal navrhnout debatu. Poté ho zatáhl k rozhovoru někdo jiný."[237]

Jednou z nejdůležitějších věcí bylo, že o patro výše, v jiné zasedací místnosti, se vydávaly zvláštní legitimace, jež opravňovaly vykonávat na ulici pořádek a zajišťovat bezpečnost. Na legitimaci byli podepsaní Oskar Cohn, Ewald Vogtherr a Wilhelm Dittmann. I Harry hrabě Kessler se stal tak říkajíc ochráncem ve službách rudé gardy. Kromě toho dostal i druhou legitimaci, vydanou „onou divokou" dělnickou a vojenskou radou, která potvrzovala hodnověrnost a oprávnění se volně pohybovat a svobodně si počínat. Na obou byla razítka říšského sněmu.

Poslance MSPD a USPD, jednající bezvýsledně ve frakčních místnostech, rušily hluk a potlesk. Ebert nabídl krátce předtím, než se v poledne odebral do Říšského sněmu na oběd, USPD místa ve vládě. „V kabinetě by je měl pod kontrolou a jejich spoluvládnutí by bylo užitečným alibi."[238] Poslanci MSPD ho okamžitě informovali, že v Říšském sněmu bylo odhlasováno, že zítra proběhnou v berlínských podnicích a posádkách volby zástupců (na tisíc dělníků jeden zástupce dělníků a za každý prapor jeden vojenský zástupce), kteří se sejdou v pět hodin odpoledne v cirkuse Busch u nádraží Friedrichstrasse, aby ustanovili novou vládu.

* * *

Díky legitimacím, které mu umožňovaly volný průchod skrze hlídky, se Kessler vydal přes Postupimské náměstí k zámku, odkud byly ještě slyšet ojedinělé výstřely. Leipziger Strasse byla liduprázdná, Friedrichstrasse naopak živá svým obvyklým publikem, Unter den Linden naproti Opeře temná. Na Schlossbrücke nikdo nikde... „V zámku bylo osvětleno pár sálů, ale vše v klidu. Kolem dokola hlídky, které si mě zavolaly, ale propustily mě dále. U konírny leželo mnoho kamenných úlomků. Na rohu Enckenstrasse prý z jednoho domu

[237] Tamtéž, s. 19.

[238] Haffner, Sebastian, *Německá revoluce 1918-1919*, Brno 2004, s. 88; Srov. Rozmluva Ebert Bádenský, když Max Bádenský opouštěl Berlín.

stříleli dva důstojníci a císaři věrné mužstvo... Druhý konec mostu byl zase zatarasen. Na obou rozích Königstrasse bylo vidět, jak se ve skupinkách nesměle přibližuje lůza, která byla sice hlídkou rozehnána, ale přesto se neustále shromažďovala. Důstojník mi řekl, že tam jsou, aby zabránili rabování. Šel jsem pomalu dolů. Na Leipziger Strasse proti mně běžel dav lidí. Ptal jsem se, před čím utíkají. Jeden řval, že z Postupimi vyrazila jednotka a že za chvíli dojde ke střelbě. Odbočil jsem skrze Wilhelmstrasse, ale nic jsem neslyšel. Na Potsdamer Platzu padaly ojedinělé výstřely."[239]

3. Hledání kompromisu a nárůst politických střetů v prvních týdnech republiky; císařův odjezd do Nizozemska

Eberta a ostatní jeho soudruhy z MSPD čekala dlouhá noc. Překvapeni samozřejmostí a organizací revolučních předáků, kteří ve svých plánech opomíjeli existenci nového říšského kancléře a jeho představy, vyrazili sami do útoku. První noc republiky se odehrála ve znamení agitačního boje o dělnictvo a berlínské vojenské posádky. Bylo nezbytné vyslat své důvěrníky do velkých berlínských podniků a vojenských posádek, aby zde i oni vyložili svoje záměry - žádná ze stran neměla pevný program - a zajistili si vliv ve vojenských a dělnických radách, na které byla v Říšském sněmu „delegována" pravomoc, zvolit si své zástupce.[240] Moment překvapení zajistil v tomto okamžiku Nezávislým a levicovým radikálům časový náskok.

Ebertovi zbývaly pouze dvě věci, aby zvrátil nastalou situaci: rezignovat na „organickou jednotu s minulostí",[241] nechat padnout „zamýšlenou koalici s občanskými stranami"[242] a ustoupit Nezávislým, aby mohla být demonstrována alespoň socialistická jednota. V ranních hodinách tak dospěli vyjednávači obou stran k dohodě o vytvoření provizorní vlády s paritním zastoupením obou stran. Do dějin vstoupila jako Rada lidových

---

[239] Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem, Lipsko 1996, s. 20.
[240] Srv. Haffner, Sebastian, *Německá revoluce 1918-1919*, Brno 1998, s. 90-92.
[241] Haffner, Sebastian, *Německá revoluce 1918-1919*, Brno 1998, s. 89.
[242] Kolb, Eberhard, *Die Weimarer Republik*, Mnichov 1993, s. 7.

pověřenců (*Rat der Volksbeautragten*) a jejími členy se stali Friedrich Ebert, Phillipp Scheidemann, Otto Landsberg za MSPD a Emil Barth, Wilhelm Dittmann a Hugo Haase za USPD.

Pouze tak mohlo nabýt heslo „jednota – sbratření - žádná občanská válka" skutečné váhy a otupit hroty levicovým radikálům zamýšlejícím na vlně euforického nadšení význačné části berlínského průmyslového obyvatelstva nastolit vládu rad dle sovětského vzoru. Jak se hned na zítří ukázalo, příslib zachování veřejného pořádku, obstarání chleba a zajištění výživy obyvatelstva, oslovovalo masy hlouběji než utopistické sliby o spravedlivé budoucnosti.

* * *

Zatímco události osudového listopadového odpoledne, večera a noci směřovaly tok německých dějin k novým pořádkům, uzavírala se ve Spa historie dynastie Hohenzollernů jako vládnoucího rodu. Císař zjevně rozrušen neodešel po obědě, kde konání Maxe Bádenského označil za hanebnou zradu, do své místnosti v prvním poschodí, ale uvelebil se ve svém křesle u krbu, kde v přítomnosti Schulenburga a Niemanna, kteří spekulovali o věrnosti vojska, mlčky kouřil jednu cigaretu za druhou. Své mlčení prolomil pouze dotazem na Gontarda; vzpomněl si na císařovnu, která dosud pobývala v Novém paláci. Požadoval její okamžitý odjezd, aby nepadla do rukou vzbouřencům jako rukojmí.

V 16:45 h se dostavili maršál Hindenburg, generálové Groener, Marschall, admirálové Hintze, Scheer, Levetzow a zastupující šéf námořního kabinetu Karl von Restorff. Přišli císaři doporučit, aby rezignoval i na titul pruského krále, neboť s potřebnou věrností vojska se prý skutečně nedá počítat. Ke generálu Groenerovi se „pruský král" choval odměřeně (Groener pocházel z Württemberska a s jako takovým, s ním už Vilém nepočítal – A. B.) a dle zpráv posledního křídelního pobočníka Ilsemanna, byl slyšet z místnosti, kde zmínění pánové jednali hlasitý, podrážděný císařův hlas: „Pane generále s Vámi jsem již hotov!"

Po rozhovoru, který trval asi dvacet minut, císař pány propustil a vrátil se do salonku. Osazenstvu (hrabě Dohna, Hirschfeld, Ilsemann – A. B.) vysvětlil, že Groenerovi řekl, „že si může dělat, co chce.“[243] Dále sdělil svůj úmysl zůstat prozatím ve Spa. „Jestliže však na nás zaútočí bolševici a moje zdejší ochranné jednotky mi nezachovají věrnost, odjedeme do Haagu. K odjezdu musí být vše připravené.“[244] V případě odjezdu měli být řidiči oblečení v tradičních poddůstojnických uniformách. Od tohoto okamžiku měli všichni nosit zbraň. Poté se císař odebral do své místnosti.

V 19 hodin ho přišli navštívit von Plessen a Hintze. Po jejich asi desetiminutovém rozhovoru byl vydán rozkaz připravit se na cestu. „Ve 20 hodin se císař odebere do vlaku a budou sděleny všechny další podrobnosti.“[245]

Při poslední společné večeři panovala pochmurná nálada a sotva kdo promluvil. Osobní otázky týkající se nejbližší budoucnosti bylo nutno zatím potlačit. Nyní bylo nutné dostát své poslední povinnosti; zajistit císaři bezpečnou cestu na hranice. Odjezd byl naplánován na pátou hodinu ranní. Cesta slibovala nebezpečné dobrodružství, protože cesty i mosty přes Rýn byly obsazené bolševiky a vojenské jednotky pověřené císařovou ochranou se mohly každým okamžikem rozutéci. „Generální štáb počítal dnešní noc s útokem bolševiků z Cách.“[246]

Nikdo nevěděl, jak početný doprovod bude císaři povolen. Císař vyslovil své osobní přání, aby s ním jeho křídelní pobočník Ilsemann zůstal i v exilu. Pro něho to znamenalo napsat žádost o propuštění z armády, protože aktivním důstojníkům neměl být povolen přechod hranic do neutrálního Holandska, a doručit ji do hotelu Britanique ve Spa, kde sídlil generální štáb.

---

[243] Ilsema nn, I.díl, s. 38.
[244] Tamtéž, I. díl, s. 38.
[245] Ilsemann, I. díl, s. 40.
[246] Ilsemann, I. díl, s. 40.

Na generálním štábu panoval čilý ruch. Budova hotelu a přístupové cesty byly pečlivě hlídány „mladými, silnými a odhodlanými muži, kteří sloužili muži, který už nebyl jejich císařem.“[247] V této době dorazily do generálního štábu mírové podmínky, které všechny ohromily svojí přísností. Erzberger se dotazoval, zda-li je má podepsat. Von Hindenburg mu sdělil, že se má pokusit o zmírnění, ale že skutečně nezbývá nic jiného než je přijmout. Jistého zmírnění se podařilo dosáhnout pouze v otázce prodloužení termínu na vyklizení obsazených území. Pod dojmem těžkých podmínek a nebezpečí vojenských útoků bolševických skupin zde byl poprvé otevřeně vysloven názor, že „ hlavní je spořádaně dovést vojsko zpět do vlasti a zabránit občanské válce. Je tedy nutno jednat s SPD (MSPD- A. B.) a tím ji posílit.“[248]

Císař vyslechl druhý den ráno mlčky mírové podmínky; stále si nebyl jist má-li odjet. „Co když i v Holandsku vzplane komunismus?“[249] Von Plessen ho uklidňoval, že pokud se tak vůbec stane, bude to o mnoho mírnější forma, než se teď vyskytuje v Německu.

V pět hodin ráno se dal vlak do pohybu, po necelých deseti minutách se ale zastavil. Císař mlčky stiskl ruce vracejícím se důstojníkům. Zpráva, že bolševici obsadili Lutych vedla ke změně plánu. Císař se měl přesunout do automobilů. „Přednosta stanice s červenou čepicí svítil císaři na cestu potemnělým nádražím k silnici, kam měly být přistaveny automobily.“[250] Prázdný vlak pak dále pokračoval přes Lutych k hranicím. Nastala drobná komplikace; Zeys poslal v rozčílení auta na jiné místo. Tak zde císař stál „na tmavé silnici, pod jasným nebem.“[251] Naštěstí se objevil projíždějící motocyklista, s jehož pomocí se automobily našly. Do prvního automobilu nastoupili Frankenberg, Zeys, Nieder, Grünau, do druhého císař, von Plessen, Ilsemann a Hirschfeld. S nabitými zbraněmi se automobily rozjely směrem k holandským hranicím. Císař byl neobyčejně nervózní, což se dalo vypozorovat z jeho

[247] Ilsemann, I. díl, s. 41.
[248] Ilsemann, I. díl, s. 42.
[249] Ilsemann, I. díl, s. 43.
[250] Ilsemann I. díl, s. 44.
[251] Ilsemann, I. díl, s. 44.

zmatečných rozkazů. „Jeďte k prvnímu autu a řekněte mu, ať nejede tak rychle, neboť bychom neudrželi tempo, ztratili bychom se a nenašli správnou cestu.“[252] Jakmile se tak stalo, ozval se císař znovu: „Když ti před námi pojedou tak pomalu, nestihneme dojet na hranice ještě v noci. Předjeďte ho a ať zrychlí.“[253]

Po cestě nenastal žádný problém. Vesnice se probouzely klidně do dalšího dne. Po hodině a půl dorazily na hranice. Bavorská domobrana kontrovala automobily. To byl dle Ilsemanna jediný okamžik, kdy svírali zbraně pevně v rukou a byli ochotní se za hranice prostřílet.

Příjezd vzácného hosta probudil život na ospalé hranici; všichni chtěli vidět císaře na vlastní oči. Císař si zapálil cigaretu a povídal: „Děti, zapalte si také, zasloužíte si to.“[254] Když dokouřil, navrhl vystoupit.

Od tohoto okamžiku se stal bývalý německý císař emigrantem. V očích mnoha nostalgicky založených Němců stále zůstával hlavou státu.

Od listopadu 1918 začala pro Hohenzollerny nejistá existence a pouze pevný postoj holandské královské rodiny a vlády, nevydat bývalého císaře Spojencům, dával Vilémovi naději, že bude moci „žít na svobodě“.

* * *

Dne 10. listopadu 1918 se shromáždilo v pět hodin odpoledne v cirkusu Busch v Berlíně tři tisíce delegátů zvolených dopoledne v berlínských podnicích a vojenských posádkách. Liebknecht vyzval k pokračování revoluce, ale byl jasně přehlasován, načež opustil se svými stoupenci shromáždění. Heslo „jednota-sbratření-žádná občanská válka“ bylo přijato s ohlušujícím nadšením; vyjadřovalo přesně rozpoložení mysli všech zúčastněných.

---

[252] Tamtéž, s. 44.
[253] Tamtéž, s. 44.
[254] Ilsemann, I. díl, s. 45.

Pro Friedricha Eberta znamenaly události v cirkuse Busch pouze poloviční vítězství: přestal být říšským kancléřem, měl Nezávislé ve vládě a na shromáždění se utvořila Výkonná rada (*Vollzugsrat*), jakýsi kontrolní orgán Rady lidových pověřenců, jejímiž členy se stali představitelé „divoce vzniklé vojenské rady", která řídila včerejší „zasedání" v Říšském sněmu.[255] V praxi to znamenalo uznání nelegitimně vzniklého orgánu a přiznání mu suverénního postavení.

Jak se v následujících týdnech a měsících ukázalo, jednalo se o kompromis, který nefungoval. Každé rozhodnutí Rady lidových komisařů muselo být předloženo k posouzení Výkonné radě, kde levé křídlo USPD neslevovalo ze svých představ a pomalu se klonilo k radikálům sdruženým kolem Karla Liebknechta a Rosy Luxemburgové. Ve svém důsledku tato praxe vše pouze protahovala a v otázkách o osudu vojska vyhrocovala situaci.

Jako případovou ukázku prvního tvrzení uvádím jmenování prvního vyslance Německé republiky do Varšavy. Otázky spojené s představou o podobě armády budou následovat a budu jim věnovat větší pozornost, protože jimi začíná druhá fáze revolučního dění, která, jak již bylo výše zmíněno, dostala ve svém vyústění ozbrojenou podobu mající charakter krvavé občanské války.

* * *

V prvních dnech revoluce se vytvořilo mnoho politických klubů, které stejně jako za časů francouzské revoluce předjednávaly a rozhodovaly nejdůležitější věci. Místem jejich setkávání se stal Říšský sněm. Ve frakčních místnostech Říšského sněmu rozbily své stany dělnické a vojenské rady, Bund Neues Vaterland a skupina kolem Kurta Hillera.

„Obraz Říšského sněmu přes přísné kontroly – dovnitř se dostal pouze držitel karty vydané dělnickou a vojenskou radou – se od první revoluční noci mnoho nezměnil; kromě neustále se hromadící špíny a nepořádku. Všude na kobercích cigaretové nedopalky, prach,

[255] Srv. Müller-Franken, Hermann, *Novemberrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928, s. 170-171.

špína z ulice... U vchodu a na galeriích se hemžili ozbrojení vojáci a námořníci."[256] V hale na koberci se tyčila pyramida odevzdaných zbraní; v klubových křeslech polehávali námořníci. Všude byl velký nepořádek, ale klid. Vzpomínku na minulý režim zde obstarávalo pouze původní služebnictvo v livrejích, které chodilo a postávalo bezmocně kolem námořníků. Místnosti poslanců občanských stran zely prázdnotou.

V takovémto stavu nalezl Říšský sněm Harry Kessler, když pospíchal na jednání Svazu nové vlasti, kde přislíbil účast v předsednictvu. Představitelé tohoto spolku se měli pokusit o okamžité navázání styků a francouzskými socialisty, kteří měli působit na francouzské veřejné mínění a vytvořit tlak na tamní vládu, který by vedl k případnému zmírnění ostře protiněmeckého postoje francouzské vlády. V Radě lidových pověřenců měl zahraniční otázky na starosti Hugo Haase.[257] K dispozici mu byl jako odborník státní sekretář zahraničního úřadu Heinrich Solf.

Dne 14. listopadu 1918 požádal Kesslera o rozmluvu další pracovník zahraničního úřadu Hermann kníže Hatzfeldt. Nabídl Kesslerovi post vyslance ve Varšavě, kde se měl podílet na zajištění stahování německých polních vojsk z Ukrajiny přes Polsko do vlasti. (Upozorňuji, že situace na východní hranici žádala urgentní řešení – hrozilo všeobecné zhroucení armády a ostré přestřelky s „bolševiky" mohly nabýt charakteru regulérní války.) Představitelům minulého režimu se zdál vhodným kandidátem, protože to byl právě on, kdo byl od 6. listopadu 1918 pověřen diplomaticky velmi choulostivým úkolem vyzvednout maršála Pilsudského z Magdeburgu, kde byl držen jako čestný zajatec a dopravit ho na polské hranice.[258]

---

[256] Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem 1996, s.22-23.

[257] Hugo Haase, (1863-1919), právník, politik, pacifista. Ve své právnické praxi obhajoval pronásledované sociální demokraty a především jemu vděčil dlouholetý pruský ministerský předseda Otto Braun za své propuštění v Královeckém procesu. Haase byl předsedou SPD, po vytvoření USDP převzal předsednictví této strany. Po založení KPD v lednu 1919 prosazoval opětně sloučení MSPD a USPD, čímž se dostal do sporu s levicovým křídlem USPD, které požadovalo spolupráci s KPD. Zemřel dne 7. listopadu 1919 na následky atentátu, který na něho spáchal duševně ne zcela vyrovnaní dělník.

[258] Více Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem 1996, s. 9-17; Davies, Norman, Polsko: *Dějiny národa ve středu Evropy,* Praha 2003, s. 123-124.

Lidový pověřenec Haase (USPD) odmítal vyslat Kesslera, protože prosazoval trend, že socialistická republika má začít praxi, kde by i ženy zastávaly vyslanecké posty. Povzbudivě nemohla působit ani představa, že by byl prvním vyslancem německé republiky jmenován hrabě a důstojník 3. gardového pluku jezdectva. Přesto se domnívám, že zde lze plně souhlasit s argumentem Kesslera, že „by žena za této situace nemohla v Polsku asi mnoho dokázat."[259] Představa, že by žena pracovala v součinnosti s vrchním velením Východ (*Oberbefelshaber Ost – Ober*-Ost) je sama o sobě absurdní.

Po bouřlivém jednání Rady lidových pověřenců byl Kessler potvrzen. Nyní musel dle nově ustanovené praxe následovat souhlas Výboru výkonné rady dělnických a vojenských rad. V tomto případě vše dopadlo dobře a Kessler obdržel „po třech dnech" své jmenovací dekrety opatřené poznámkou „odsouhlaseno" s podpisy Richarda Müllera (USPD) a Bruta Molkenbuhra (SPD). Na razítku byl nápis „Výkonná rada dělníků a vojáků Velkého Berlína. Německá socialistická republika."[260] Každopádně byla existence Výkonné rady překážkou v nastolení jednotné politické linie, která by Německu konečně dovolila alespoň částečné vydechnutí a soustředění se na celkovou konsolidaci.

Paradoxně se tak mělo rozhodnout v boji o moc nikoliv mezi představiteli starého a nového pořádku, ale mezi MSPD a radikální levici z USPD a Spartakovců.

Straně MSPD přibyl nový mocný spojenec, jenž, jak se ukázalo, byl silnějším z oné dvojice – armáda. Thomas Levenson píše, „že Faustovská legenda je specificky německá a také v této ďábelské smlouvě bylo možno sledovat její ozvěnu."[261] Večer, když se Ebert vrátil z cirkusu Busch do své pracovny v Říšském kancléřství, byl vyrušen ve svých úvahách nad nastalou situací zazvoněním telefonu. Jeho údiv vzrostl ještě více, když se na druhém

---

[259] Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem 1996, s. 28.

[260] Tamtéž, 33.

[261] Levenson, Thomas, *Einstein v Berlíně*, Praha 2004, s. 184.; srv. Haffner, Sebastian, *Německá revoluce 1918-1919*, Brno 1998, s. 100-101; Müller-Franken, Hermann, *Novemberrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928, s. 172; Kolb, Eberhard, *Die Weimarer Republik*, Mnichov 1993, s. 13; Böckenförd, Ernst-Wolfgang, *Der Zusammenbruch der Monarchie und die Entstehung der Weimarer Republik* in: *Die Weimarer Republik 1918-1933, Politik, Wirtschaft, Gesellschaft*, (ed.) Bracher, Funke, Jacobsen, Bonn 1998, s. 31-32.

konci tajné telefonní linky ozval hlas prvního ubytovatele generála Groenera. Později o tom Groener ve svých pamětech napsal: „Večer (10. 11.) jsem zatelefonoval do Říšského kancléřství a sdělil jsem Ebertovi, že se vojsko dává k dispozici jeho vládě. Na oplátku žádal polní maršál a důstojnický sbor, aby vláda podporovala zachování dosavadního pořádku a disciplíny ve vojsku a vystoupení proti bolševismu a Spartakovcům.“[262] Ebert návrh přijal a otázal se: „Podrží si polní maršál Hindenburg vrchní velení?“[263] Po Groenerově kladné odpovědi[264] vzkázal Ebert Hindenburgovi poděkování vlády.[265]

Od tohoto dne zůstali oba dva muži v každodenním přímém styku a předjednávali nejdůležitější otázky, aniž by o tom někdo jiný cokoliv tušil. Tento spolek měl zůstat pečlivě utajený. Ve svých pamětech vzal generál Groener veškerou zodpovědnost na sebe. „Von Hindenburg o tom nic nevěděl, ale schválil moje počínání, poté, co jsem mu podrobně poreferoval o vnitropolitické situaci v zemi.“[266]

Bylo to podruhé, nyní z vlastní iniciativy, co vzal generál Groener na svá bedra zodpovědnost za poněkud zkostnatělého maršála von Hindenburga. Poprvé tak učinil včerejšího dne, když se jako jediný odvážil říci císaři do očí pravdu o situaci v armádě; podruhé dnes, kdy zajistil záchranu armády v jejím původním smyslu. Naposledy se Hindenburg nechal generálem Groenerem „zastoupit“ 24. června 1919, v poslední den ultimáta, kdy měla německá vláda přijmout nebo nepřijmout návrh Versailleské smlouvy. Ebert bude žádat, aby se vojenské velení vyjádřilo, zda-li je armáda schopna zadržet případný útok Spojenců na západní hranici. Maršál i generál se celkem jednoznačně shodli, že to v tuto chvíli možné není. Když nastal čas, aby Hindenburg, i tentokrát to bylo v jeho kompetenci, informoval netrpělivého prozatímního říšského prezidenta Eberta o výsledku jednání,

---

[262] Groener, Wilhelm, *Lebenserinnerungen*, Göttingen 1957, s. 467-468.

[263] Wheeler-Bennett, John W., *Wooden Titan: Hindenburg,* New York 1936, s. 207-208, zde cit. dle Shirer, William L., *Vzestup a pád Třetí říše*, Brno 2004, s. 58.

[264] Srv. Stellner, František, *Poslední německý císař*, Praha 1995.

[265] Srv. Shirer, William L., *Vzestup a pád Třetí říše*, Brno 2004, s. 58.

[266] Groener, Wilhelm, *Lebenserinnerungen*, Göttingen 1957, s. 467-468.

přenechal tuto nemilou povinnost opět Groenerovi se slovy: Můžete odpovědět presidentovi stejně tak dobře, jako já."[267]

Za tuto svoji opakovanou odvahu se generál Groener stával terčem útoků, kde mu byla z řad důstojnických kolegů připisována vina za stav, do kterého se Německo po první světové válce dostalo. V roce 1920, když se opět rozhořela ve společnosti vášnivá debata o císařově abdikaci a útěku do Holandska, podal generál Groener u čestného soudu (*Ehrengericht*) Velkého generálního štábu žalobu proti generálu Walderseemu, který ho učinil zodpovědným za průběh událostí ze dne 9. listopadu 1918. Mezi svědky byl povolán i kapitán Brünning, aby otevřeně pojednal o událostech v Herbesthalu. (Viz výše).

„Toto mé náhodné spojení s těmito událostmi ze dne 9. listopadu 1918", píše Brüning ve svých pamětech, „mě během mého úřadování (říšský kancléř v letech v letech 1930 - 1932 - A. B.) pokaždé dovedlo v tento den ke dlouhé rozmluvě s Hindenburgem... Vždy obhajoval Groenera proti všem útokům, které na něho byly. Když jsem se zeptal, jak bylo něco takového ve Velkém hlavním stanu možné, kroutil jen smutně hlavou a dodal domněnku, že snad někdo chtěl donutit císaře k odjezdu ze země, aby nemusel být vydán Spojencům."[268] (Viz výše.) Den 9. listopadu 1918 se stal neuralgickým bodem Hindenburgova pozdního života a mnohých dalších sloužících na Ministerstvu obrany.

4. Vojenské záležitosti

Když 9. listopadu 1918 odpoledne převzal kancléř Max Bádenský od admirála von Hinztzeho dlouho očekávané memorandum, nemohl jeho obsah na běhu událostí nic podstatného změnit. Císař v něm fakticky oznamoval, že přijímá nastalý stav, neboť se nechce činit zodpovědným za případné vypuknutí občanské války a další prolévání krve.

---

[267] Shirer, William L. , *Vzestup a pád Třetí říše*, Brno 2004, s. 63.
[268] Brüning, Heinrich, *Memoiren 1918-1934*, Stuttgart 1970, s. 34.

Neklidné dějiny Výmarské republiky ovšem odkryly důležitost bodu čtyři: „V případě odstoupení Jeho Veličenstva jako německého císaře bude polnímu maršálovi von Hindenburgovi nařízeno, aby převzal velení nad německým vojskem."[269] Generál Groener pak mohl z titulu této funkce nabídnout Ebertovi výše zmíněnou spolupráci.

Řešení otázky o další podobě armády si osobovala i Výkonná rada dělnických a vojenských rad Velkého Berlína. Ta začala suplovat bývalý pruský zemský sněm, v jehož budově na Lipském náměstí se usídlila. Již na zasedání v cirkuse Busch 10. listopadu se rozhodla obeslat Všeněmecký kongres dělnických a vojenských rad (*Rätekongreß*). Ten se měl sejít 16. - 20. prosince 1918 a jeho usnesení měla určit další politické, hospodářské a vojenské linie mladé socialistické republiky, které by vycházely z duchu revoluce. Výkonná rada byla přesvědčena, že pokud se jí podaří prosadit tyto normy ve „starém" militaristickém Prusku, mohl by Všeněmecký kongres tento model přijmout jako závazný pro celou Říši.

V Radě lidových pověřenců si vyhradil dozor nad vojenskými záležitostmi Friedrich Ebert, jenž postupoval zcela ve smyslu dohody s generálem Groenerem, tj. eliminace Výkonné rady dělnických a vojenských rad Velkého Berlína. Ve vojenských otázkách se jednalo především o úpravu poměru důstojnického sboru a mužstva, odstranění hodnostního označení, volbu velitelů mužstvem, sesazení Hindenburga, Sixta von Armina,[270] Mackensena[271] z velitelských funkcí a zákaz nošení zbraní mimo službu.

Jednotnou linií v konání vojenských rad není možné vypozorovat; zatímco Berlín se stal „baštou extremních levicových vojenských rad", na jiných místech v zemi[272] situace nebyla tak vyhrocená a velitelské špičky nebyly tak ostře napadány.

---

[269] *Weimarer Republik*, (ed.) Kunstamt Berlin und dem Institut für Theatherwissenschaft der Universität, Kolín nad Rýnem 1977, s. 116; Srv. Stellner, František, *Poslední německý císař*, Praha 1995, s. 366.

[270] Friedrich Bertram Sixt von Armin, (1851-1936), generál pěchoty, velitel vojenské skupiny A (Heeresgruppe A), kterou dovedl zpět do Německa. V roce 1919 bylo vyhověno jeho žádosti o propuštění z aktivní služby.

[271] August Mackensen, (1849-1945), generál polní maršál. Spolu se svým šéfem štábu Hansem von Seecktem považovaný za strůjce nejdůležitějších vojenských vítězství na východní frontě. Do konce války fungoval jako vojenský guvernér Rumunska.

[272] Pod vlivem nutnosti vyklidit obsazená území a dokončit demobilizaci.

Dne 14. listopadu 1918 se OHL přesunulo do Wilhelmshöhe u Kasselu. Tamní vojenská rada vydala pozdravné prohlášení k maršálu von Hindenburgovi: „Spoluobčané a vojáci, dnes vstoupil polní maršál Hindenburg se svými důstojníky a mužstvem Velkého hlavního stanu do Kasselu, aby z Wilhelmshöhe řídil demobilizaci našich oddílů. Hindenburg patří německému lidu a německé armádě. Své vojsko dovedl ke skvělým vítězstvím a svůj národ v nejtěžší hodině neopustil. Hindenburg nám ve své velikosti a pocitu povinnosti nikdy nestál tak blízko jako dnes. Jeho osoba stojí pod naší ochranou. Víme, že se u obyvatelstva a vojáků těší té nejvyšší úctě a vážnosti... Polní maršál může chodit ozbrojen stejně tak jako důstojníci Velkého stanu, pokud ho budou doprovázet."[273]

Od 20. listopadu byl vyslán jako prostředník mezi Radou lidových pověřenců a OHL poslanec Giepel, který měl kontrolovat, zda OHL nepodniká samovolné politické akce bez souhlasu vlády. Prvním náznakem toho, že se většina vojenských rad kloní k republice a je ochotna respektovat vládu, byl tzv. Emžský den frontových vojáků (*Emser Frontsoldatentag)*, který se konal dne 1. prosince 1918 za účasti 326 delegátů z 220 divizí. Giepel referoval do Berlína, že pouze slova o socializaci podniků vyvolala u vojáků projevy nevole. Lidový pověřenec Emil Barth,[274] též přítomný na setkání v Emži, v Berlíně vyostřil debatu, když požadoval odvolání vrchních velitelů, aby se dohodovým představitelům ukázalo, že pruský militarismus je zlomen. Ebert se bránil: „Hindenburg a Groener dali čestné slovo, že budou stát za novou vládou a není důvod o jejich slovu pochybovat. Už kvůli demobilizaci je záhodno, aby se armáda vyhýbala jakýmkoliv otřesům."[275]

S počtem nově příchozích polních jednotek do Berlína, které bral Ebert pod přísahu nové provizorní vlády, vzrůstala obava levicových radikálů z možného zásahu reakce. Levicoví radikálové opakovaně vznášeli námitky, v nichž takovýto postup odmítali, protože

---

[273] Müller-Franken, Hermann, *Novemberrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928, s. 182.

[274] Emil Barth byl jediný zástupce levicových revolučních předáků v Radě lidových pověřenců. Haase a Dittmann patřili k pravicovému křídlu USPD.

[275] Müller-Franken, Hermann, *Novemberrevolution, Erinnerungen,* Berlín 1928, s. 182.

tato přísaha se neskládala vůči socialistické ústavě. Ebert volil takovýto způsob, neboť dobře věděl, že u značné části důstojnického sboru panuje ochota být k dispozici vládě, ale nikoli republice. Navíc neexistoval žádný zmiňovaný dokument.

Vlastní přísaha se odehrávala na předměstích Berlína, aby vracející se jednotky vstupovaly do hlavního města již jako „vládní". Na radnici ve Steglitzu pozdravil Ebert jednotky generála Lequise[276] slovy: „Mír, svoboda, pořádek. To budou věci, které budeme sledovat."[277] Přitom již zaséval semínka toho, co se později vyvinulo v „legendu o ráně dýkou do zad" (*Dolchstoßlegende*), byť i on zdůrazňoval: „Vojáci, v poli jste nebyli poraženi!" Cílem bylo povzbudit vracející se jednotky a uvést je do nastalé situace.

Ani „konkurenti" z Výkonné rady dělnických a vojenských rad Velkého Berlína nezůstávali nečinní. Jejich vojenští zástupci byli přítomni příchodu vojsk a nechávali mezi ně rozšířit leták s jejich poselstvím.

Zatímco proslovy vůdců SPD (Eberta, Scheidemanna a Welse) se nesly spíše v duchu smíření a uklidnění situace, leták Výkonné rady situaci naopak vyhrocoval a útoky na poměr důstojnictva vůči mužstvu vybízel k odmítání poslušnosti. Mimo jiné se v něm psalo: „Byli jste ještě v poli uprostřed bubnové palby a v bitevní vřavě a nemohli jste sledovat politické události. Stáli jste do posledního okamžiku pod vlivem svých důstojníků.[278] I mezi důstojníky sice může být lidsky smýšlející člověk, většinou ale přece jen patří ke společenské vrstvě, které jsou smyšlení a pocity prostých dělníků a vojáků naprosto cizí. Většina důstojníků nejsou skrze svůj původ a světový názor nadšenými stoupenci socialistické revoluce... Snaží se vás všemožnými nepravostmi o anarchii a diktatuře vyprovokovat a naladit vás –

[276] Arnold Lequis, (1861-1949), generál poručík, velel vládním jednotkám, které se pokusily 24. prosince 1918 dobýt zámek a konírny a vytlačit Lidovou námořní divizi z Berlína.

[277] Müller-Franken, Hermann, *Novemberrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928, s. 177.

[278] Srv. Edler Herr zu Putlitz, Wolfgang Gans, *Diplomat vzpomíná*, Praha 1963, s. 15.

především v Berlíně – na protirevoluční vlnu. Postarejte se o to, aby i ve vašich řadách byly vytvořeny vojenské rady, a osvoboďte se od morálního vlivu důstojnické kasty."[279]

Vracející se jednotky stály v centru zájmu berlínského obyvatelstva. Jejich reakce na návrat byla však také rozpolcená, ostatně jako všechno v těchto dnech.

Přes pokračující a stupňující se agitační boj obou táborů nemohla ani jedna strana počítat s jistotou, že přicházející jednotky stojí na její straně. Naopak se daly vypozorovat tendence vojska a policie, stavět se v případných sporech do neutrální role a vyčkávat, kdo nabude vrchu. Vláda proto pojala úmysl založit republikovou lidovou armádu. Gustav Noske dobře věděl, o čem mluví, když upozorňoval, „že vytvoření lidového vojska by mohlo být jednak důležitým mocenským faktorem při mírových jednáních, jednak nutné pro ochranu vlády."[280]

Podle Ebertových představ mělo vojsko fungovat na principu dobrovolného přihlášení;[281] horní věková hranice neměla přesáhnout dvacet pět let. Pruský ministr války generál Scheuch vyslovil vážnou námitku proti zamýšlenému volení důstojníků mužstvem; „takovýto způsob" by byl podle něj „možný u partyzánských skupin, nikoli v rámci pravidelného vojska."[282] Žold byl stanoven na 200 - 300 marek měsíčně, důstojnický příplatek na 25 - 100 marek. Předpokládaný početní stav vládního vojska čítal 10 000 mužů. Rozhodnutí vyšlo ve známost úředním výnosem velitelství (*Kommandantur*) ze 17. listopadu 1918.

Tento postup zneklidnil berlínské posádky. Panovala oprávněná obava, že by jim mohl skončit dosavadní pohodlný život, a proto si začaly stěžovat na nedostatečné hájení svých zájmů ve Výkonné radě. Jako viníka označovaly Bruta Molkenbuhra (předsedu Výkonné rady za MSPD – A. B.). Vojáků se nelibě dotkla i publikace Antona Fischera *Revoluční velitelství*

---

[279] Müller-Franken, Hermann, *Novemberrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928, s. 177.
[280] Müller-Franken, Hermann, *Novemberrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928, s. 187.
[281] K zamýšlenému vybudování armády v tomto smyslu nedošlo, ale princip dobrovolného přihlášení byl přijat při formování pozdějších freikorpsů.
[282] Müller-Franken, Hermann, *Novemberrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928, s. 174.

v Berlíně, v níž napsal: „...kasárna jsou plná k prasknutí, pokud se tam vydává jídlo nebo žold, ale prázdná, pokud velitelství požaduje nějaké vojáky."[283] Faktem zůstává, že většina vojáků se chtěla vrátit domů ke svým rodinám, aby si v čerstvě rodícím se pracovním procesu našla zaměstnání. Tato skutečnost neunikla ani vládě, jež se od počátku prosince začala otázkou vládního vojska intenzivně zabývat.

Na valném shromáždění vojenských a dělnických rad Velkého Berlína z 11. prosince 1918 se tzv. patnáctičlenná komise (*Fünfzehnerkommission*) vyslovila proti zamýšlenému verbování a vytváření vládních jednotek z řad aktivních důstojníků; ti se, sdruženi ve Svazu aktivních poddůstojníků a kapitulantů (*Bund aktiver Unteroffizieren und Kapitulanten*), 5. prosince 1918 sešli v cirkuse Busch, aby vytvořili jádro zamýšleného vojska; 6. prosince složili přísahu Ebertovi.

Tento protest byl zároveň reakcí na mimořádně vyostřenou situaci po nezdařeném puči. Dne 6. prosince 1918 uvěznili „reakčně smýšlející důstojníci"[284] se svými jednotkami Výkonnou radu dělnických a vojenských rad Velkého Berlína, obsadili redakci *Rote Fahne* a provolali Eberta prezidentem. Gardový pluk *Maikäfer* spustil v Chaussesstraße střelbu do demonstrace, organizované Spartakovci. Bylo zastřeleno čtrnáct lidí.[285] Spartakovci učinili za tento pokus zodpovědným Městského velitele Berlína Ottu Welse, vrchní velitelství gardových jednotek, ministerstvo války a zahraniční úřad. Puč nic nevyřešil, zkrachoval. V konečném důsledku ale zasel hlubokou nedůvěru mezi MSPD a radikály; slogan „sbratření a socialistická jednota" zůstala jenom prázdným heslem.

Vytvoření vládního vojska bylo zamýšleno také jako protiváha vůči plně ozbrojené Lidové námořní divizi (*Volksmarinedivision*). Ta se vytvořila z revoltujících námořníků, kteří se sjeli do Berlína pro případ nasazení do očekávaných bojů s gardovými jednotkami. Prvním

---

[283] Müller-Franken, Hermann, *Novemberrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928, s. 173.
[284] V terminologii radikální levice.
[285] Srv. Buffet, Cyril, *Berlín*, Praha 1999, s. 231; Haffner, Sebastian, *Německá revoluce 1918-1919*, Brno 1998, s. 111

jejím počinem bylo vydrancování zámku a konírny, jež obsadila a rozbila v nich svůj hlavní stan.[286] Formálně sice podléhala berlínskému veliteli Ottovi Welsovi, smýšlením ji byl ale bližší policejní prezident Emil Eichhorn,[287] nevypočitatelný a fanatický stoupenec USPD, který si funkci policejního prezidenta Berlína uzurpoval během revolučního chaosu.

Početní stav divize se každým dnem zvyšoval a po příchodu asi 700 námořníků z Cuxhavenu, čítal její stav kolem 3000 mužů. Dne 14. listopadu 1918 se stal jejím velitelem Otto Tost, který doposud velel „Cuxhavenským". Když byl Tost 23. listopadu zvolen do čelního orgánu, tzv. „třiapadesátičlenného výboru námořnictva" (*53er Ausschuss der Marine*),[288] byl do vedení Lidové námořní divize povolán hrabě Hermann Wolf-Metternich.

Tento bývalý gardový důstojník a zaměstnanec informačního oddělení zahraničního úřadu hrál dvojí hru. Sám nebydlel na zámku, ale v hotelu Adlon. Jeho snahou bylo zamezit dalšímu rabování a plundrování zámků. V tomto ohledu nejen že neuspěl, ale naopak padl v podezření, když vyšlo najevo, že na svém nizozemském zámku hostil korunního prince, než mu byl vykázán pobyt ve Wieringenu. Po nezdařeném puči, do kterého byl dle Hermanna Müllera zasvěcen (především do záležitostí týkající se přísahy Svazu aktivních poddůstojníků a kapitulantů – A. B.),[289] se rozhodl kvapně opustit Berlín. Harry Kessler označil jeho

---

[286] Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem, Lipsko 1996, s. 83 – 85. Kessler navštívil po odchodu Lidové námořní divize zámek a do deníku si poznamenal: „Kromě toho, že byl zámek všude znečištěn výkaly, bylo zpustošení vnitřku překvapivě malé. Naproti tomu jsou vyrabovány soukromé komnaty císaře a císařovny, především šatník je vybílen; všude na zemi se válejí upomínky a fotografie. Stůl císařovny je vypáčen, jeho obsah zmizel. Lze ho naleznout ve městě u hokynářů, jmenovitě císařova korespondence se starou královnou Viktorii. Otřesně působí přízemí u vchodu, kterým jsem často vcházel na slavnosti. Leží tam na márách a v otevřených rakvích padlí námořníci. Kolem stojí lidé, kteří nechávají odklopit víka, aby mrtvé prohledali. Mrtvolný pach se vznášel v chladném vzduchu... Nikdo nedokázal vysvětlit, proč byli tito mladí lidé obětováni, nebo proč se obětovali."

[287] Emil Eichhorn, (1863-1925), v revolučních dnech člen USPD, poté vstoupil do KPD. Dne 4. ledna 1919 odvolán z funkce, což zavdalo příčinu k masové projevu nespokojenosti Spartakovců. Byl zvolen do Ústavodárného shromáždění, později i do Říšského sněmu jako poslanec KPD.

[288] 53-členná rada, někdy též výbor byl ustanoven na konferenci vojenských rad námořnictva v listopadu 1918 a fungoval jako Ústřední rada námořnictva (*Zentralrat der Marine*). Disponovala dostatečným počtem námořníků a v Berlíně ovládla Říšský úřad námořnictva (*Reichsmarineamt*). Státní sekretář tohoto úřadu Edler von Mann byl na radě zcela závislý. K dispozici měla i vlastní tiskárnu. Na Všeněmeckém kongresu vystoupil proti Radě Noske. Když pak přistoupil do Rady pověřenců Gustav Noske rozhodl, že snížené diety bude nadále dostávat pouze šest členů této rady. Tím ji de facto zlikvidoval.

[289] Müller-Franken, Hermann, *Novemberrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928, s. 177.

počínání v Lidové námořní divizi za komedii, po níž se divize radikalizovala a přešla na stranu Spartakovců.[290]

Nekončící diskuse mezi Radou lidových pověřenců (OHL) a Výkonnou radou o podobě armády postupně nabírala na ostrosti, aniž přinesla nějaké řešení. Představitelé krajního křídla USPD a Spartakovců stále požadovali zrušení hodnostního rozlišení, zproštění Hindenburga, Sixta von Armina a Mackensena velení a přesunutí OHL do Berlína. Přítomnost velitelů podle nich nebyla nutná a jejich nepřítomnost neměla ohrozit demobilizaci. Vojáky by přivítali čestným příchodem a demobilizaci by spojili se slavnostním aktem, který by byl v kompetenci vojenských a dělnických rad. Tato pokračující nenávistná agitace postupně nalézala ohlas u řady vojáků. Na zasedání vojenských rad Velkého Berlína bylo odsouhlaseno odepření práva volitelnosti důstojníkům jako delegátům na Všeněmecký kongres dělnických a vojenských rad. Na to prý jeden důstojník složil funkci se slovy: „Jak můžete odepírat právo důstojníkům, kteří s vámi prošli všemi bojovými útrapami?“[291]

Dne 16. prosince 1918 se sešlo necelých pět set delegátů na dlouho očekávaném Všeněmeckém kongresu. Přibližně dvě třetiny zástupců se klonily na stranu SPD, Spartakovci disponovali asi tuctem zástupců; Rosa Luxemburgová ani Karl Liebknecht mandát neobdrželi.[292] Na zasedání byl stanoven 19. leden 1919 jako termín voleb do Ústavodárného shromáždění. Zároveň přestala existovat Výkonná rada dělnických a vojenských rad Velkého Berlína, kterou nahradila Ústřední rada dělnických a vojenských rad Německé socialistické republiky (*Zentralrat der Arbeiter- und Soldateräte der Deutschen Sozialistischen Republik)*, v níž byli zastoupení delegáti všech německých zemí. Všichni náleželi k MSPD.

Ráz tohoto poměrně klidného jednání narušil návrh hamburské delegace, jejíž zástupce Lampl přednesl program na přebudování armády. Ten vešel ve známost jako tzv. *Hamburské body* a zasel první neshody mezi Radou lidových pověřenců a OHL. Kongres je

[290] Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem, Lipsko 1996, s. 76.
[291] Müller-Franken, Hermann, *Novemberrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928, s. 175.
[292] Srv. Kolb, Eberhard, *Die Weimarer Republik*, Mnichov 1993, s. 14-15.

přijal v takovémto znění: „1) Vrchní velení vojska a námořnictva převezme Rada pověřenců, která bude podléhat kontrole Výkonné rady (respektive Ústřední rady – A. B.) Velení jednotlivých posádek převezmou tamní dělnické a vojenské rady – vše ve stálém souladu s vrchním velením. Vojenské záležitosti obecné povahy budou řešeny představiteli vrchního vojenského velení ve spolupráci s výborem zástupců delegovaných jednotlivými posádkami. 2) Jako symbol rozbití militarismu a slepé poslušnosti bude odstraněno hodnostní označení a (bude vydán – A. B.) zákaz nosit zbraň mimo službu. 3) Za spolehlivost jednotek a zachování disciplíny jsou zodpovědné vojenské rady... Vztah nadřízeného existuje pouze ve službě. 4) Odstranění výložek... a všech souvisejících věcí je v kompetenci vojenské rady, nikoli jednotlivce. Přestupky vracejících se jednotek, které znevažují revoluci, jsou považované za nevhodné. Kongres požaduje zrušení řádů, čestných výložek, označení a šlechtických predikátů. 5) Vojáci si sami zvolí velitele. Důstojníci, kteří se těší většinové důvěře svého mužstva, smějí být opět zvoleni. 6) Důstojníci vojenských správních úřadů a úředníci mohou v zájmu demobilizace zůstat na svých postech, pokud prohlásí, že nepodniknou nic proti revoluci. 7) Je nutno urychlit odstranění stávajícího vojska a vytvoření nové lidové armády (*Volkswehr*)". Osmý Lamplův bod, „Předložené věty jsou zásadní linie. Konečné znění bude ustanoveno šesti lidovými pověřenci, pod kontrolou Výkonné rady, a v souladu s vojenskými radami vojska a námořnictva", kongres nepřijal.[293]

Hindenburg závěry kongresu telegramem odmítl. „Neuznávám výnosy Všeněmeckého kongresu rad, především záležitosti týkající se důstojníků a poddůstojníků. Takové to zásadní změny může provést pouze celým národem svolané národní shromáždění, nikoli shromáždění určitých stavů.Vojsko stojí, stejně jako předtím, za Ebertovou vládou a očekává od této vlády, že dodrží dané přísliby, co se týče existence a hlavní linie vojska, a že uzná za rozhodující činitele důstojnický a poddůstojnický sbor, jimž umožní dále vykonávat svoji práci. V tomto

[293] Müller-Franken, Hermann, *Novemberrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928, s. 182-183; Srv. *Deutsche Geschichte*, Bertelsmann Lexikon Verlag, Berlín, Mnichov, Vídeň 1973, s. 1043; Haffner, Sebastian, *Německá revoluce 1918-1919*, Brno 1998, s. 114-115.

smyslu jsem podal námitku vůči vládě. Rozkazy vydané dříve proto zůstanou v platnosti."[294] Telegram byl zaslán na vrchní armádní velitelství. Druhý, který následoval, sděloval, že znění prvního není určeno ke zveřejnění.

Stanovisko OHL přijel do Berlína obhajovat generál Groener. Na společném zasedání Rady lidových pověřenců a Ústřední rady podrobil jeden bod po druhém ostré kritice, přičemž v zásadě připouštěl, že do důstojnického sboru by měli být přijati lidé z nejširších vrstev, až se uklidní celková situace. Zatím poukazoval na úžas amerických důstojníků nad spořádaným ústupem německých vojsk z obsazených území. Generál Groener se objevil v uniformě se všemi náležitostmi doprovázen dosud neznámým mužem, jenž sehraje v dějinách Výmarské republiky významnou úlohu a stane se jejím posledním kancléřem – Kurtem von Schleicherem.[295] Po ironickém dotazu Emila Bartha, který označil důstojnické označení a nošení kordu za nicotnosti, mu Groener popsal jednu historku, poukazující na to, kam by se německá armáda dostala, kdyby vstoupily v platnost *Hamburské body*. „...před několika dny mě potkal v Kasselu jeden ruský válečný zajatec, který mi jako výše postavenému vzdal čest. Pár kroků za ním šel německý voják; ten mi drze hleděl do obličeje a prošel kolem mne, aniž by pozdravil. Zavolal jsem si toho muže zpátky a řekl jsem mu, že se z celé duše stydím, když vidím, jak hluboce klesl smysl německých vojáků pro povinnost a morálku a že právě takovéto chování už ve mne nemůže vzbuzovat hrdost, že jsem Němec."[296]

Hamburské body tak přes protest mnohých dělnických a vojenských rad nevstoupily v platnost; nesouhlas OHL smetl nejdůležitější výnos Všeněmeckého kongresu ze stolu. V následujících prosincových dnech dosáhlo napětí v Berlíně vrcholu. Do Štědrého dne 1918 se jeho obyvatelé probudili za dunění dělostřelecké palby; jednotky generála Arnolda Lequise zaútočily na zámek a konírnu, které měla v držení Lidová námořní divize.

---

[294] Müller-Franken, Hermann, *Novemberrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928, s. 183.

[295] Kurt von Schleicher, (1882-1934) generál poručík. Za svoji kariéru vděčí generálu Groenerovi, který si ho okamžitě po skončení vojenské akademie vyžádal do Velkého generálního štábu. Mistr intrik a zákulisních jednání v posledních letech Výmarské republiky. Zavražděn jednotkou SS během „Noci dlouhých nožů".

[296] *Deutsche Geschichte*, Bertelsmann Lexikon Verlag, Berlín, Mnichov, Vídeň 1973, s. 1044.

5. Ústavní dokument Výmarské republiky

Friedrich Ebert byl značně rozčilen chováním svého stranického kolegy Phillippa Scheidemanna, když samovolně, byť pod tlakem okolností, prohlásil dynastii Hohenzollernů za svrženou a vyhlásil republiku. Ebert chtěl rozhodnutí delegovat na ústavodárné shromáždění, kde by se sešli zástupci celého národa, kteří by získali mandát ve svobodných volbách. Je nepochybné, že osobně zůstal Ebert duší monarchista a do poslední chvíle se monarchii snažil zachránit;[297] na druhou stranu byl ochoten respektovat „vůli národa".

Již 12.listopadu 1918 vláda skutečně v oficiálním prohlášením oznámila, že jednou z jejich priorit je svolání ústavodárného národního shromáždění. O tři dny později byl pověřen odborník na státní právo prof. Hugo Preuß,[298] aby vypracoval ústavní dokument.[299] Výnosem ze 30. listopadu 1918 přiznala vláda volební právo všem občanům (včetně žen),[300] kteří dovršili věk dvaceti let. Volit se mělo podle všeobecného, rovného, tajného hlasovacího práva.

Angažování Huga Preuße respektive jeho jmenování státním sekretářem signalizovalo ochotu Rady lidových komisařů spolupracovat s „měšťanskými kruhy" (*bürgerlichen Kreisen*).[301] Preuß platil za „nejlevicověji orientovaného právního odborníka v tehdejším

---

[297] Brüning, Heinrich, *Memoiren 1918-1934*, Stuttgart 1970, s. 42; Stresemann, Wolfgang, *Mein Vater Gustav Stresemann*, Berlín, Mnichov, Vídeň, s. 145.

[298] Hugo Preuß, (1860-1925), od roku 1916 profesorem na Vysoké škole obchodní, roku 1918 jejím rektorem. Dne 15. listopadu 1918 byl jmenován státním sekretářem říšského úřadu vnitřních záležitostí (funkce odpovídají ministru vnitra). Ve vládě Phillippa Scheidemanna byl prvním ministrem vnitra Výmarské republiky, ale tento post opustil, aby nemusel podepsat Versailleskou smlouvu. V roce 1926 vydal Theodor Heuss (pozdější první prezident Německé spolkové republiky) jeho nejvýznamnější spisy pod názvem *Staat, Recht und Freiheit. Aus 40 Jahren deutscher Politik und Geschichte.*

[299] Srv. Boldt, Hans, *Die Weimarer Reichsverfassung* in:, *Die Weimarer Republik 1918-1933, Politik, Wirtschaft, Gesellschaft*,(ed), Bracher, Funke, Jacobsen, Bonn 1998, s. 45; Shirer, W.L., *Vzestup a pád Třetí říše*, Brno 2004, s. 60, 222;

[300] Ženy získaly volební právo nejprve v severských zemích (Finsko 1906, Norsko 1910, Dánsko 1915, Švédsko 1918), později ve Velké Británii (1918-1928), v USA (1920), Francie a Itálie (1945), Belgie (1948), Švýcarsko (1971); cit dle Žaloudek, Karel, Encyklopedie politiky, Praha 1999, s. 495-496.

[301] Ebert vyzval dosavadní úředníky, aby dále pracovali a podíleli se na konsolidaci republiky. Wilhelm Solf se stal státním sekretářem zahraničního úřadu, Matthias Erzberger (Centrum) byl jmenován šéfem mírové delegace. Tito představitelé se stávali terčem radikálů a znemožňovali jim konstruktivní práci. Srv. Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem 1996, Solf s. 71 radikální postoj Erzbergera

Německu";[302] zároveň byl angažovaný liberál, nejprve člen Pokrokové strany, později Německým demokratem.

První návrh, který Preuß představil na konci roku 1918,[303] už zahrnoval úpravu, kterou prosadila státní konference – schůzka zástupců jednotlivých států a říšského vedení, kde byl vysloven zásadní nesouhlas se zamýšlenou územní reformou, jež počítala s nahrazením dosavadních členských států (*Gliedstaaten*) a vytvořením z 16-ti[304] „ přibližně stejně velkých správních celků jednotný centralizovaný stát."[305] Odpor zástupců jednotlivých států (především Pruska), kteří si po pádu dynastii osobovali vlastní míru samostatnosti, nedovolil tento významný záměr uskutečnit.[306] Ani Radě lidových pověřenců se návrh na zrušení federativního systému příliš nezamlouval. Tím byla zablokována snaha o „rozmělnění" vlivu Pruska, které tak stále zabíralo tři pětiny rozlohy území říše; stejný ukazatel platil i v počtu obyvatel.

První Všeněmecký kongres (*Allgemeine Kongress der Arbeiter-und Soldatenräte Deutschlands*),[307] prozatímní nejvyšší státní autorita, potvrdil pozici Rady lidových pověřenců. Stalo se tak po bouřlivém jednání, kdy stoupenci většinových sociálních demokratů nejprve seděli mlčky pod řečnickým pultem převlečeni jako vojáci, nereagující na vášnivé agitační výpady řečníků z řad nezávislých sociálních demokratů, aby v okamžiku hlasovaní demonstrovali svoje stanovisko. „Předseda kongresu Richard Müller (USPD) sice pateticky

---

k revoluci: „Momentálně je prý nejdůležitější věcí vytvořit frontu proti Spartakovcům, vedle toho připravit volby do Národního shromáždění. Erzberger hanil zbabělost občanské (měšťanské) třídy, konkrétně důstojníků, že ustoupili revoluci bez jakéhokoli náznaku odporu. Velitel gardových jednotek by sám zasluhoval zastřelit.", s. 26-27.

[302] Walter Jellinek, *Slovník německého práva* s. 127, Preuß, Hugo, *Staat, Recht und Freiheit*, Tübingen 1926, s. 365 an; zde cit dle: Boldt, Hans, *Die Weimarer Reichsverfassung* in: *Die Weimarer Republik 1918-1933, Politik, Wirtschaft, Gesellschaft*,(ed.) Bracher, Funke, Jacobsen, Bonn 1998, s. 47.

[303] Porady, které proběhly 9.-12. prosince 1918 se účastnil i významný sociolog Max Weber.

[304] V četně Německého Rakouska, které již 12. listopadu 1918 prohlásilo své připojení k Německé říši.

[305] Müller, Helmuth; Krieger, Karl Friedrich, *Dějiny Německa*, 2. vydání, Praha 1999, s. 236; Více Boldt, Hans, *Die Weimarer Reichsverfassung* , in:, *Die Weimarer Republik 1918-1933, Politik, Wirtschaft, Gesellschaft*, (ed.) Bracher, Funke, Jacobsen ,Bonn 1998, s. 44-62; *Deutsche Geschichte*, Bertelsmann Lexikon, Berlín, Mnichov, Vídeň, 1973, s. 1063.

[306] *Deutsche Geschichte*, Bertelsmann Lexikon, Berlín, Mnichov, Vídeň, 1973, s. 1015, 1041-1042, 1063.

[307] Viz výše – Vojenské záležitosti, zasedal ve dnech 16.-20. prosince 1918.

vyřvával, že cesta k národnímu shromáždění vede pouze přes jeho mrtvolu, ale ani jeho mrtvola by na běhu událostí nic nezměnila. Zemřel roku 1931,"[308] tedy dva roky předtím, než po nástupu Hitlera ztratila jeho (Říšského sněmu – A. B.) existence definitivní smysl a kdy „v plamenech požáru Říšského sněmu zmizelo staré Německo Bismarckovo, Viléma II. a výmarské ústavy."[309] Kongres stanovil datum voleb do ústavodárného národního shromáždění na 19. leden 1919.

Ve druhé polovině prosince 1918 a v průběhu ledna 1919 se Berlínem a později i dalšími částmi říše přehnala vlna násilí a stoupenci svazu Spartakovců, konstituovaní v Komunistickou stranou Německa (*Kommunistische Partei Deutschlands – KPD*) se opět pokusili nastolit republiku rad.[310] Komunistická strana Německa byla založena na přelomu roku 1918/1919 během kongresu, který se konal v budově Pruského zemského sněmu v Lipské ulici. Rosa Luxemburgová v této souvislosti nastínila úkoly nové strany. „Nastalou situaci označila jako konec první fáze... Není otázkou příštích dnů nahradit vládu ‚Ebert - Scheidemann' proletářsko-revoluční vládou... masová základna proletariátu musí nejprve stávající vládu podkopat a rozšířit se po celé zemi. Sesazení vlády ‚Ebert - Scheidemann' musí být pouze závěrečný akt celého procesu."[311] Za patnáct dní byli spolu s radikálnějším Karlem Liebknechtem zavražděni vládními jednotkami, které postupně dobývaly přechodně ztracené pozice v Berlíně a vytlačily povstalce z obsazených budov.

Závažným důvodem k lednovým bojům byl spor pruské vlády s policejním prezidentem Emilem Eichhornem. Ten prošel zajímavým vývojem – na počátku války byl jako redaktor sociálně demokratické tiskové kanceláře vášnivým stoupencem válečných kreditů, později se dostával stále více nalevo a přistoupil k USPD. Na konci války převzal

---

[308] *Deutsche Geschichte*, Bertelsmann Lexikon, Berlín, Mnichov, Vídeň, 1973, s. 1043.

[309] Gunther, John, *Evropa jaká je*, Praha 1937, s. 55.

[310] Více Haffner, Sebastian, *Německá revoluce 1918-1919*, Brno 1998, s. 129-145; *Deutsche Geschichte*, Bertelsmann Lexikon, Berlín, Mnichov, Vídeň, 1973, s. 1049-1054, Shirer, W. L., *Vzestup a pád Třetí říše*, Brno 2004, s. 59, Deníkové záznamy Harryho Kesslera leden 1919

[311] Müller-Franken, Hermann, *Novemnerrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928, s. 251-252.

vedení sovětsko-ruské telegrafní agentury *Rosta*. Jádro problému vězelo v tom, že Emil Eichhorn nenásledoval své politické kolegy Breitschneidera, Rosenfelda a Hoffmanna, když odešli z pruské vlády. Eichhorn si chtěl udržet svoje místo i ve vládě složené pouze z členů MSPD. Ta zase chtěla mít na této důležité pozici člověka, který zastával stanovisko MSPD a byl loajální k vládě. Pruský ministr vnitra Paul Hirsch vyzval Eichhorna, aby složil účty za svých politických aktivit. Eichhorn to odmítl. Dne 4. ledna ho ministr vnitra zbavil funkce policejního prezidenta a ohlásil, že Eugen Ernst je připraven tento post přijmout. Odvolací akt ministra vnitra potvrdila Ústřední rada a mimo to i zasedání berlínské Výkonné rady dne 6. ledna 1919 (poměr hlasů 12 : 2). Během tohoto jednání rozhodla Výkonná rada o zavedení svobody slova pro všechny noviny a časopisy a o navrácení redakce *Vorwärts* právoplatným vlastníkům.[312] Eichhorn všechna usnesení odmítl a obrátil se na revoluční předáky berlínských podniků. Ti se den předtím sešli na jednání společně s komunistickými sympatizanty z předsednictva USPD z Velkého Berlína a s některými členy politického ústředí komunistické strany. Karl Liebknecht rychle opustil akční program KPD a vyzval k revolučnímu boji. Hermann Müller se domníval, že největší tragika lednového povstání tkvěla v tom, že masy byly vyzývány k boji, ale jejich cíle nebyly trvale udržitelné. V Berlíně respektive ve městech panoval hlad a Berlín by se nechal velice snadno vyhladovět.[313] Jeho slova potvrzuje i jiný pamětník: „V té době zuřil ve městech hlad. Den co den vesnici zaplavovali Berlíňané, kteří sháněli ‚aprovizaci'. Co nebylo přibito a přikováno, nezůstalo na místě. A poměry se samozřejmě nemohly zlepšit tím, že si pan ..., jako mnoho jiných,

[312] Dne 5. listopadu 1919 se konala na Alexandrově náměstí a v jeho okolí masová demonstrace. Byla zaměřena proti zpožďování demobilizace vojenských oddílů, především pak měla podpořit oprávněný boj Emila Eichhorna proti „zlovůli" Eberta-Scheidemanna-Hirsche. Večer šla pouze část demonstrantů domů; druhá obsadila nakladatelství Mosse, Ulstein, Scherl, Büxenstein a především Vorwärts, z pravicových novin byla obsazena redakce *Lokalanzeiger*.

[313] Viz Müller-Franken, Hermann, *Novemnerrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928, s. 251.

naverboval větší skupinu „dobrovolníků" z lütwittzského sboru, ... Hlídali mu bramborové krechty, obilní sýpky a jiná ohrožená místa a v noci divoce stříleli."[314]

* * *

Průběh samotného „lednového povstání" se v prvních dnech nevyvíjel pro vládu dobře. Neměla téměř žádné ozbrojené jednotky, které by mohly být nasazeny do pouličních bojů. Ty, co měla k dispozici, si ještě velice dobře pamatovaly porážku, kterou jim uštědřila Námořní lidová divize společně s Liebknechtem zradikalizovaným obyvatelstvem Berlína při pokusu dobýt zpět zámek a konírnu na Štědrý den.[315]

Mladší důstojníci generálního štábu byli proti zavedení vojenské povinnosti, protože v době, kdy byl německý národ rozpolcený, by se vojsko vystavěné na takovémto základě mohlo stát vysoce nespolehlivým nástrojem; dále se obávali, že by se vůdci dobrovolnických skupin mohli stát novodobými kondotiéry.[316] Ruce jim svazovala též nejistota, jaké podmínky jim nakonec předloží Spojenci po konferenci, která měla být zahájena 18. ledna 1919.

Plukovník Reinhardt, ministr války, na poradě rady lidových komisařů navrhl, aby vrchní velení nad plánovaným nastolení klidu v Berlíně převzal generál Hoffmann.[317] S ohledem na fakt, že by jmenování „císařského" generála mohlo u nejširších dělnických vrstev vzbudit podezření, byl nakonec vybaven pravomocemi užít jakýchkoli prostředků, aby nastolil v Berlíně opět klid, Gustav Noske.[318] Ten svůj štáb přenesl na berlínské předměstí do Dahlemu, kde řídil formování jednotek *Freikorps* z budovy bývalého dívčího penzionátu.

Protože hrozilo stálé nebezpečí, že stoupenci Karla Liebknechta napadnou kancléřství, které chránil pouze nevelký oddíl důstojníka Suppeho, zavolal si Ebert, jenž si byl tohoto

---

[314] Putlitz, Wolfgang Gans Edler Herr zu, *Diplomat vzpomíná*, Praha 1963, s. 23.

[315] O průběhu více např. Müller-Franken, Hermann, *Novemnerrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928, s. 224-233; Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem 1996, s. 76-81. Česky: Haffner, Sebastian, *Německá revoluce 1918-1919*, Brno 1998, s. 116-129.

[316] Více Brüning, Heinrich, *Memoiren 1918-1934*, Stuttgart 1970, s. 48-49.

[317] Srv. Ilsemann, Sigurd von, *Der Kaiser in Holland, Aufzeichungen des letzten Flügeladjutantanten Kaiser Wilhelm II, 1. sv. Amerongen und Doorn 1918-1923*, ed. Harald von Koenigswald, Mnichov 1967, s. 84.

[318] Klemperer, Victor, *Tagebücher 1918-1919*, Berlín, 2000, s. 47, 223.

nebezpečí také vědom, Hermanna Müllera a pověřil ho případným sestavením nové vlády v Magdeburgu, Desavě (Dessau) nebo Výmaru.[319]

Dne „11. ledna 1919 [však] vpochodoval pod vedením generála Maerckera[320] první oddíl Zemských myslivců (*Landjägrskorps*) po trase Lichterfelde, Steglitz, Schoeneberg k Postupimskému náměstí a dále k Doenhoffplatzu do Berlína. Berlínské obyvatelstvo vítalo tento spořádaně, bezvadně pochodující oddíl. Povolal ho Gustav Noske. Dále pak 15. 11. 1919 napochodovala hlavní síla a obsadila jižní a západní části Berlína včetně Charlottenburgu[321] a vnitřního města. Hlavní stan rozbilo velení v hotelu Eden v Budapešťské ulici. Bylo pojmenováno po velícím generálovi Walterovi von Lüttwitzovi „Vrchní velitelství Lüttwitz" (*Oberkommando*). Tentýž den splnilo svůj první úkol – zavraždilo Karla Liebknechta a Rosu Luxemburgovou, což byla předehra k lítým bojům."[322] Karl Liebknecht byl zastřelen na „útěku",[323] Rosa Luxemburgová byla v podstatě ubita k smrti v hotelu Eden a poté vhozena do říčního kanálu mezi Kurfürstendammem a Hitzigstraße. Kessler si do deníku poznamenal: „ Ne sama smrt, ale způsob, jakým zemřeli, působí ohromujícím dojmem."[324]

* * *

Za této přechodně uklidněné situace se konaly volby do národního shromáždění. KPD tyto volby bojkotovala. Dne 19. ledna 1919 se poprvé v německých dějinách otevřely volební místnosti pro ženy. Z 36 760 000 oprávněných voličů jich využilo svého práva 83% – 30 524 000. Kessler byl do jisté míry znechucen, jak volební den proběhl. „Vše je v klidu, šeď v každodenní šedi; žádné vzrušení ani nadšení. Příznivci jednotlivých politických stran dávají

---

[319] Müller-Franken, Hermann, *Novemnerrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928, s. 257.

[320] Nyní postupoval generál Maercker dle instrukcí lidového pověřence Gustava Noskeho. Během tzv. Kappova puče byl Maercker velitelem Drážďan a vláda, která tam uprchla z Berlína, musela odejít do Stuttgartu, protože ji hrozilo zatčení.

[321] Charlottenburg se stal součástí Velkého Berlína až zákonem ze dne 27. dubna 1920.

[322] Engelmann, Bert, *Berlin, Eine Stadt wie keine andere*, Göttingen 1991, s. 227.

[323] Tak zněla oficiální verze. Velice často prezentovaná fotografie mrtvoly Karla Liebnechta dokazuje, že musel být mučen. Jeho lebka nese jasné známky deformace a otvor od kulky na čele svědčí o tom, že byl popraven.

[324] Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem 1996, s. 107.

mlčky volební lístky do rukou voličů. Kuchařky, nemocniční setry, celé rodiny i se služebnými... Vše bez jakékoli teatrálnosti, jako by se jednalo o samozřejmou věc."[325]

Volby vyhrála, stejně jako za časů monarchie, SPD.[326] Bylo by sporné tvrdit, zejména vzhledem k voličské základně SPD, zda se tak stalo proto, že by se Ebert a Scheidemann těšili takové podpoře, nebo zda-li jejich volební úspěch byl spíše výrazem „spokojenosti" s prvními výdobytky revoluce: skutečně demokratické volební právo i pro ženy, osmihodinový pracovní den, podpora v nezaměstnanosti, zrušení cenzury, stavu obležení, svoboda informací, spolčování, odstranění výhod plynoucích ze šlechtictví. Vítězství bylo každopádně drtivé a již nikdy v dějinách Výmarské republiky se neopakovalo v takové míře.[327] Volební výsledek zajistil SPD 163 respektive 165 z celkového počtu 421 (423) mandátů.

Místem, kde se sešlo ústavodárné shromáždění se stalo provinční, ale svým kulturním dosahem výjimečné město Výmar (Weimar). Již ne duch pruského militarismu z Postupimi, ale kulturní klima Goetha, Schillera, Cranacha, Liszta. Sám Friedrich Ebert to zmínil při zahájení jednání dne 6. února 1919.[328] Na ochranu národního shromáždění byla vyčleněna čestná rota pluku Reinhardt.[329] Její velitel byl monarchista, a tak byla svěřena ochrana člověku, který republikou veřejně pohrdal a dával najevo své stanovisko, že jeho pánem i nadále zůstává Jeho Veličenstvo Vilém II.

Skutečně nemohla panovat žádná jistota, že se říšská vláda z Výmaru vrátí. Spartakovci dali o sobě znovu vědět povstáním v Brémách, ale jejich revoluční vzplanutí bylo nekompromisně potlačeno. Jisté nebylo ani to, zda se ústavodárci doberou nějakého výsledku. Heinrich Brüning navštívil také jeden den zasedání ve Výmaru. Měl obavu, že se

---

[325] Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem 1996, s. 109; srv. Klemperer, Victor, *Tagebücher 1918-1919*, Berlín, 2000, s. 53.

[326] Ferguson, Niall, *Nešťastná válka*, Praha 2004, s. 50.

[327] Pouze volby z 19. ledna byly volbami do Národního shromáždění, zbylých osm voleb bylo již do Říšského sněmu. Počet celkových mandátů kolísal např. (19. 1. 1919 – 423; v posledních relativně svobodných volbách do osmého Říšského sněmu ze dne 5. 3. 1933 se volilo 647 poslanců).

[328] *Deutsche Geschichte*, Bertelsmann Lexikon, Berlín, Mnichov, Vídeň, 1973, s. 1058.

[329] Srv. Müller-Franken, Hermann, *Novemnerrevolution, Erinnerungen*, Berlín 1928, s. 187; Haffner, Sebastian, *Německá revoluce 1918-1919*, Brno 1998, s. 164.

shromáždění vyčerpá teoretickými diskusemi jako se to stalo národnímu shromáždění ve Frankfurtu v roce 1848. „Ve Výmaru nás zaskočil optimismus a téměř nedůstojná činnost. Později u mě vzrostlo přesvědčení, že se poslanci možná vůbec k žádné ústavě nedopracují, což by znamenalo plný úspěch separatistických tendencí."[330]

Dne 10. února 1919 byla přijata „provizorní ústava" tzv. zákonem o dočasné říšské správě (*Gesetz über die vorläufige Reichgewalt*). Dle ní byl dne 11. února zvolen prozatímním prezidentem Friedrich Ebert, o dva dny později jmenoval první z dvaceti jedna výmarských vlád, jejímž předsedou se stal Phillipp Scheidemann. Do dějin vešla jako vláda Výmarské koalice (SPD, DDP a Centrum). Disponovala 331 mandáty z 423.

Hlavním tématem ovšem zůstávala ústava. Zasedání národního shromáždění se 24. února 1919 zúčastnil Kessler. Ani tentokrát nevyznívá jeho zápis nijak optimisticky: „Preuß představil návrh ústavy v nekonečně nudné, bezbarvé, těžkopádné a váznoucí řeči; ani náznak velké historické chvíle. Po hodině jsem usnul a poté odešel."[331] Dále dodává, že „pohled do sálu nebudí také žádný slavnostní dojem... grandióznost, kterou „jiskřily" masy v Berlíně během revolučních dnů, zde zcela chybí."[332]

Ústava vstoupila v platnost 11. srpna 1919 a dala Němcům rozsáhlou svobodu. Právem se na ně hledělo jako na nejsvobodnější národ,[333] přesto se v konečném zúčtování stala opakem zamýšleného. Politická nezralost německého národa a hospodářská krize prvních čtyř let nutně přispěly k tomu, že vnitropolitická svoboda ztratila na svém smyslu a byla oceňována pouze jako materiální vymoženost; v daném období se to ovšem muselo nutně jevit jako „svoboda bídy, nezaměstnanosti a sebevraždy." Proto je mnoho osudovosti ve slovech Wilhelma Hoegnera, že „žádný národ neslavil svobodu slovy (ústava – A. B.) tak

[330] Brüning, Heinrich, *Memoiren 1918-1934*, Stuttgart 1970, s. 51.
[331] Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem 1996, s. 139.
[332] Tamtéž, s. 139.
[333] Srv. Shirer, W. L., *Vzestup a pád Třetí říše*, Brno 2004, s. 61.

hodně jako Němci; zároveň žádný jiný národ nebyl ochoten pro ni přinést tak malou oběť."[334] Tyto a další skutečnosti umožňovaly na konci dvacátých let návrat nostalgicky zabarveného resentimentu, kdy emoční naladění většiny obyvatelstva rezignovalo na skutečný svět a unikalo do svých „vylepšených snů"; slovy Stefana Zweiga „světů včerejška".

* * *

Ústava Výmarské republiky byla vybavena nouzovým paragrafem 48. Jeho obdoba byla již v ústavě z roku 1848. „Tento paragraf by se asi do ústavy vůbec nedostal, kdyby Ebert a ostatní vedoucí politici nebyli po napadení jednoho poslance národního shromáždění sborem Freikorps přesvědčeni, že je možné bez něj v takovéto revoluční době vládnout."[335]

Článek 48 dával říšskému prezidentovi právo uvalit na zemi, která se nechovala dle závazných povinností vyplývající z ústavy a říšských zákonů, a užít i ozbrojené moci při nastolování předepsaného stavu. Přitom mohl úplně nebo částečně zrušit sedm základních práv občanů: osobní svobodu, nedotknutelnost bytu, poštovní tajemství, svobodu projevu, nedotknutelnost soukromého vlastnictví a práva spolčovaní a shromažďování. V roce 1923 ho Ebert skutečně použil, aby republiku zachránil. S prezidiálními kabinety Heinricha Brünninga ho začal prezident Hindenburg zneužívat a výmarská ústava se stala prázdným dokumentem.

6. Shrnutí

Nastíněný obraz roku 1918 je nutné doplnit položením několika otázek a zdůrazněním respektive rozborem několika momentů, jež byly v hlavním textu naznačeny, vyplývají z něho, ale samy osobě neanalyzují.

---

[334] Hoegner, Wilhelm, *Flucht von Hitler. Erinnerung an die Kapitulation der ersten deutschen Republik 1933*, Mnichov 1970, s. 10. Zde cit dle Jeretin-Kopf, Maja, *Der Niedergang der Weimarer Republik im Spiegel der Memoirenliteratur*, Frankfurt nad Mohanem 1992, s. 19.

[335] Brüning, Heinrich, *Memoiren 1918-1934*, Stuttgart 1970, s. 51.

1) Postavení císaře, moc OHL, růst vlivu MSPD

„Mám čisté svědomí a náš Pan Bůh ví, že jsem tuto válku nikdy nechtěl."[336] Tato slova zřejmě zůstala všem přítomným v hluboké paměti, když je Vilém II. pronesl při první večeři na zámku hraběte Bentincka v nizozemském Amerongenu. V tehdejší atmosféře zřejmě nikdo nevěřil, že to císař myslí vážně. Byl to přece sám Vilém, který rozmáchlými gesty jitřil mezinárodní situaci, každý si ho přece pamatoval jako energického, upjatého, netaktního a nesmírně ambiciózního panovníka, který neví co chce, ale nevynechává jedinou příležitost k tomu, aby se zviditelnil.[337]

Mnoho z jeho chování přitom byly pouhé pózy, jimiž kompenzoval tělesný handicap a narušenou citovou rovnováhu způsobenou nezájmem, kterého se mu dostávalo především od matky.[338]

Pro celkové postavení Viléma II. jako svrchovaného panovníka znamenalo vypuknutí války zásadní zlom. Skončilo období míru, hospodářského a ekonomického růstu, kdy si císař „užíval" postavení nejvyššího velitele armády: vojenské přehlídky gardových jednotek, účast na pravidelných vojenských manévrech. Brzy po srpnu 1914 Vilém II. poznal, že tato válka bude jiná než ostatní.[339] Protože většinu času trávil ve Velkém hlavním stanu, dostal se logicky do vleku OHL, čímž vázla i komunikace mezi ním a OHL, civilní vládou a OHL. Tím byl Vilém II. v posledních dvou letech války odsunut na vedlejší kolej, prakticky do role diváka.

V řadě evropských zemí přijalo obyvatelstvo vypuknutí první světové války s nadšením. Do jaké míry ale bylo toto nadšení skutečné? Pochodující, smějící se vojáci obklopení jásajícími davy obyvatelstva; dívky, připínající vojákům na uniformy květiny.

---

[336] Ilsemann, Sigurd von, *Der Kaiser in Holland, Aufzeichnungen des letzten Flügeladjutantanten Kaiser Wilhelm II, 1. sv. Amerongen und Doorn 1918-1923*, ed. Harald von Koenigswald, Mnichov 1967, s. 55.

[337] Srv. Mann, Klaus, *Bod obratu*, Praha 1997, s. 57; Rubinstein, Artur, *Moje mladá léta*, Jinočany 2001, s.41; Steed, Wickham, *Třicet let novinářem*, Praha 1929; Srv. Stellner, František, *Poslední německý císař*, Praha 1995, s. 66.

[338] Více, Ludwig, Emil, *Vilém II.*, Praha 1928, s. 16-17, 27; Stellner, František, *Poslední německý císař*, Praha 1995, s. 26-27.

[339] Srv. Levenson, Thomas, *Einstein v Berlíně*, Praha 2004, s. 149.

Téměř idylický, v nejširších vrstvách obyvatelstva panující obraz vhodně doplněný Vilémovým stmelujícím provoláním ve smyslu „již znám jen Němce".

Na druhé straně mohly děti pozorovat mračící se a nejistě vyhlížející rodiče při stále delším pročítání novin. Dětský svět, budoucí generaci, zasáhla nová slova jako „atentát", „ultimátum", „válka". I prázdniny jim toho teplého léta roku 1914 skončily dříve. Cesta vlakem netrvala z tradičních prázdninových letovisek na pobřeží Severního a Baltského moře obvyklý čas, ale prodloužila se,[340] vše bylo podřízeno vojákům, pochodujícím v šedých uniformách spořádaně vstříc „velkému vítězství".[341] „Válka jako velká, vzrušující a opojná hra národů, která poskytuje větší zábavu a slastnější emoce než cokoliv, co může nabídnout mír – taková byla v letech 1914 až 1918 každodenní zkušenost deseti ročníků německých školáků (narození mezi lety 1900-1910 – A. B.); a z hry čerpal nacismus pozitivní náboj."[342] Podle Sebastiana Haffnera právě generace těchto deseti ročníků později podlehla „kouzlu" nacionálního socialismu.[343]

Vojenské plány ovšem ztroskotaly a německé jednotky se domů „do švestek" nevrátily. Propaganda nenechávala nikoho na pochybách, že vítězství je na dosah ruky; obyvatelé si již zvykli na nové a nové seznamy padlých; na dobových fotografiích můžeme vidět berlínské obyvatelstvo, jak prochází modelem zákopů v berlínských parcích a spokojeně, s pocitem úlevy, že o jejich syny je dobře postaráno, odchází přibít svůj hřebíček do „železného Hindenburga".

Ten se měl od léta roku 1916 pokusit o zázrak, když spolu s Ludendorffem vytvořil tzv. Třetí vrchní vojenské velení. Na jaře a v létě roku 1918 dosáhla německá armáda posledního významnějšího postupu, ale po pár týdnech z něho nezbylo nic. Vyčerpávající ofenzíva na západní frontě naopak neúprosně odkryla fakt, že Německo je na dně svých

---

[340] Haffner, Sebastian, *Příběh jednoho Němce, Vzpomínky na léta 1914-1933*, Praha 2002, s. 25-31.
[341] Srv. Šnajdárek, Bohuslav, *Tisíc tváří odvahy*, Praha 1990, s. 120-123.
[342] Haffner, Sebastian, *Příběh jednoho Němce, Vzpomínky na léta 1914-1933*, Praha 2002, s. 32.
[343] Srv. tamtéž, s. 33.

vojenských sil. Bylo zásluhou Spojených států amerických, které svou ekonomickou angažovaností a nasazením vojenských jednotek mnohonásobně převýšily početní stav vojsk „ústředních mocností"; především díky jejich zapojení se do vojenských akcí Dohody mohli ve spojeneckých štábech konstatovat, že ofenzivní nápor nepřítele byl zastaven; od srpna 1918 byl již patrný ústup a ztráta pozic německé armády.

Kühlmannova aféra z června 1918, Ludendorffovo označení 8. srpna 1918 za „černý den" německé armády, hlášení o katastrofální situaci z 2. září 1918, o němž byl císař informován, a díky němuž – třebaže byl silně rozrušen, dobře rozpoznal, že válka je prohraná. S Illsemannových deníků vyplývá, že výsledek války byl veřejným tajemstvím již velice dlouho,[344] přesto se začalo vážně uvažovat o zahájení jednání o příměří teprve, když OHL přiznalo, že válku nebude moci vyhrát zbraněmi.

Po 29. září 1918, datu, které dnes již Němcům prakticky nic neříká, a jmenování vlády Maxe Bádenského se události daly rychle do pohybu. Hybatelem nebyl císař ani nový kancléř. Iniciativa vycházela od Ludendorffa, jenž naléhal na to, aby bylo požádáno o příměří během čtyřiadvaceti hodin.[345] Vláda tak učinila v noci ze 3. na 4. října 1918. Za necelý týden (od okamžiku, kdy OHL přiznalo vyčerpání – A. B.) měl prezident Spojených států Wilson, který připadal jako jediný, kdo by se mohl pokusit o zprostředkování, v úvahu, na stole naléhavou nótu vlády Maxe Bádenského, žádající o okamžité zahájení jednání o příměří.

Zájem o Vilémovu osobu (v nejširších vrstvách společnosti – A. B.) opět ožil po III. Wilsonově nótě (23. října 1918), kdy americký prezident začal požadovat Vilémovo odstoupení, aby mohlo být podepsáno alespoň příměří. Nóta dále hovořila o vojenských špičkách, s nimiž jednání také nepřipadalo v úvahu. I tato podmínka zprostila OHL zodpovědnosti, a tak jejich výzva k opětovnému boji mohla později přiživit vinu „listopadových zrádců".

---

[344] Ilsemann, Sigurd von, *Der Kaiser in Holland, Aufzeichnungen des letzten Flügeladjutantanten Kaiser Wilhelm II, 1. sv. Amerongen und Doorn 1918-1923*, ed. Harald von Koenigswald, Mnichov 1967, s. 59.

[345] Srv. *Deutsche Geschichte*, Bertelsmann Lexikon Verlag, Berlín, Mnichov, Vídeň 1973, s. 990.

Ke zveřejněnému telegramu vrchního vojenského velení, podle něhož byla třetí nóta amerického prezidenta nepřijatelná, se vázalo i poslední Vilémovo vzepření vůči Ludendorffovi, jež vyústilo v jeho propuštění. Otázkou stále zůstává, jakou roli v tomto okamžiku sehráli šéf tajného civilního kabinetu Delbrück, který daného dne doprovázel císaře na procházce mimo Berlín, a kancléř Max Bádenský, jenž podmínil další setrvání ve funkci odvoláním Ludendorffa. Maxe Bádenského k tomu vedly pochopitelné pohnutky: v těžkých dnech Německa na sebe vzal zodpovědnost, i když mu muselo být jasné, že se za to vděčnosti nedočká. Okamžitě podléhal tlaku OHL a byl to on, kdo proti své vůli a jménem své vlády požádal o příměří; nyní, když se OHL nelíbila reakce a požadavky prezidenta Wilsona, měl opět ustoupit do pozadí? Na to byl příliš významná osobnost.

Domnívám se, že Ludendorffovi přišlo propuštění vhod, a proto proběhlo poměrně hladce, byť s patřičným emocionálním nábojem. Ludendorff dva roky řídil a rozhodujícím způsobem ovlivňoval vojenskou i civilní politiku v zemi, aniž nesl jakoukoli odpovědnost. Ludendorff si již dlouho uvědomoval, že je vojenská porážka neodvratitelná, a proto neměl důvod lpět na svém postu. Teatrálními gesty sice ještě pobouřil osazenstvo generálního štábu, z Hindenburga se pokusil udělat „zkostnatělého starce", který odmítá přijmout odpovědnost a nepostaví se za svého podřízeného, Viléma II. se snažil vmanévrovat do role nevděčníka, jenž neocenil jeho věrnou službu, ale to bylo vše.

Sám Vilém II. byl od okamžiku, kdy vešly Wilsonovy podmínky ve známost, pod narůstajícím tlakem aby odstoupil, a tím zachránil alespoň monarchii. Přes opakované výzvy a dobře míněné rady Maxe Bádenského (respektive MSPD) neustoupil, a naopak se hodlal postavit (především od 4. listopadu 1918) do čela svých věrných oddílů a vyrazit proti revoltujícím. Z lidského hlediska lze pochopit, že se nechtěl stát Vilémem „posledním" a pod tlakem zdola „pohřbít" čtyři staletí odkazů svých předků; monarchie bez něj jako panovníka, pro něho ale nebyla myslitelná; právě on měl postavení od Boha a německých knížat a

Zákony domu mu dovolovaly zablokovat jakékoli aktivity všech členů Hohenzollernské dynastie,[346] tj. zhatit Ebertovy plány, že by na trůn mohl nastoupit některý z jeho mladších synů.[347]

Dne 5. listopadu 1918 vešlo ve Spa ve známost, že v Říšském sněmu požadují císařovo odstoupení pouze sociální demokraté – bylo to interpretováno jako výsledek Vilémova pevného postoje. Hněv osazenstva ve Spa se proto v tomto okamžiku logicky obracel proti nim.

Mimořádně důležitou úlohu přisuzuji jednání mezi zástupci parlamentní frakce SPD, generální komise odborů a generála Groenera dne 6. listopadu 1918, a to nikoli kvůli tomu, že by se dobrali nějakého výsledku, ale proto, že zde došlo k zásadnímu nedorozumění především mezi Ebertem a Scheidemannem, které později vyústí v ostrou hádku, když Scheidemann vyhlásil republiku, čímž de facto pohřbil Ebertovu snahu o evoluční průběh listopadových událostí.

Scheidemann požadoval (pod vlivem postupující revoluce – A. B.) rozhodnou akci. Dle Wolfganga Stresemanna se od 6. listopadu 1918 nejednalo již jen o abdikaci císaře Viléma II. a korunního prince; *Vossischen Zeitung* přineslo zprávy o plánu nastolit republiku. „Zda byla tato zpráva pouhou ‚novinářskou kachnou', a nebo dílem Scheidemanna, zůstává nejisté."[348] Faktem je, že sociální demokraté začali v tom smyslu naléhat na ostatní strany, aby k věci zaujaly stanovisko. O narůstajícím vlivu SPD svědčí i záznam v Ilsemanově deníku ze dne 8. listopadu 1918: „Odpoledne hlásil Hintze, že (již – A.B.) celý Říšský sněm

[346] Srv. Prinz von Preussen, Friedrich Wilhelm, *Gott helfe unserem Vaterland*, Mnichov 2003, s. 7.

[347] Až roku 1933, tedy rok po otcově zákazu kandidovat, přijal korunní princ Wilhelm pro Hohenzollerny téměř revoluční rozhodnutí: „ Od teď se již více nebudu ptát na dovolení, nýbrž budu dělat, co považuji za správné. Rodinné svolení je zastaralé." Srv. tamtéž, s. 8.

[348] Stresemann, Wolfgang, *Mein Vater, Gustav Stresemann*, Mnichov 1979, s. 142.

kromě konzervativců požaduje císařovo odstoupení."[349] Konzervativce podpořila i strana Národních liberálů (*Nationalliberale Partei*),[350] která se též usnesla, „že císař musí zůstat."[351]

Vilém II. tedy zůstal, ale Max Bádenský ho neústavním aktem formálně zbavil moci. Za daných okolností neměl na vybranou, nejednal unáhleně a v jeho činu lze spatřovat i mnoho státnického; jeho snahou bylo vtěsnat revoluční vření do jakéhosi rámce legality a řádu, když už se nepodařilo zachránit monarchii.

2) Stanovisko armády a její „podpora" MSPD

Spletitou, ale zajímavou fází posledních dnů císařství bylo formování a rozpad „doposud" věrných císařských oddílů, které mohly zakročily proti revoluci v Berlíně a na jiných místech. Pozoruhodná je především změna pohledu na většinové demokraty v okamžiku, kdy se začala revoluce „barvit do ruda".

Zformovaná jednotka Winterfeld, která měla nést hlavní tíhu bojů s revolucionáři, dostala ještě 8. listopadu rozkaz propustit a nahradit deset procent poddůstojníků a mužstva. Zapřísáhlý monarchista Henrich Brüning o tom v pamětech napsal: „Hlavně jsme měli propustit socialisty. To jsme se zdráhali (učinit – A. B.), ale OHL požadovalo doslovné provedení rozkazu. Polovina poddůstojníků a třetina mužstva byli sociální demokraté z Berlína, prověření a spolehliví lidé."[352] Druhý den,[353] kdy vojenské a dělnické rady s rudými páskami dále obsazovaly města, přebíraly tamní správu a uvězňovaly dosavadní správní orgány a kdy dokonce hrozil útok „bolševiků" z Cách na Spa, se změnila i nálada ve Velkém hlavním stanu; poprvé zde zazněla myšlenka na spolupráci s MSPD: „...hlavním cílem je

---

[349] Ilsemann, Sigurd von, *Der Kaiser in Holland, Aufzeichnungen des letzten Flügeladjutantanten Kaiser Wilhelm II, 1. sv. Amerongen und Doorn 1918-1923*, ed. Harald von Koenigswald, Mnichov 1967, s. 35.

[350] Byla vnitřně rozštěpena a v listopadových dnech se rozpadla. Její členstvo se rozptýlili do třech různých stran: Většina kolem Stresemanna vytvořila Deutsche Volkspartei (DVP), levé křídlo přistoupilo k Deutsche Demokratische Partei (DDP) a pravé k Deutschnationale Volkspartei (DNVP).

[351] Stresemann, Wolfgang, *Mein Vater, Gustav Stresemann*, Mnichov 1979, s. 143.

[352] Brüning, Heinrich, *Memoiren 1918-1934*, Stuttgart 1970, s. 26.

[353] Dne 9. listopadu 1918 vydalo OHL rozkaz o zvolení vojenských rad i u dosud věrných jednotek a zákaz střílet na revolucionáře.

dovést vojsko spořádaně zpět do vlasti a zabránit občanské válce. Je tedy nutno jednat s SPD – (MSPD – A. B.), a tím ji posílit." Třetí den (10. listopadu) již telefonoval generál Groener do Říšského kancléřství; za podmínek, se kterými Ebert více než vroucně souhlasil, slíbil dát jeho vládě k dispozici armádu. V odborné literatuře je tento pakt často opatřen přívlastkem „ďábelský" a jako na takový je na něj nahlíženo s odstupem let (především po Kappově puči); v daný okamžik však umožnil udržení pozic sociální demokracie proti stoupencům radikální levice. Pravdou zůstává i to, že generál Groener se i v dalších letech postavil na platformu republiky a demokracie a zastával ministerské posty v několika „výmarských" vládách; v tomto ohledu byl mezi tradiční generalitou výjimkou.

3) Rozporné představy o podobě revoluce a polarizace veřejnosti

Spontánní, lavinovitě se šířící revoluční záplava v prvních listopadových dnech roku 1918 nebyla dílem jednotného pevně organizovaného jádra. V tomto okamžiku to nebylo možné zřetelně rozpoznat; vše se skrylo pod celkovou erozí „starého" režimu, byť rozdílné pohnutky a ambice jednotlivých skupin začaly krystalizovat hned v následujících dnech. Jak jsem již zmínil, císař se v těchto dnech dostal na první místo v žebříčku nepopularity, což bylo způsobeno především představou, že jeho další setrvávání na trůnu brání uzavření příměří. Pro mnohé byla přijatelná konstituční monarchie, jen aby v jejím čele nestál Vilém II. Obyvatelstvo chtělo zejména klid, vydechnout si, zotavit se a co nejrychleji opět nastolit mírový režim v politice, v hospodářství a každodenním životě.

Revoluční jádro námořníků ovšem požadovalo úplnou přestavbu celého dosavadního způsobu vlády, života a zapojení nejširší veřejnosti do každodenní praxe. Tyto vpravdě revoluční představy čerpaly inspiraci z bolševického Ruska, které se sice samo nacházelo v občanské válce, ale pro ně přesto představovalo zosobnění vytouženého ideálu. Nastalý okamžik nabízel vhodnou příležitost, kdy mohla agitační činnost přesvědčit umírněnější

vrstvy obyvatelstva tápající v otřesu z vojenské porážky a ve víru všeobecného chaosu k požadování dalekosáhlých změn.

V Berlíně se k nim připojila část dělnictva, která o sobě dávalo vědět již během války organizováním masových stávek a demonstrací.[354] Když masy zaplavily Wilhelmstrasse a Říšský sněm, zpočátku nevystupovaly vůči vládě agresivně; chtěly pouze vědět, co se děje. Scheidemann jim to řekl (vítězství národa, zlomení pruského militarismu, abdikace dynastie Hohenzollernů, vyhlášení republiky, vláda všech socialistických stran, klid, pořádek, bezpečnost); odměnou mu byl bouřlivý souhlas.

Představitel krajní levice Karl Liebknecht byl pouhý týden na svobodě,[355] ale okamžitě kontroval vyhlášením socialistické republiky a proklamoval (vypuknutí revoluce, kterou je nutné dokončit, zhroucení kapitalismu a vládnoucích dynastii, vláda dělníků a vojáků a dokončení světové revoluce). Jeho moc byla na ulici a on to věděl. Nechtěl za žádnou cenu promarnit potenciál revolučním nábojem zelektrizovaných mas; Berlín se tak v následujících dvou měsících stal přehlídkou demonstrací, slavnostních pohřebních pochodů obětí revoluce a záměrně vytvářeného neklidu, po masakru na Chaussestrasse již i zřetelných protivládních demonstrací.

Krajní levice SPD, od dubna 1917 sdružená v USPD, vstoupila do revolučních dnů vnitřně rozpolcena na levé a pravé řídlo, což ji v následujících dnech zbavovalo samostatné akceschopnosti. Pravé křídlo USPD bylo ochotno za určitých kompromisů vytvořit koaliční vládu s MSPD, levé nikoli. Kromě toho se postupně dostalo do ideologického vleku Spartakovců, na jejichž stranu se přidala i radikální lidová námořní divize, jejíž nesmiřitelné požadavky narážely na neochotu většinových sociálních demokratů. Úmluva Eberta s Groenerem jim dala k dispozici řádnou armádu. Tyto bloky se pak po přechodném,

[354] V souvislosti se Zákonem o vlastenecké pomocné službě z prosince 1916, bylo nařízeno vytvoření dělnických výborů ve větších podnicích. Srv. Jäckel, Eberhardt, *Německé století*, Praha 2004, s. 47.

[355] Rosu Luxemburgovou osvobodila revoluce z městského vězení ve Vratislavi.

bezúspěšném hledání kompromisu střetly v boji o další charakter revoluce, respektive budoucí uspořádání Německé republiky.

V prvních prosincových dnech již většina obyvatelstva spatřovala v aktivitě Spartakovců překážku, bránící nastolení klidu. Napjatá situace gradovala po Všeněmeckém kongresu rad, kdy radikální levice celkově oslabila. V nově vzniklé Ústřední radě nebyl ani jeden ze zástupců Spartakovců (ti ostatně neobdrželi ani jeden mandát na jednání kongresu); USPD se také odmítla podílet v Ústřední radě na spolupráci s MSPD a svým odchodem z ní pochopitelně oslabila pozici členů USPD v Radě lidových komisařů. Ti později na protest proti zásahu ze 24. prosince 1918 opustili vládu, čímž se proklamovaná socialistická jednota definitivně rozpadla.

4) Atmosféra Berlína

V těchto posledních dnech roku 1918 se hlavní město nové německé republiky začalo podobat „vřícímu kotli. Kdo pod kotlem zatápěl, vidět nebylo; viděli jste jen, jak vesele klokotá, a cítili jste, jak horko stále sílí. Na všech rozích stáli řečníci. Všude zaznívaly písně nenávisti. Nenáviděni byli všichni: Židé, kapitalisté, junkeři, komunisté, armáda, majitelé domů, dělníci, nezaměstnaní.“[356]

Nikdo nevěděl, co se děje. Neustále jenom rámus, fámy, povyk a politická hesla. Mluvilo se o pučích, stavu obležení, pochodu kontra revoluce. Do tohoto chaosu se vracely z pole vojenské jednotky. Mnoha vojákům ještě nebylo ani dvacet let, ale už za sebou měli strašnou zkušenost. Věděli pouze to, že se vrací domů, a to v jiné pozici, než se očekávalo. Na předměstích jim bylo řečeno, že v boji poraženi nebyli, jako vítězové si ale nepřipadali. Pevný disciplinovaný krok slavnostního hohenfriedberského pochodu nařídili jejich důstojníci pouze jako nostalgickou vzpomínku, při níž se i těmto těžce zkoušeným mladým mužům,

[356] Grosz, George, *Malé ano a velké ne, vlastní životopis*, Olomouc 1999, s. 149.

stejně jako jejich velitelům draly do očí slzy. Harry Kessler se stal svědkem návratu jedné z divizí; do deníku si zapsal: „všichni vojáci měli na hlavách ocelové helmy; blůzy a zbraně ověnčené květinami. Děla a dělové kolesny zdobily girlandy. Nespočetné černo-bílo-červené, pruské a velkoněmecké vlajky – žádná červená; důstojníci na ozdobených koních jeli v čele. Nalevo i napravo stály davy lidí a potichu provolávali „hurá" – zármutek, ostuda, láska k těmto statečným jednotkám... patos této ohromné tragédie zde na Unter den Linden vyúsťoval v tomto květinami ozdobeném zármutku."[357] Vracející se divize se občas stávaly terčem útoků válečných invalidů, které organizoval Liebknecht. Snažili se vmísit mezi vojáky a jejich návrat proměnit v demonstraci.

V obecné rovině se hledal viník této katastrofy. Všichni mluvili a obviňovali se navzájem. „Po dlouhá léta je učili jenom mašírovat, a tak jednoduše mašírovali dál, o něco méně rázně, o něco méně vzpřímeně než předtím. Po dlouhá léta poslouchali povely; teď mašírovali, ale ještě nikdo nevelel. Mašírovat museli. Proto také nastoupili. Ale všem jim něco chybělo: ostrý hlas dávající povely. Vůbec nevěděli, co si počít s dlouho vytouženou svobodou. Každý měl nějaký politický názor, smíšený ze strachu, závisti a naděje – ale k čemu mu byl bez vedení? Odbory? Ty už tu nestačily. Lidské reptání znělo výhružně a nebezpečně. Neboť, když se někdo necítil být sám vinen – celý národ to nikdy nedělá –, hledal se obětní beránek a staré, kdysi nevinné písně jako „*Rozpářem Židovi měšec*" dostávaly najednou význam pogromu."[358]

Tato rozpolcenost zůstala Berlínu po celé období; každý zde našel to, co hledal; viděl pouze to, co vidět chtěl. Velkoměsto na Sprévě lákalo, stejně jako odpuzovalo – zlatá dvacátá léta jsou příkladem okouzlujícího lákadla a předmětem následujících kapitol.

---

[357] Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem, Lipsko 1996, s. 72.
[358] Grosz, George, *Malé ano a velké ne, vlastní životopis*, Olomouc 1999, s. 150.

Pátá kapitola

Vybrané aspekty sociálně-kulturního vývoje Výmarské republiky

1. Vídeň versus Berlín

K rozkvětu vídeňské kulturní a divadelní scény přispěl cílený tlak na poddané, žijící v Habsburské monarchii, jehož cílem bylo „odvrátit pozornost od politiky a udržovati je neustále ve veselé náladě."[359] A skutečně, otázky vojenské, politické a ekonomické byly odsunuty z každodenního života do pozadí. Nejčtenější částí novin byly rubriky o divadelním repertoáru.[360] Zakladatel sociální demokracie ve Vídni Viktor Adler označil stav v tehdejší monarchii za „přísný absolutismus, zmírnění totální liknavostí (lajdáctvím),"[361] onou pověstnou vídeňskou Schlemperei.

První světová válka a rozpad Habsburské monarchie degradovala Vídeň na provinční, chudé a otřesy zmítané město, kterému byly odříznuty veškeré zdroje. Duchovní potenciál města ztratil „přirozenou" oporu vyplývající ze statutu města jako centra mnohonárodnostní říše a kosmopolitní duchovní svěžest nahradily strádání a každodenní boj o přežití. Tuto tvrdou a nechtěnou skutečnost zatěžoval, alespoň v prvních poválečných letech fakt, že obyvatelstvo Rakouska nestálo o život v samostatném státě, který představovalo toto zmrzačené torzo bývalé monarchie. Nečekané houževnatosti občanů Rakouské republiky a Vídně, díky níž se město opět začalo těšit všeobecnému zájmu seriózní turistiky, si povšimli i zahraniční novináři; jejich zprávy upozorňují, že obyvatelé Vídně nebyli tak „nezměnitelně nehybní, pohodlní, filozofičtí a jemní."[362]

Berlín, který po první světové válce nahradil Vídeň jako světovou metropoli umění a zábavy, fungoval na jiném principu – vše bylo pouze obchodem s vidinou zisku. Celé

---

[359] Steed, H.W., *Třicet let novinářem*, 1. díl, Praha 1929, s. 200.
[360] Srv. Zweig, Stefan, *Svět včerejška*, Praha 1999, s. 30.
[361] Gunther, John, *Evropa - jaká je*, Praha 1937, s. 369.
[362] Tamtéž, s. 369.

období Výmarské republiky je spojeno s politickou, hospodářskou i sociální nestabilitou. V tomto období nemohl být rozkvět kultury chápan jako výraz celkové stability. Proces společenské emancipace, chudnutí střední vrstvy, zjištění, že poctivá práce, vydělané a uspořené peníze nemohou být s jistotou uchráněny a zhodnoceny, vybízely lidi k utrácení a nebezpečným finančním spekulacím. Lidé, kteří neměli nic, se přes noc stali finančními magnáty. Tyto své zisky dávali najevo okázalým nakupováním nemovitostí, uměleckých předmětů, knih. Ty ovšem neplnily své původní poslání, typické pro měšťanskou společnost konce 19. a počátku 20. století – „ztvárňovat mravní pořádek v rouchu krásna a vyúsťovat ve vzdělání; zušlechťovat lidskost jak rozšiřováním, tak obohacováním vědění a pocitů“[363] –, nýbrž měly pouze a jenom ohromovat. Tato „umělost“, nevycházející z potřebného základu, vytvořila z „výmarských“ let údobí módy, přeludu a klamu, který často neměl s realitou nic společného. Úspěch zajišťovaly agresivita, prohnanost a pohotovost. V tomto ohledu ztratili lidé svoji osobní volnost. Lehké nabytí respektive ztráta, neuváženost a opakující se krize z nich po roce 1929 udělala zahořklé, zoufalé, neracionálně uvažující lidi snadno podléhající demagogickým představám a receptům.

Přesto patří především Berlín respektive kulturní ovzduší Výmarské republiky k údobím, která zanechala v evropských kulturních a hospodářských dějinách významnou stopu. Lidé si našli originální způsoby zábavy, jež jim politicky, hospodářsky a sociálně obtížnou, ale nejsvobodnější dobu (co se týče státní moci) pomohlo překonat.

Toto překonání mělo časově omezený mandát – s postupnou konsolidací republiky „byl každý zase navrácen soukromému životu a srdečně vyzván, aby si zařídil život podle svého a byl podle svého šťastný. Nyní se však přihodilo něco zvláštního – a myslím, že tím zveřejňuji jednu z nejzásadnějších politických událostí naší doby... této výzvy v podstatě nikdo neuposlechl. Nikdo nechtěl. Ukázalo se, že celá jedna generace v Německu si s darem

[363] Witkowski, Georg, *Von Menschen und Büchern, Erinnerungen 1863-1933*, Lipsko 2003, s. 325.

svobodného soukromého života neví rady."[364] Pouze skupina inteligence, která tvoří vždy menšinu společnosti, si ... dokázala poradit. Osmihodinový pracovní den, výrazně zkrátil dobu strávenou pracovní činností pro dělníky. V Německu zavládla poněkud ospalá nálada – neměla trvat dlouho. Volný čas nejširších vrstev se omezil na vysedávání po pivnicích, levných barech. V daném období vzniklo mnoho nových spolků, které nebyly až tak nevinné. Ony vychovávaly a „čekaly přímo chtivě na první narušení, na první regres nebo incident, aby celou mírovou éru zlikvidovaly a odstartovaly nové kolektivní dobrodružství."[365]

Měšťanská společnost či konzervativně smýšlející kruhy interpretovaly Výmarskou republiku jako dobu úpadku. Až s nástupem a praktikami nacionálního socialismu, které ohrožovaly Německo v celé jeho podstatě, vystupovaly na jeho obranu. Exilová zkušenost a poválečné uspořádání umožnily začít pohlížet na „Výmar jako na zlatý čas vtěsnaný mezi arogantní pompu imperiálního věku a nezpochybnitelnou temnotu Hitlerova režimu. Umělci, kteří byli po roce 1933 nuceni odejít do exilu, začali líčit Berlín jako město, jež pojímalo neněmeckou modernitu, oddávalo se své rychlosti, jasu, amerikanismu, morální svobodě a vášni po experimentech."[366]

* * *

Poválečná společnost nejenom v Německu – jedná se o celoevropský fenomén – se musela vyrovnat s mnoha problémy, které dosud neznala. První světová válka zbořila tradiční poměr mezi rodiči a dětmi a vytvořila hlubokou propast mezi starší, stávající a budoucí generací; otevřela dveře novým, „hrubším, uvolněnějším" směrům. Zasáhla společenské způsoby, školství, dámskou módu, zábavu, sport, přiznala rovnocenné postavení ženám. Poslední měsíce války zpolitizovaly veřejný život a míra politizace společnosti pokračovala i během Výmarské republiky.

---

[364] Haffner, Sebastian, *Příběh jednoho Němce, Vzpomínky na léta 1914-1933*, Praha 2002, s. 71-72.
[365] Tamtéž, s. 72.
[366] Richie, Alexandra, *Faust's Metropolis*, New York 1999, s. 325-326.

Již na přelomu 20. století se „nechával dovnitř proudit čerstvý vzduch – teorie o ranním oplachováním těla studenou vodou před otevřeným oknem dánského učitele I. P. Millnera a jeho odpor k tísnícím vysokým límcům a korzetům... přesto tu byly pořád dlouhé sukně, a ženy s nakrátko stříhanými vlasy, pokud se vůbec objevovaly, byly považovány za pološílené novotářky."[367] V době výmarského Německa se pak vpustil „vichr", pro některé osvěžující, inspirují, pro druhé byl signálem, že „jejich doba" je pryč.

2. Thomas Mann a Gustav Stresemann – republikáni z rozumu?

Pro generaci císařství „znamenal konec monarchie konec duchu měšťanské kultury v Německu. Tato kultura nebyla výplodem monarchie, ale byla jí zastřešená. V ní získala svoji formu a podobu. Primárně nebyla politicky orientována, žila spíše vzdálena politice,[368] kterou plně přenechávala monarchii."[369] S monarchií byla úzce spojena, protože ji umožňovala své rozvinutí v duchu kulturně liberálním. Z tohoto důvodu je pochopitelné, že mnoho kulturních představitelů se stavělo k republice nepřístupně po celou dobu její existence. Výjimku netvoří do jisté míry ani Thomas Mann. Ten „se totiž nenarodil jako nějaký mistr z továrny, ale jako pán. To prozrazovala nejen jeho podlouhlá, úzká lebka, štíhlé ruce a nohy, ale i chování a oblečení, kravata a střih límce. Ten límec, ten oblek i ten klobouk zůstaly vlastně dodnes (po roce 1929 – A. B.) přesně stejné, jak je nosil před čtyřiceti lety, jako by byly objednány u téže firmy a ušity na míru."[370]

Většina německých spisovatelů podlehla nadšení z vypuknutí války – Rilke, Hauptmann,[371] Pfitzner. Thomas Mann také adresoval svému bratrovi Heinrichovi dopisy plné oslavných slov – „Nemusí být člověk vděčný za to, že se mu dostalo zažít takovéto velké,

---

[367] Grosz, George, *Malé ano a velké ne*, Olomouc, s. 40.

[368] Srv. Witkowski, Georg, *Von Menschen und Büchern, Erinnerungen 1863-1933*, Lipsko 2003, s. 324.

[369] Böckenförde, Ernst-Wolfgang, *Der Zusammenbruch der Monarchie und die Entstehung der Weimarer Republik* in:, *Die Weimarer Republik 1918-1933, Politik-Wirtschaft-Gesellschaft*, (ed.) Bracher, Funke, Jacobsen Bonn 1998, s. 26.

[370] Grosz, George, *Malé ano a velké ne, Olomouc*, s. 274.

[371] Zweig, Stefan, *Svět včerejška, Vzpomínky jednoho Evropana*, Praha 1999, s. 260.

dokonale neočekávané věci?“[372] Heinrich byl naprosto jiného smýšlení a dostal se bratrem do zásadního sporu. Thomas bratra obvinil, v souvislosti se zveřejněním životopisné studie o Emilu Zolovi, že určité pasáže jsou „zaměřeny ještě téměř více proti mně, než proti Německu.“[373]

S pokračováním války se probouzela skepse, jež vyústila v *Úvahách nepolitického člověka,* „které jsou již prosty válečného opojení a jednoduchého patriotismu;“[374] jeho syn Golo nicméně poznamenává, že vnitřně Thomas věřil ve vítězství Německa ještě i po krachu jarní ofenzívy, která ho tak rozrušovala, že nemohl v noci spát.[375] Později knihu obhajoval, že mu v ní šlo jen o obranu měšťansko-romantického esteticismu a protestantsko-romantického potažmo politického a proti politice zaměřeného „Němectví“ – (*un- und antipolitisches Deutschtum).* [376]

Není pochyb, že ve Výmarské republice stále platila jeho slova „Nenávidím politiku a demokracii, které způsobily zamoření společného národního života politikou.“[377] Mohlo by se zdát, že „autor ‚Úvah‘ by se byl mohl snadno stát vůdcem a miláčkem reakční kliky. Ale lichotivé nabídky, kterých se mu z těchto kruhů dostalo, odmítl klidně a zdvořile... jeho svědomitá mysl potřebovala čas, aby mohla důkladně připravit obrat k demokracii, přiznání k republice.“[378] Nesouhlasím zde s Klausem Mannem a nemyslím si, že se kdy Thomas Mann opravdu přiklonil k platformě republiky. V pamětech Klause i Gola čteme poznámku, že se tak stalo v projevu *O německé republice*, po kterém se od něho distancoval kolega Hans

---

[372] Mann, Thomas, *Briefe I, 1889-1936*, (ed.) Erika Mannová, Frankfurt nad Mohanem 1995, s. 122; Srv. Dopis z 18. září 1914, tamtéž; Levenson, Thomas, *Einstein v Berlíně*, Praha 2004. s. 69.

[373] Zde cit dle, Reich-Ranicki, Marcel, *Thomas Mann und die Seinen*, Frankfurt nad Mohanem 2002, s. 172. O sporu mezi bratry viz Mann, Klaus, *Bod obratu, zpráva o jednom životě*, Praha 1997, s. 55-56.

[374] Reich-Ranicki, Marcel, *Thomas Mann und die Seinen*, Frankfurt nad Mohanem 2002, s. 170.

[375] Mann, Golo, *Erinnerungen und Gedanken, Ein Jugend in Deutschland,* Frankfurt nad Mohanem 2001, s. 52-53.

[376] Viz Mann, Thomas, *Briefe I, 1889-1936*, (ed.) Erika Mannová, Frankfurt nad Mohanem 1995, s. 291, dopis ze dne 3. května 1929.

[377] Mann, Thomas, *Betrachtungen eines Unpolitischen*, in: *Politische schriften und Reden im sechs Bänden,* Sv. 1, Franktfurt 1960, s. 262; zde cit. dle Böckenförde, Ernst-Wolfgang, *Der Zusammenbruch der Monarchie und die Entstehung der Weimarer Republik* in: *Die Weimarer Republik 1918-1933, Politik-Wirtschaft-Gesellschaft,* (ed.) Bracher, Funke, Jacobsen, Bonn 1998, s. 26.

[378] Mann, Klaus, *Bod obratu, Zpráva o jednom životě*, Praha 1997, s. 77-78.

Pfitzner. Naopak si myslím, že právě v této době zůstal skutečně nepolitický a všimli si toho i jiní, že „bylo v jeho povaze, stát nezúčastněně stranou a tak trochu i nad věcí, což mu mnohý horlivec měl za zlé. Tu a tam, když už to jinak nešlo, se trochu politicky projevil, ale i tehdy s prozíravou, s uvážlivou a moudrou zdrženlivostí."[379] Domnívám se, že přesně tak se stalo i v jeho poselství pro setkání Kulturního svazu (*Kulturbund)* z února 1933, v němž se vyslovil (ústy pruského ministra kultury dra. Adolfa Grimmeho – A. B.)[380] výrazně pro republiku. „Učinil tak, aniž by německou republiku ušetřil výtek, že její dobromyslnost dovedla zemi do takového to stavu. Tento pasus vzbudil u publika velké nadšení."[381]

Dne 10. května 1933 se konala na mnoha místech říše autodafé, při kterých byly páleny knihy, jež od 6. května za asistence policie a SA nashromáždili zfanatizovaní studenti z veřejných i soukromých knihoven.[382] Thomas Mann „tímto způsobem" zatím zatracen nebyl, ale „byl nešťastný... nechtěli si přiznat (Thomas a Katja Mannovi – A. B.), že ztratili svoji vlast."[383] Postupem času se Thomas stal symbolem odporu a obhájcem „lepšího Německa" a pranýřoval „cizinu" například i v přednášce *Tento mír* z roku 1938, za to že podle ní „národní socialismus a německví jednou jsou."[384]

Literární kritik a znalec Marcel Reich-Ranicki vystavěl Thomasu Mannovi úctyhodný pomník, když v pamětech napsal: „Kdybych měl dvěma jmény naznačit, co chápu jako německví v našem století, pak bych odpověděl bez váhání: Německo – to jsou v mých očích Adolf Hitler a Thomas Mann. Tato dvě jména stále ještě symbolizují obě stránky, obě možnosti německví. Kdyby chtělo Německo zapomenout nebo potlačit jen jednu z těchto dvou

---

[379] Grosz, George, *Malé ano a velké ne, Olomouc*, s. 274; Srv. Doslov Jaroslava Skříteckého ke knize Klause Manna *Bod Obratu*, Praha 1997, s. 463.

[380] Od 10. února 1933 byl Thomas Mann se svou ženou mimo Německo. Jel na přednáškové turné do Amsterodamu, Bruselu a Paříže, kde přednášel o *Utrpení a velikosti Richarda Wagnera*; Viz Mann, Thomas, *Briefe I*, 1889-1936, (ed.) Erika Mannová, Frankfurt nad Mohanem 1995, s. 328.

[381] Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem 1996, s. 749.

[382] Více Brüdigam, Heinz, *Das Jahr 1933, Terrorismus an der Macht*, Frankfurt n. Mohanem 1978, s. 57.

[383] Z deníku René Schickeleho, zápis ze dne 11. května 1933; Zde cit dle: Winkler, Michael (ed.), *Deutsche Literatur im Exil 1933-1945*, Stuttgart 1997, s. 55-56.

[384] Kafka, František, *Exulant Thomas Mann*, Hradec Králové 1966, s. 43.

možností, mělo by to zničující následky."[385] Ani zde slovo o republice. Možná i proto zavítal do Německa již pouze jednou v červenci a srpnu 1949 u příležitosti 200. výročí narození Johanna Wolfganga Goetha. V prosinci 1952 přesídlil do švýcarského Erlenbachu a v lednu 1955 do Kilchbergu, kde 12. srpna ve věku 80ti let zemřel.

* * *

Pokud byl Gustav Stresemann republikánem, tak zcela jistě jenom z rozumu. Jeho činnost v politice ho ovšem nutila, alespoň formálně stát na její platformě. Stresemann byl vpravdě impozantní zjev – tlustý s býčí šíjí, obličejem neharmonických rysů a nezbytnou jizvou bývalého člena studentského spolku, na kterém snad pouze jemné rty a vzhledem k tělu malé ruce dávaly naznačovat chytrou a intuitivní mysl; velký jedlík, milovník moselského vína i kuřák silných doutníků.[386]

Do politiky Výmarské republiky vstoupil v době hyperinflace a vzedmutého nacionálního vypětí. Dne 28. května 1923 se svěřil manželce: „Cunův kabinet se již netěší žádné vážnosti. Cuno chce odstoupit, ale převzít jeho dědictví se rovná politické sebevraždě. Přitom není jiný kandidát než já. Celou noc jsem nespal..."[387] V inflačním víru a dalších projevech nepokojů tlak na jeho osobu neustále rostl. Přesto ho telefonní hovor od prezidenta Eberta nalezl poněkud nepřipraveného. Frakce Německé lidové strany se 10. srpna 1923 usnesla, že podpoří delší setrvání Wilhelma Cuna ve funkci říšského kancléře. V případě Cunova odstoupení byly možné tři varianty: vláda „Velké koalice" za předsednictví představitele měšťanské strany, menšinová vláda Josepha Wirtha (*Centrum*) nebo socialistická dělnická vláda (*Arbeiterregierung*). Tato varianta byla zamýšlená jako poslední možnost, která by mohla oddělit umírněné, státotvorné křídlo sociální demokracie od radikálů.[388] V tentýž den odeslal britský ministr zahraničí lord Curzon francouzské vládě

[385] Reich-Ranicki, Marcel, *Můj život*, Brno 2003, s. 91-92.
[386] Mowrer, Edgar Ansel, *Germany puts the clock back*, Londýn 1938, s. 51-52.
[387] Stresemann, Wolfgang, *Mein Vater Gustav Stresemann*, Berlín, Mnichov, Vídeň 1979, s. 224.
[388] Stresemann, Wolfgang, *Mein Vater Gustav Stresemann*, Berlín, Mnichov, Vídeň 1979, s. 225.

nótu, ve které označil obsazení Porúří za akt, jenž se neshoduje s ustanovením Versailleské smlouvy.[389] Francie na ni sice žádným způsobem nereagovala, ale v Německu vzbudila pozornost a naději. Stresemann ji označil za nejvíce státnický dokument, jaký kdy četl.[390] S jistým pocitem úlevy tak mohl otevřeně vstoupit do politiky Výmarské republiky. Stál v čele dvou vlád, první trvala padesát jedna, druhá čtyřicet osm dní.[391]

Výmarská republika stála před nejvážnější vnitro- i zahraničně politickou krizí. Ačkoli byl Gustav Stresemann zakládajícím členem Německé lidové strany (DVP), k jejímž poslancům patřil například i „inflační kondotiér" Hugo Stinnes, přikláněl se k tzv. „Velké koalici", kde byly zastoupeny SPD, Centrum, DVP a Německá demokratická strana (DDP). Dne 26. srpna 1923 s důrazem na to, „že německému národu dosud chyběla odvaha vzít na sebe zodpovědnost," ohlásil v Říšském sněmu úmysl odvolat pasivní rezistenci.[392]

Absolvent Harvardovy univerzity a v tomto období blízký spolupracovník Adolfa Hitlera, který ale vždy spíše stál v pozadí, prozrazoval rozpoložení pravicových vrstev v Bavorsku: „S touto další kapitulací – (odvolání pasivní rezistence - A. B.) získali radikálové s konečnou platností vrchu... Pochod na Berlín a odstranění vlády listopadových zrádců se stalo všeobecně heslem dne."[393]

Ukončení pasivního odporu s sebou skutečně přineslo vzedmutou vlnu nacionalismu a neklidu. V hrozícím obecném rozpadu říše vypukly na několika místech otevřené revolty pravicových, levicových a separatistických aktivistů.[394] Při jednotlivých říšských exekucích se opět prokázala nespolehlivost Reichswehru, pokud měl zakročit proti pravicovým silám. Při zásahu proti levici v Sasku a Durynsku opět „ožila" spolupráce ve smyslu paktu

---

[389] Srv. Aktivity hrabětě Kesslera v Londýně v březnu 1923. Více Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem 1996, s. 377-407.

[390] *Deutsche Geschichte*, Bertelsmann Lexiko, Berlín, Mnichov, Vídeň, 1973, s. 1117.

[391] První od 13. srpna 1923, druhá od 6. října 1923.

[392] *Deutsche Geschichte*, Bertelsmann Lexikon, Berlín, Mnichov, Vídeň, 1973, s. 1118-1119.

[393] Hanfstaengl, Ernst, *Zwischen Weißem und Braunem Haus, Memoiren eines politischen Außenseiters*, Mnichov 1970, s. 113.

[394] Více Schwabe, Klaus, *Der Weg der Republik vom Kapp-Putsch 1920 bis zum Scheitern des Kabinetts Müller 1930* in: *Die Weimarer Republik 1918-1933, Politik, Wirtschaft, Gesellschaft*, (ed.) Bracher, Funke, Jacobsen, Bonn 1998, s. 112 – 115; Olden, Rudolf, *Hitler*, Praha 1936, s. 87-108.

„Groener - Ebert". Na protest proti takovémuto dvojímu metru odstoupila SPD 3. listopadu 1923 z druhé Stresemannovy vlády.

„Potom se událo něco zvláštního. Začala kolovat zvěst, že brzy budou zase existovat peníze ‚stálé hodnoty' a o něco později (15. listopadu 1923 - A. B.) se to stalo skutečností - malé ošklivé bankovky s nápisem rentová marka.[395] Kdo jí platil poprvé, trochu užasle čekal, co se stane. Nestalo se nic... byly přijaty... Totéž se stalo druhý den a další a další."[396]

Na tyto vnitropolitické úspěchy navázal Stresemann v letech 1924 - 1929 i v oblasti zahraničněpolitické. Stresemann, „prototyp Němce, tak jak ho rádi zobrazovali jistí francouzští karikaturisté,"[397] se narodil v roce 1878 v Berlíně jako syn majitele skladu piva. Ve své disertační práci u profesora Karla Büchera popsal postupný úpadek podniku svého otce v souvislosti se vznikem obřích pivovarů.[398] S jistou dávkou nadsázky snad můžeme tuto práci přirovnat k Mannovým Buddenbrookovým – Úpadku jedné rodiny, alespoň v obecné rovině úpadku rodinného podniku a jmění. Obě práce vznikly i v téže době. Stresemann promoval roku 1900, Thomas Mann okouzlil svět svým nejzásadnějším předválečným dílem, za něž se mu v roce 1929 dostalo i Nobelovy ceny za literaturu, v roce 1901.

Stresemann prošel „spirálovitým politickým vývojem": v politických kruzích během války pracoval až do konce pro německé vítězství a horlil pro nové a nové anexe. „Dnes je stále vlastencem," řekl v březnu roku 1929 britskému novináři Lockhartovi. „Německo musí mít místo na slunci. Ale když válka byla prohrána, zjistil, že dřívější pořádek zmizel navždy, a dal se do upřímné práce pro mír a smíření mezi národy v Evropě."[399] Poslední slova předcházející věty jsou krásná, nadčasová a nadějná, znějí-li z úst německého ministra

---

[395] Více k rentové marce viz Stresemann, Wolfgang, *Mein Vater Gustav Stresemann*, Berlín, Mnichov, Vídeň 1979, s. 248; Schwabe, Klaus, *Der Weg der Republik vom Kapp-Putsch 1920 bis zum Scheitern des Kabinetts Müller 1930* in: *Die Weimarer Republik 1918-1933, Politik,* Wirtschaft, Gesellschaft, (ed.) Bracher, Funke, Jacobsen Bonn 1998, s. 117-118; Müller, Helmuth; Krieger, Karl Friedrich, *Dějiny Německa*, 2. vydání, Praha 1999, s. 246.

[396] Haffner, Sebastian, *Příběh jednoho Němce, Vzpomínky na léta 1914-1933*, Praha 2002, s. 69.

[397] Grosz, George, *Malé ano a velké ne*, Olomouc, s. 156.

[398] Stresemann, Gustav, *Die Entwicklung des Berliner Flaschenbiergeschäfts*, neurčeno.

[399] Lockhart, R. H. Bruce, *Ústup ze slávy*, Praha 1936, s. 378.

zahraničních věcí; daleko důležitější a pro politiku Gustava Stresemanna příznačnější je ale první část věty – „dnes jsem stále vlastencem." Dvojsečnost jeho politiky se stala patrná až daleko později. Dlouholetý československý ministr zahraničních věcí a nástupce Tomáše G. Masaryka dr. Edvard Beneš správně postřehl, že „konečné cíle a ideály Stresemannovy politiky nebyly v celku příliš daleko od konečných cílů dnešního Německa (Třetí říše – A. B.); lišily se jen metodami, svými projevy vnějšími, svým postupem a větším pochopením cílů, snah a potřeb ostatní Evropy, jež pak mělo vliv i na taktiku a postup Německa Stresemannova..."[400]

Stresemann své cíle vyložil v dopise korunnímu princi ze 7. září 1925. Dopis nebyl podepsán, aby nevzbudil „rozruch", kdyby se dostal do cizích rukou. Jeho obsah vešel v obecnou známost počátkem třicátých let v edici *Vermächtnis*.[401] V zahraniční politice sledoval Stresemann tři základní body: vyřešení reparační otázky, zajištění míru jako předpokladu ke znovu zesílení postavení říše; ochranu německých minorit; změnu poměrů na východní hranici říše (Gdaňsk, polský koridor, Horní Slezsko).[402]

V roce 1924 viděl Stresemann „stříbrný pruh nad horizontem jinak zamračeného nebe"; Dawesův plán, Locarno, Nobelova cena míru společně s Aristidem Briandem, přijetí Německa do Společnosti národů, Youngův plán „jeho nebe" podstatně vyjasnily. Pro Německo úspěchy, pro ostatní Evropu revize poválečného uspořádání.

Z německého vnitropolitického hlediska byly všechny tyto kroky těžce vybojovány na pravicových extrémistech, kteří věci interpretovali jako zradu. Ostré útoky se ještě vždy vystupňovaly v okamžiku, kdy bylo jasné, že tyto kroky schválí parlament. Nacisté veřejně

---

[400] Beneš, Edvard, Paměti, *Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*, Praha 1947, s. 6; srv. Kissinger, Henry, *Umění diplomacie, Od Richelieua k pádu Berlínské zdi*, Praha 1996, s. 305.

[401] Stresemann, Gustav, *Vermächtnis - Der Nachlass in drei Bänden*, (ed.) Bernhardt, H., Berlín 1932-33.

[402] Srv. Masařík, Hubert, *V proměnách Evropy*, Praha-Litomyšl 2002, s. 91; Stresemann, Wolfgang, *Mein Vater Gustav Stresemann*, Berlín, Mnichov, Vídeň 1979, s. 374-375.

vyzývali k atentátu na Stresemanna.[403] Přesto se o něj[404] nikdo nepokusil, „ačkoli by to bylo snadné; ministr totiž neměl osobní stráž a nežil v izolaci. Často jsme ho vídali, nenápadného podsaditého muže s kloboukem typu derby, jak se prochází třídou Unter den Linden. ‚Není támhle Stresemann?' zeptal se někdo, a skutečně byl to on. Viděli jsme ho například na Pariser Platzu, jak stojí nad záhonem, vycházkovou holí nadzvedává květinu a zamyšleně ji pozoruje svýma vypoulenýma očima."[405]

Nenávistná kampaň proti Stresemannovi nastala v souvislosti s Youngovým plánem. Organizace *Stahlhelm* dokonce zaslala svému čestnému předsedovi, prezidentu Hindenburgovi,[406] dopis, ve kterém navrhovala, aby všichni, kdo by se pod Youngův plán podepsali, byli uvězněni jako vlastizrádci. Pouze pro jednoho člověka připouštěli výjimku – právě pro prezidenta.

V tomto období ještě Stresemann zastával svůj úřad, ale již znatelně chřadl; následky ledvinového onemocnění, infarktu v roce 1928, přepracovanosti, kampaně proti Youngovu plánu již pomalu zmáhaly jeho tělo, byť jeho mysl zůstávala nedotčena.

Na podzim 1929 se rozhořel spor mezi členy Lidové strany a SPD o výši pojištění v nezaměstnanosti. Část členů Stresemannovy strany byla kvůli tomu připravena „torpédovat vládu". To by ovšem ohrozili celé dílo Youngova plánu a výsledky první Haagské konference. Stresemann náročnými jednáními docílil toho, že se DVP zdržela hlasování. Když se pak tento den (2. října 1929) vrátil domů, „byl vyčerpán, ale šťastný. Lehl si do postele a prohodil k synovi: ‚Dnes jsem splnil svou povinnost.'"[407]

Okolo dvaadvacáté hodiny prodělal Stresemann infarkt, po němž mu ochrnula pravá polovina těla. Přivolaní lékaři, profesoři Hermann Zondek a Friedrich Kraus mnoho šancí

---

[403] Levenson, Thomas, *Einstein v Berlíně*, Praha 2004, s. 32

[404] Pokus o to zkrachoval viz Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem 1996, s. 466-467.

[405] Haffner, Sebastian, *Příběh jednoho Němce, Vzpomínky na léta 1914-1933*, Praha 2002, s. 83.

[406] McGowan, Lee *Radikální pravice v Německu – Od roku 1870 po současnost*, Praha 2004, s. 64 Mowrer, Edgar Ansel, *Germany puts the clock back*, Londýn 1938, s. 76-77.

[407] Stresemann, Wolfgang, *Mein Vater Gustav Stresemann*, Berlín, Mnichov, Vídeň 1979, s. 18.

nedávali. Stresemann upadl do bezvědomí. Krátce před pátou hodinou ranní dne 3. října 1929 ve věku jedenapadesáti let zemřel.[408]

Zpráva způsobila senzaci: v New Yorku oznamovali kameloti „...Stresemann mrtev! ...Rána světovému míru!“[409] Všechny francouzské deníky pojednávaly o Stresemannově smrti, jako kdyby zemřel domácí státník. *The Times* ocenily Stresemannovo dílo pro Německou republiku a Evropu jako celek „as great“.

Když Aristide Briand dorazil na německé velvyslanectví v Paříži, měl v očích slzy a nechal se slyšet, že „nyní může člověk hned objednat i druhou rakev.“[410] Když Laval s Briandem navštívili v září 1931 Berlín, vyjádřil Briand přání položit květiny na Stresemannův hrob. Briandův společník při tomto aktu, francouzský velvyslanec v Berlíně André Francois - Poncet, zachytil Brianda před hrobem, „na němž stálo zlatými písmeny jenom jméno státníkovo bez jakýchkoli jiných údajů. Zůstal (Briand - A. B.) před ním dlouho stát v tichém zamýšlení, dojat vzpomínkami na svého starého protivníka a přítele a možná také pohnut pocitem, který mu říkal, že pod touto deskou leží ukončené období poválečných dějin a že také pro něho brzy zazní hodina odchodu.“[411]

V neděli 6. října 1929 proběhlo poslední rozloučení. „Vystavená rakev v zasedacím sálu Říšského sněmu byl přikryta zlatou dekou s černým říšským orlem s červenými drápy. Zdůraznění říšských barev černé-červené-zlaté působilo poněkud ostýchavě v porovnání s pohřbem Walthera Rathenaua.[412] Stuhy na věncích byly převážně v císařských barvách...[413] Po smuteční řeči kancléře Hermanna Müllera se vydal průvod od sněmu na Wilhelmstrasse. Po celou trasu šel za rakví Hindenburg. Toto gesto, které zvýšilo emocionální náboj obřadu,

---

[408] Tamtéž, s. 18.
[409] Putlitz, Wolfgang Gans Adler Herr, *Diplomat vzpomíná*, Praha 1963, s. 67.
[410] Stresemann, Wolfgang, *Mein Vater Gustav Stresemann*, Berlín, Mnichov, Vídeň 1979, s. 21.
[411] Francois –Poncet, André, *Berlín 1931-1938, Vzpomínky diplomata*, Praha 1947, s. 28.
[412] Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem 1996, s. 339-341.
[413] Tamtéž, s. 630-631.

vyvolalo u členů rodiny a všech lidí znalých poměrů mezi prezidentem a ministrem zahraničních věcí značné rozpaky.[414]

3. „Každodennost" Výmarské republiky

Katastrofa porážky v první světové válce vyvolala vlnu hledání jistých paralel z minulosti a prognózy, jak dlouho bude trvat, než se Německo dostane opět na předválečnou úroveň. Max Weber přirovnal stav roku 1918 k situaci „po třicetileté válce a předpovídal tvrdý a dlouhý proces."[415] Mýlil se. S Dawesovým plánem začaly do Německa proudit především americké peníze a Berlín, průmysl, ekonomika a každodenní život dostávaly, alespoň zdánlivě, opět pevné kontury. První čtyři roky však republice zároveň připravily těžkou zkoušku.

V březnu 1920 se skupina pravicově orientovaných velitelů dobrovolnických jednotek pokusila o puč. Slibovali si od něj vytvoření pravicovější vlády, která nebude uhýbat před „hanebnými ustanoveními" Versailleské smlouvy, jako bylo snížení početního stavu armády na 100 000 mužů. Na svých helmách měli symboly hákového kříže a pochodovali pod zaniklými barvami monarchie. O jejich smýšlení nebylo pochyb.

Toto několikadenní fiasko vešlo do historie pod názvem Kappův puč.[416] Po vyjádření stanoviska generála plukovníka Hanse von Seeckta sice pučistům nestálo prakticky nic v cestě, nepočítali ale s dělníky a úředníky, kteří uposlechli výzvy ke generální stávce. Ta ochromila zemi a dala vládě naději, že se může spolehnout na nejširší vrstvy obyvatelstva. Vláda jim za to „poděkovala" vpravdě nevšedním způsobem – puč zůstal bez trestů. Kapp uprchl do Švédska; s veliteli Lüttwitzem a Ehrhardtem bylo jednáno blahosklonně. Dvojí

---

[414] Více Stresemann, Wolfgang, *Mein Vater Gustav Stresemann*, Berlín, Mnichov, Vídeň 1979, s. 21; Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem 1996, s. 457.

[415] Richie, Alexandra, *Faust's Metropolis*, New York 1999, s. 329.

[416] Již během války v roce 1916 založili se souhlasem Hindenburga Wolfgang Kapp a admirál Alfred Tirpitz *Vaterlandspartei*. Byla to jediná mimoparlamentní strana, která mohla konkurovat počtem stoupenců SPD.

metr, kterým se po celou dobu Výmarské republiky měřilo, umožnil, aby se aktéři Kappova puče vykoupili za svoji revoltu potlačením komunistického povstání (tentokráte z pověření vlády - A. B.) v Porúří. A jak si počínali? O tom svědčí dopis jednoho z dobrovolníků – „Nikoho nepardonujeme... Dokonce i raněné střílíme... Nadšení je obrovské až neuvěřitelné. Všechno, co se nám dostane pod ruku, vyřídíme nejdříve pažbami a až potom kulkou... Zastřelili jsme také deset sester červeného kříže najednou; všechny měly u sebe pistole. S radostí se vždycky řítíme na ty hanebnice, a když pláčou a prosí, tak bychom je měli nechat naživu. Kdepak!..."[417]

Tento politický pokus nijak hluboce nezasáhl každodenní život Německa. O několik týdnů později však prošel Pruským zemským sněmem zásadní zákon, který ovlivnil budoucí tvář a dynamiku Berlína v následujících desetiletích. I samotní Berlíňané získali nové sebevědomí: z města, jehož počet obyvatel dosahoval 1,9 milionu obyvatel, se připojením okolních míst stala metropole s více než 4 miliony obyvatel – Velký Berlín se rozkládal na téměř 90 000 hektarech. Do této doby samostatná města jako Charlottenburg, Spandau, Deutsch-Wilmersdorf, Schöneberg, Neukölln, Lichtenberg a Köpenick ... byla vtělena do Velkého Berlína – nejmenší z nově připojených oblastí Pichelwerder měla 27 obyvatel, největší Charlottenburg přes 300 000.[418]

Tento slučovací zákon z 27.dubna1920 udělal z Berlína jedním rázem početně druhé největší místo v Evropě, rozlohou jedno z největších měst světa. Již v době císařství se vyprofilovaly jednotlivé městské čtvrti jako dělnické, středostavovské či čtvrti pro honoraci.

---

[417] Zde cit. dle Haffner, Sebastián, *Německá revoluce 1918-1919*, Brno 1998, s. 206.

[418] Velký Berlín byl rozdělen na 20 správních částí: Mitte, Tiergarten, Wedding, Prenzlauer Berg, Friedrichshain, Kreuzberg, Charlottenburg, Spandau, Wilmersdorf, Zehlendorf, Schöneberg, Steglitz, Tempelhof, Neukölln, Treptow, Köpenick, Lichtenberg, Weißensee, Pankow, Reinickendorf.

Pro východ, sever a severozápad byly typické masové činžovní domy s úsporným vybavením a úzkými dvory. „Trefný výraz pro tuto formu bydlení[419] se začal používat v Berlíně; jazykový cit také zde přesně vystihl typické vlastnosti. Pojem ›Kaserne' vyjadřuje podvolení se vyššímu účelu, tedy rezignaci na vlastní záležitosti, vlastní život. Pro obytné domy, kde se každý individuální rozdíl mezi nájemníky stírá a vše je podřízeno celkovému účelu – (žít a přežít) se ani jinak než Mietskaserne říkat nedá."[420]

Pro střední vrstvy byly vystavěny velké měšťanské domy s velkými byty a velkými dvory na jihozápadě a západě. Nejvyšší vrstvy se usadily na západě, jihovýchodě a jihozápadě. Tam stály vily od těch nejmenších po ty největší, nově vybudované.

Ohromný kontrast mezi jednotlivými částmi zůstal příznačným jevem nového světového města i v dobách inflace a krize.[421] Pouze „po Kurfürstendammu se procházeli nalíčení chlapci s umělými tajlemi; každý gymnazista si chtěl něco vydělat a v potemnělých barech jste mohli spatřit státní tajemníky a vysoké finančníky, jak se beze studu, něžně dvoří opilým námořníkům... Mladé dívky se hrdě vychloubaly, že jsou perverzní; být ještě v šestnácti letech podezřívána z panenství platilo za potupu, každá chtěla o svém dobrodružství vyprávět..."[422]

Všechen obdiv však na sebe strhl Hugo Stinnes, muž nevábného zevnějšku, nepěstěné černé brady a v obnošeném smokingu. Do jeho služeb se dostal i Wolfgang Gans Edler Herr zu Putlitz, protože Stinnes „měl rád lidi se starým jménem a společenským chováním."[423] Byl zaměstnán u Akciové společnosti Huga Stinnese, společnosti pro námořní plavbu a zámořský obchod v Hamburku, kterou vedl jeho stejnojmenný syn. V jeho kanceláři byla zavěšena fotografie otce a především portrét prezidenta Říšské banky Havensteina. „Ten naplno

---

[419] V němčině spojení slov die Miete (nájem) a die Kaserne (kasárna) vytváří výraz die Mietskaserne (činžovní dům).

[420] Bodenschatz, Harald, *Die Stadt in der Kaiserreich, Mietkaseren und hochherrschaftliche Wohnlandschaft*, in: *Berlin- Eine Ortsbesichtigung, Kultur, Gechichte, Architektur*, Berlín 1992, s. 66.

[421] Srv. Knickerbocker, H.R., *Detschland so oder so?*, Berlín 1932, s. 1-35.

[422] Zweig, Stefan, *Svět včerejška*, Praha 1999, s. 332-333.

[423] Edler Herr zu Putlitz, Wolfgang Gans, *Diplomat vzpomíná*, Praha 1963, s. 33.

odhaloval tajemství Stinnesova hospodářského zázraku."[424] Stinnes u něho čerpal úvěry v neomezené výši a za ty skupoval svůj majetek. Za několik týdnů se z takové sumy staly feniky, které mohl lehce splatit, a tak to pokračovalo. Thomas Levenson uvádí, že do své smrti v roce 1924 se Stinnes stal majitelem „59 těžařských společností... 150 časopisů a novin, více než 50 bank a 200 továren."[425]

* * *

Nehledě na všechny strasti života, které léta Výmarské republiky přinesla, se „kolo setrvačnosti otáčelo dál ve stejném rytmu, nestarajíce se o osud jednotlivce, nic se nezastavilo; pekař pekl dál svůj chléb, obuvník dělal své boty... zábavní lokály, bary a divadla byla přeplněna."[426]

Dne 8. prosince 1919 obnovil Max Reinhardt svůj kabaret *Schall und Rauch.* Tento Vídeňák získal kredit již v předválečném Berlíně a jeho hvězda ještě dlouho neměla pohasnout. Po uvedení divadelní hry Otty Reutterse *Neopovažuj se jít do Berlína* (1917) se objevilo tvrzení, že „Reinhardt by se měl stát vojenským velitelem, protože jeho organizační schopnosti by vedly k vítězství."[427] Max Reinhardt toto přání nevyslyšel, ale veškerý svůj um vrhl do umění. Postupem let se z něj stal režisér, provozovatel divadel, majitel divadelní školy, spoluzakladatel hudebního festivalu v Salcburku. Po celou dobu zůstal mecenášem umění. K prezentaci uměleckých děl financoval cyklus „Mladé Německo", díky němuž v polovině dubna 1920 představil berlínskému publiku svoji *Magickou trilogii* Franz Werfel.[428]

---

[424] Tamtéž, s. 37.

[425] Levenson, Thomas, *Einstein v Berlíně*, Praha 2004, s. 261; Srv Ries, Curt, *Weltbühne Berlin*, in, *Alltag in der Weimarer Republik-Kinderheit und Jugend in unruhiger Zeit,*(ed.) Pörtner, Rudolf, Mnichov 1993, s. 32.

[426] Zweig, Stefan, *Svět včerejška*, Praha 1999, s. 313.

[427] Jelavich, Peter, *Berlin Cabaret*, Harvard University Press 1997, s. 130.

[428] Jungk, Peter Stephan, *Franz Werfel /Příběh života/*, Praha 1997, s. 118.

V čase Výmarské republiky vytvořil Reinhardt v Berlíně „divadelní impérium". Pod jeho správou se ocitly *Deutsches Theater, Kammerspiele, Großes Schauspielhaus* (1919 - 1923). V letech 1924 - 1932 provozoval divadlo *Komödie* na Kurfürstendammu.

Škola Maxe Reinhardta nabízela šanci mladým talentovaným adeptům herectví.[429] „Nikdy jsme se s naším ředitelem nesetkaly", vzpomíná ve své knize jedna berlínská dívka, „ale jeho pověst děsila všechny jeho žákyně. Sám neučil, vybral jen profesory, kteří nám ukládali práci. Chápu, proč Max Reinhardt, když jsem se stala slavná, rád říkal, že mě ‚objevil', ale bohužel, není to pravda."[430]

Největším konkurentem divadel Maxe Reinhardta byl komplex tzv. Pruských státních divadel, zahrnující *Opernhaus* na Unter den Linden, *Schauspielhaus* na Gendarmenmarktu, *Schiller-Theater*, *Opernhaus* na Königsplatzu, v letech 1924 - 1931 známý jako Krollova opera, *Deutsche Opernhaus* a *Theater des Westens*.[431] Pouze tato divadla dostávala statní subvence; jejich výši si nicméně musel vybojovat intendat Leopold Jessner, čímž se dostával do častých sporů s příslušníky úřednictva, byť to byli všichni členové SPD. Jessner oživil divadlo novým pojetím jeviště, čímž zabstraktnil celkový dojem jím provedených her. Pověstné se staly především tzv. „Jessnerovy schody", které vybíhaly na mohutných podpěrách ze středu jeviště do výše, což (právě) budilo dojem určitého osvobození od tradičně pojatého aranžmá."[432]

Průkopníkem proletářského divadla se stal Erwin Piscator. Silně ovlivněn Ejznštejnem, „nechtěl zpočátku o umění ani slyšet. Jeho divadlo mělo bezprostředně zasahovat do aktuálního dění, podporovat revoluční dění a být solidární s dělníky."[433] Piscator

---

[429] Srv. Mann, Klaus, *Bod obratu, Zpráva o jednom životě*, Praha 1997, s. 17.
[430] Dietrichová, Marlene, *To jsem já*, Praha 1991, s. 47
[431] Více Völker, Klaus, *Die Theaterstadt, Eine Panorama*, in: *Berlin-Eine Ortsbesichtigung, Kultur, Gechichte, Architektur*, Berlín 1992, s. 100-101.
[432] Richie, Alexandra, *Faust´s Metropolis*, New York 1999, s. 344.
[433] Reichel, Peter, *Svůdný klam Třetí říše – Fascinující a násilná tvář fašismu*, Praha 2004, s. 55.

zrežíroval *Deset dní, které otřásly světem.* Užil zde svého vynálezu – spouštěných pláten, na nichž byly zobrazeny účinkující postavy.[434]

U Erwina Piscatora se dostaly jeho životní zásady do rozporu s tím, co prezentoval. Rolls-royce, který ho přivážel na představení, byl vskutku trefnou připomínkou ruské revoluce. Jeho dům v Grunewaldu, který mu zařídil Walther Gropius, hostil mnohé prominentní umělce.[435]

Revoltu proti dosavadnímu umění představovalo sdružení Dada. Vzniklo v Curychu během první světové války, ale okamžitě, jakmile to bylo možné, bylo přesunuto do Berlína, kde dostalo politický nádech. Jejich netradičně pojaté umění budilo hrůzu, odpor a hnus. I představitelé tohoto hnutí byli nevyrovnaní, přitom nesmírně inteligentní lidé. Vůdčí osobností toho proudu byl spisovatel Franz Jung, „velký pijan [, který] psal knihy v obtížně srozumitelném stylu... Známý se stal, když zajal uprostřed Baltského moře parník, nechal ho plout do Leningradu a věnoval ho Rusům... Když byl opilý, střílel po nás revolverem.“[436] Pokud neprovozoval „umění“, živil se jako burzovní novinář. Jednu chvíli vydával i své noviny zaměřené na ekonomiku.

Jeho kolega George Grosz nechal v den svatby natisknout letáky, kde zval talentované a dobře vypadající dívky na večírek do „studia Grosz“. Dostavilo se asi padesát děvčat toužících po filmové kariéře a ochotných udělat pro to cokoli. „Kombinace žen a alkoholu v takovém množství vedla k bezprecedentním orgiím. Ženy se svlékly a muži zůstali oblečeni, jak bylo tehdy obvyklé...“[437]

---

[434] Viz Mann, Golo, *Erinnerungen und Gedanken, Ein Jugend in Deutschland*, Frankfurt nad Mohanem 2001, s. 237-238.

[435] Srv. Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem 1996, s. 608; Richie, Alexandra, *Faust's Metropolis*, New York 1999, s. 345; Sahl, Hans, *Better und Butler bei Piscator*, in *Alltag in der Weimarer Republik-Kinderheit und Jugend in unruhiger Zeit*, (ed.) Rudolf Mnichov 1993, s. 56-57.

[436] Grosz, George, *Malé ano a velké ne*, Olomouc, s. 136.

[437] George Grosz o tomto večírku ve svém životopise mlčí. Zde Gill, Anton, *A Dance between Flames, Berlin between the Wars*, Londýn 1993, s. 176; česky viz Levenson, Thomas, *Einstein v Berlíně*, Praha 2004, s. 283.

Tato historka vyjadřuje další neodmyslitelnou stránku berlínského života – bezmeznou obscénní, sexuálně perverzní, takřka ničím neomezenou scénu. Výmarská republika byla nejliberálnější zemí na světě. Pruský ministr vnitra Carl Severing se snažil nastavit alespoň nějaké mantinely, ale kýženého výsledku nedosáhl. Impulzem k tomuto zásahu se stala potvrzená zvěst, že v baletu *Celly der Rheit*, jehož protagonistky tančily úplně nahé, vystupují dvanáctileté dívky. V policejním dekretu z 24. února 1923 se pravilo: „Tanečnice musí mít po celou dobu svého tanečního vystoupení zakrytý zadek, intimní místa a pupík tmavou látkou, aby ani na okamžik nebylo možné spatřit zmíněné části těla v obnaženém stavu. Výše zmíněné se vztahuje i na prsa a prsní bradavky, které musí být též během tance takto zakryty."[438] O věku tanečnic ovšem ani zmínka. V roce 1926 sepsal strážník hlášení o vystoupení Anity Berberové.[439] „Intimní partie jsou tak nedokonale zakryty stuhou, že mezi stehny vylézají napravo i nalevo jasně viditelné, vyholené stydké pysky. Zadek je obnažen."[440] Anita Berberová byla sexuálním symbolem[441] dvacátých let. Její „domovská scéna" *Bílá myš* praskala ve švech, když měla vystupovat. Obklopena tělesnými strážci budila rozruch kamkoli přišla. Posilněná kokainem, morfinem, alkoholem ukájela své vášně s muži, ženami – dle toho, jakou měla zrovna náladu. Nezřízený život její tělo celkově vyčerpal, onemocněla tuberkulózou, ale pokračovala dále ve svých vystoupeních. Během představení v Bagdádu zkolabovala. Do Berlína se dostala díky sbírce, kterou uspořádali její kolegové. Její pohřeb se stal festivalem a veřejnou záležitostí. Při poslední rozloučením kráčeli za rakví prominentní režiséři, děvky z Friedrichstraße, prostituti a transvestité z Eldoráda i počestní muži v cylinderech.[442]

---

[438] Jelavich, Peter, *Berlin Cabaret*, Harvard University Press 1997, s. 163.

[439] O fenoménu Anity Beberové vzniklo několik monografií především z pera Lothara Fischera – *Anita Berber, Göttin der Nacht*, Berlín 2006.

[440] Jelavich, Peter, *Berlin Cabaret*, Harvard University Press 1997, s. 163.

[441] Srv. Mann, Klaus, *Bod obratu, Zpráva o jednom životě*, Praha 1997, s. 113.

[442] Srv. Gill, Anton, *A Dance between Flames, Berlin between the Wars*, Londýn 1993, s. 108-109; Richie, Alexandra, *Faust's Metropolis*, New York 1999, s. 360-361.

Publikum *Theater des Westens* si podmanila americká tanečnice Josephine Bakerová. Nebylo mnoho míst, kde se dala spatřit, protože její burleskní obleček – banánová sukýnka – se neslučoval s mravními předpisy v Praze, Vídni, Budapešti ani Mnichově. Poprvé v Berlíně vystoupila v únoru 1926. V tuto chvíli stačí sledovat deník hraběte Kesslera. Dne 14. února 1926 telefonoval v jednu hodinu v noci Kesslerovi Max Reinhardt, že se má dostavit do bytu dramatika Vollmoellera, „prý tam je slečna Bakerová a nyní se tam mají dít pohádkové věci.“[443] Bakerovou zastihl téměř nahou, jak předvádí své exotické variace na hudbu. Společný večer skončil domluvou, že se všichni sejdou opět 24. února. Kessler se nabídl, že vypracuje scénář pantomimy na motivy Šalomounovy Písně Písní, kterou měla Bakerová se svou společnicí, transvestitkou slečnou Landshoffovou, předvést.

Kessler vyklidil svoji knihovnu, aby vytvořil prostor. Bakerová, kterou přivedli okolo půlnoci, působila poněkud zakřiknutě, protože ji znervózňovala přítomnost dam. V okamžiku přípravy na pantomimu ožila. Zaujala svůj postoj a tančila „v groteskně grandiózních pohybech sama překvapena silou dojmu, který její tanec navozoval.“[444]

* * *

Mezidobí let 1924 - 1929 představovalo vrchol procesu, o kterém již v roce 1899 Walther Rathenau napsal – „Atény na Sprévě jsou mrtvé, Chicago na Sprévě se objevuje.“ On to již tehdy považoval za znamení úpadku, ale Berlíňané dvacátých let to chápali jako kompliment.

Rok 1929 nezačal pro Německo vůbec špatně. Max Reinhardt nastudoval hru Netopýr. V nevídaných nákladech představil svůj román Erich Maria Remarque, „nejkrásnější nohy v Berlíně“ tančily v prvním zvukovém filmu *Modrý anděl*, začátkem října byl ve městě očekáván Hugo Eckener, který se vrátil se svoji vzducholodí Zeppelin z cesty kolem světa.

---

[443] Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Frankfurt nad Mohanem 1996, s. 479.
[444] Tamtéž, s. 487.

Berlín navštívil primátor města Lyonu Edouard Herriot a přednášel o „Spojených státech evropských. Druhá polovina roku ale mýtus o stabilitě ukončila a hospodářská krize, svoji hloubkou a intenzitou dosud nevídaná, opět roztočila vír dění, jímž vstoupily Výmarská republika a její demokracie do závěrečné fáze, kdy se sama vzdala své existence a fakticky připravila půdu pro nacistickou diktaturu.

V tomto okamžiku již probíhalo vše podle „osvědčené" praxe, když poslíček v hotelu Kaiserhof přinesl muži s „chaplinovskou tváří v modrém obleku, který mu špatně padl" na stříbrném podnose nějaké sdělení.[445] Druhý den, 30. ledna 1933 byl Adolf Hitler jmenován říšským kancléřem.

[445] Edler Herr zu Putlitz, Wolfgang Gans, *Diplomat vzpomíná*, Praha 1963, s. 95.

Šestá kapitola

Závěrečná analýza memoárů jako historického pramene

„Den je mlhavý, mlhavý a zastřený mračny, jako bývá mnohá naše paměť. Když se dívám z výšiny, na které stojím, dolů do údolí své minulosti…

Vzpomínky se, díky Bohu, nedají fotografovat… Je to pokus o vlastní životopis – a čtenář by měl vědět, že to, co neříkám, ani říci nechci. Ano, mám rád přítmí. A nezaměňujte, prosím, toto přítmí za mlhavost nebo nejasnost."

George Grosz

„Nikdy jsem si nepsal deník. A i kdybych si ho psal, jistě by se ztratil i s mým ostatním majetkem za obou světových válek. Naštěstí mám přímo neobyčejnou paměť, která mi dovoluje sledovat celý můj dlouhý život téměř den po dni.

Obracím se k čtenářům a chtěl bych je těmito několika slovy odprosit za toto tak prosté, ale věrné vyprávění o snahách, omylech a dobrodružstvích, ale i o kouzelné kráse štěstí mých mladých let."

Artur Rubinstein

„Nechtěl jsem napsat historické dílo, nýbrž pouze připomenout události a dojmy, jimiž byl můj život naplněn, a obrazit hodnoty, kterým jsem věřil a podle nichž jsem se snažil jednat. Nehodlal jsem napsat ospravedlňující nebo polemický spis a také mi byla vzdálena jakákoliv myšlenka na sebeoslavování. Myslel jsem, jednal jsem a mýlil jsem se jako každý jiný člověk."

Paul von Hindenburg

„Vzpomínky jsou udělány z podivuhodné látky – šalebné, a přesto přesvědčivé, silné, a přesto mlhavě nejasné. Na vzpomínku není spolehnutí, a přesto neexistuje jiná skutečnost, než kterou máme v paměti."

Klaus Mann

Tyto čtyři ukázky z předmluv pamětí až překvapivě mnoho vystihují charakteristický znak memoárové literatury, s nímž je okamžitě konfrontován každý jejich čtenář: nejistota, kam až mu pisatel dovolí nahlédnout, a pokud se tak stane, s jakým druhem informace se setká. Běžný čtenář má v tomto okamžiku určitou výhodu. Dílo „pouze" přečte a nějakým způsobem zpracuje, zkonfrontuje své dojmy se subjektem autora. V okamžiku, kdy se pokouším o kritickou analýzu memoárové literatury, musím nadefinovat přesnou stupnici otázek, na kterou budu hledat odpověď.

Předmětem této závěrečné analýzy bude kritický rozbor vybrané memoárové literatury jako relevantního historického pramene, kde se pokusím zdůraznit určité aspekty, kdy předmět, osoba autora a doba zapsání procházejí určitými proměnnými, především co se důrazu na jednotlivé aspekty týče. V dalším ohledu bych se chtěl pokusit nastínit, kdy se pamětnická výpověď může stát podkladem pro odbornou literaturu a naopak, kdy se odborná literatura stává nezbytným doplňkem – především jako kontrola ověření pravosti tvrzení.

V této části bych se chtěl zabývat především analýzou zobrazení časového úseku druhé poloviny roku 1918 a pracemi, které vznikly v této bezprostřední době, maximálně s odstupem deseti let. Třetím společným znakem autorů níže zmíněných prací je dostatečně známá role, kterou na podzim roku 1918 sehráli. Proto jsem vybral deníky Sigurda von Ilsemanna – jako zdroj pro poznání císařova duševního stavu, jeho vztahu k OHL, záměru potlačit revoluci, komunikace mezi Berlínem a Spa; dále paměti Maxe Bádenského jako hlavního aktéra listopadových dní – jeho komunikace respektive ze strany Spa nedostatečná

komunikace v otázce záchrany monarchie, převedení povinností kancléře na Friedricha Eberta; Harryho Kesslera pro Berlín, zasedání v Říšském sněmu, majitele zvláštních karet opravňujících ho k volnému pohybu a pro jeho kontakty na vládnoucí představitele „hroutícího" se režimu; Hermanna Müllera – Frankena (jméno Franken označuje obvod, za který usedal v Říšském sněmu - A. B.) pro události listopadových dnů v souvislosti s jednáním vojenské rady Velkého Berlína a Výkonné rady; a konečně Phillippa Scheidemanna, jenž fakticky vyhlásil republiku.

Tyto práce představují dle mého názoru nejčistší formu pamětnického zápisu vzhledem k vysoké míře autentičnosti: jde o přímé svědky, mnohdy přímo aktéry historických událostí. Nesporným faktem zůstává, že výše zmínění autoři nejsou autory autentických zaznamenání, jak jsem zmínil v úvodu této práce, protože ani oni nekonstatují pouze holý fakt, ale přidávají své komentáře, kde hodnotí (vyjadřují svůj názor, své pohnutky, širší okolnosti, které je vedly k tomu, že jednali, jak jednali).

Ve zmíněných případech dochází k naprostému setření rozdílu mezi pracemi, které nazýváme odbornými, protože výše zmíněné memoáry se pro ně staly obecně uznávaným podkladem. Dnes již žádná práce nevznikne, aniž by se nepoužil pamětnický záznam Maxe Bádenského, kdy se uvádí celé pasáže o průběhu listopadového dění. Oprávnění k tomu je nasnadě – byl to fakticky on, kdo sesadil Viléma II. z trůnu a vzdal se nároků za korunního prince.

Phillipp Scheidemann provolal Německo republikou a v tomto ohledu je poněkud iluzorní, zda davům řekl pět nebo deset vět. Jako mnohem důležitější se jeví, že davům přiznal účast na budoucí správě země, „učinil" z Německa republiku a dostal se do ostrého sporu s Ebertem. Jistý nádech pikantnosti mohou způsobit okolnosti, za nichž se tak stalo, což jenom potvrzuje, že „dějinnost okamžiku udeří náhle a občas se musí odejít i od stolu".

Během studia této problematiky jsem pro sebe „objevil" postavu Harryho hraběte Kesslera, jehož deníky se pro mne staly nepostradatelným pramenem. Kessler je unikátní výjimkou k poznání meziválečného Německa, protože je přesným „zdrojem informací" pro studium politických dějin (byl pověřen propuštěním maršála Piłsudského, organizací stahování německých vojsk z východní fronty, vedl ve Velké Británii neoficiální jednání v době Rúrské krize...), stejně jako pro poznání kulturní atmosféry doby (intendant divadla ve Výmaru, v roce 1917 se přimluvil za zrušení rozsudku smrti pro Georga Grosze, na jeho žádost byl Franz Werfel zproštěn služby v poli a mohl odjet jako zaměstnanec kulturního propagačního oddělení na cyklus přednášek do Švýcarska (kulturní podpora jednání Rakouska-Uherska o separátní mír, který vyústil v tzv. Sixtovu aféru – A. B.), spoluautor libreta *Růžového kavalíra*, jehož práva plně přenechal Hugovi von Hofmannsthalovi, pravidelný host divadelních představení, divokých večírků a kabaretů v Berlíně).

Všechna zmíněná díla vznikla nezávisle na sobě, na rozdílných místech, ale přibližně v témže čase, vzájemně se potvrzují, doplňují, nacházíme v nich vysoký stupeň shody. Obsahují stejné informace a pouze jejich okrajové komentáře mohou připouštět diskuzi – jádro informace (fakt) zůstává neměnný a dnes již plně koresponduje s představou nejširší veřejnosti, že „to tak skutečně bylo".

Pro pamětnické výpovědi, které vznikly s časovým odstupem (Wilhelm Groener, Heinrich Brüning, W. Gans Putlitz) uplatňujeme stejné přístupy; jiná časová rovina vzniku zápisu však posouvá výpověď díla poněkud jiným směrem, nikoli ve vztahu k autentičnosti – i tito autoři byli přímými svědky událostí – jejich úmysl má ale jiné kořeny: obhajoba, reakce a upřesnění na nějaké podněty o jejich historické úloze. To vše nutně nemusí znamenat zkreslení, k sepsání díla jsou ale většinou použity již nějaké dříve zapsané poznámky, které nyní mohou dostat poněkud jiný význam, zvláště víme-li, že generál Groener čelil již za svého „výmarského života" slovním útokům kolegů z řad generálního štábu, a ke konci

posledního období ve funkci ministra říšské obrany a vnitra se dopustil zásadních politických chyb. Brüning byl prvním kancléřem, který vládl s pomocí tzv. prezidentských dekretů a na vrcholu velké hospodářské krize. Z těchto důvodů se jeho politika nikdy netěšila masové podpoře, byť jeho práce pro Německo (otázka reparací, zákaz SS a SA) by si za jiných okolností zasluhovaly uznání. W. Gans Putlitz je „případem", kdy prvorozený dědic rodu, držící od roku 1128 hrad Putlitz a člen postupimského gardového pluku jezdectva, konvertoval v určitých ohledech k socialismu. Svými konzervativnějšími kolegy byl od boje o císařský zámek a konírny, kde jeho zlom nastal, nazýván „rudou puťkou". Jeho svědectví přináší cenné informace o duševním rozpoložení dobrovolnických, veteránských spolků a gardových klubů a diplomatické praxi během Výmaru a Třetí říše.

Situaci tohoto druhu pamětí vyjadřuje pregnantně sám Brüning v předmluvě – kniha neměla nikdy vejít ve známost, pro jednotlivé etapy uplatňuje jiné zdroje (deník, konzultace s jinými pamětníky, novinové články z amerických, anglických a německých novin), v padesátých letech, kdy dokončoval pasáže z let 1918 - 1929, které vznikly v letech 1934 - 1935 se „moje ostré úsudky výrazně zmírnily."[446] Kniha vyšla ve Stuttgartu v roce 1970.

Nespornou výhodou tohoto typu pamětí – pro autora i čtenáře – je, že, vzhledem k delšímu časovému úseku, již může pisatel (čtenář) znát stanoviska a práce svých (jeho) kolegů či oponentů, jejichž názory může potvrdit či vyvrátit. Dříve vzniklé práce zde mohou plnit kontrolní, regulační funkci.

U těchto prací je většinou přesněji vymezen předmět pamětí – politická každodennost, chronologické řazení a poměrně snadná orientace v seznamu kapitol. Nutně nepřinášejí paměti o celém životě autora, ale pouze vybrané úseky, na kterých se během života aktivně podílel, respektive, jejichž svědkem se stal.

---

[446] Brüning, Heinrich, *Memoiren 1918-1934*, Stuttgart 1970, s. 10-11.

Vytvořené obrazy a světy jednotlivých autorů v závislosti na jejich věku, společenském a sociálním postavení i politickém smýšlení s sebou přinášejí nejvíce sporných bodů. „Ideální stav" neexistuje, toho dosáhneme jen přesným nadefinováním názvu, nebo s pomocí jeho upřesnění, například v podtitulu (tedy dativní vazbou).

Zde dostává největší prostor hledisko, že pokud autor nechce, prostě se k věci nevyjadřuje a tento fakt zůstává nenapadnutelný – navíc se může projevit ve všech zmíněných kategoriích (věk, společenské, sociální postavení...). Čtenář nemůže konstatovat, že toto jejich opomenutí by jejich práci nějakým způsobem degradovalo, nemusí se ani ptát po příčinách, proč se tak stalo. Pokud tak bude činit, může se dostat na úroveň zavádějících spekulací a historické vědě nepomůže.

Pro tuto část bych se zaměřil na práce profesních kolegů „válečníků", stejného politického smýšlení a stejného sociálního postavení – mohlo by se zdát, že se jedná o takřka ideální případ? Opět ne, protože jde o výpověď pouze jedné strany. Jména Ludendorff, Hindenburg, Falkenhayn, Tirpitz, Scheer byla již za jejich života symbolem pruského militarismu, smyslem jejich životů byla služba dynastii, náplní alespoň části jejich životů a tématem jejich pamětí byla válka, mimo jiné rozbor příčin německé porážky. Jejich práce přes rozmanitost výkladů navozují dojem, kterému snad i oni sami věří, že „rána" přišla ze zázemí, čímž vznikla „živná půda" pro „legendu o ráně dýkou do zad", se kterou Výmarská republika bojovala po celou dobu své existence. Úzká specializace autorů těchto pamětí poskytuje pouze zúžený záběr, kam až dovolí čtenáři nahlédnout. Český čtenář má k dispozici paměti maršála Hindenburga, tedy velmi slabý pokus unaveného člověka, jenž nedokáže vzbudit soustředěnou pozornost, neboť nechce nic říci a pokud ano, „myje si ruce". Kdyby měla jeho práce sloužit jako podklad k podrobnější analýze, výsledek by musel být nutně žalostný. Časovému úseku od 26. října do 9. listopadu 1918, ve kterém, jak již víme,

vystupoval jako jeden z hlavních aktérů, alespoň co se okruhu ve Spa týče, věnoval ve svých pamětech tři strany.

Ústředním tématem pamětí Klause Manna, Stefana Zweiga, Georga Grosze jsou – obecně řečeno – „zprávy o jejich životech". Zde se jednotlivosti poněkud stírají a jsou podřízeny celku, časově ohraničenému jejich životy. Názvy kapitol mají „jinotajné názvy", chronologická orientace v textu je poněkud obtížná. Vzhledem k jejich sociálnímu, psychologickému a duchovnímu „založení" je předmětem jejich pamětí především „atmosféra doby". Atmosféra – pojem sám osobě neměřitelný a velmi těžko zařaditelný, ale přesto nepostrádající jistý náboj, který se naplno projeví, vyjde-li najevo, že jejich práce mají ráz osobní závěti. Práce takovéhoto typu zanechávají ve čtenáři hluboký, často přímo okouzlující dojem. Často nelze přesně vyhodnotit, pokud nám to autor sám nepřizná, zda vycházel z nějakých zápisů deníkového charakteru, u toho typu pamětí hraje ostatně přesné datum spíše vedlejší roli.

Klaus Mann pocházel z kulturně vyspělé rodiny; Stefan Zweig byl synem bohatého továrníka židovské původu, sám byl nesporného pacifistického smýšlení, v jednu dobu nejvíce překládaný autor německého jazyka. George Grosz byl význačným malířem moderního pojetí. Všichni tito autoři měli společný osud – bouřlivý život, potřebu volnosti k čerpání inspirace pro svou tvůrčí činnost, ztrátu vlasti a iluzí. První dva zakončili životy sebevraždou, třetí trvale přesídlil do Spojených států amerických. Mottem jejich prací jsou ztráta, zánik, úpadek. Z tohoto důvodu se dopouštějí „pozlacení minulosti" a jejich obrazy dějin mají poněkud omezenou platnost – jde o typ pamětí, kde je nejvíce zastoupená subjektivní složka, která přispěla k vytvoření mýtu „zlatých dvacátých let", byť v samotných pasážích, věnovaných těmto letům, se tito autoři dostávají do ambivalentního postoje, kdy na jedné straně kritizují nastalý úpadek a uvolnění mravů, současně mu ale přiznávají

inspirativní svěžest; s nástupem nacionálního socialismu respektive s vypuknutím války tato doba končí.

Cílem této analýzy bylo do nejhlubšího důsledku ukázat, jak složitá, heterogenní je skupina historických pramenů, které můžeme označit za literaturu memoárového charakteru, jaká má úskalí, především ve vztahu k autentičnosti, k vymezení subjektu autora, předmětů pamětí. Není jistě náhodou, že dosud nevzniklo žádné reprezentativní dílo, které by nacházelo svoji oporu v pramenné základně pouze z memoárové literatury. Myslím, že mohu zodpovědně tvrdit, je to velmi obtížné. Četba memoárů představuje nutnou položku historikovy pramenné základny, ale pouze jako nedílnou součást celku. Snad pouze u díla menšího rozsahu nebo přesně vymezeného názvu, kdy se předmětem výzkumu stane jedna osoba – lze z jejích dopisů, deníků, pamětí, novinových článků či z reflexe vrstevníků vytvořit její věrný obraz. V šíře pojaté práci se s každým novým „memoárem" rozmělňuje uchopitelné jádro alespoň formální linie zamýšleného díla a nastává znepřesnění, jehož logickým důsledkem musí být únik od objektivity.

Závěr

Český akademický svět doposud práci, která by komplexně a ve všech aspektech rozkryla (rozkrývala) složitost německých dějin daného období, postrádá; přitom je ale nutno právě v něm hledat příčiny pozdějšího ztroskotání prvního vážně zamýšleného pokusu o demokratické zřízení v nové německé republice. Rok 1918 znamenal mezník v politických, hospodářských a sociálních dějinách Německa. Pro oblast kulturních dějin to neplatí až tak doslova (viz v první kapitole Předmět práce a úvod do teorie memoárové literatury); ty podléhají jiným vlivům, jsou doménou pouze omezené skupinky lidí, kteří jako nositelé určité tradice, mající hluboké kořeny v minulých dobách, zajišťují kontinuitu mezi minulým, přítomným a budoucím a do jisté míry mohou pomáhat zmírnit sociální, hospodářské a politické otřesy.

Pojem „na stránkách vybrané memoárové literatury" neznamená, že bych došel k jiným závěrům, než jaké je možné najít v seriozní odborné literatuře. Jedná se spíše o metodologický problém; moje analýza vybraných událostí vychází ze zápisů memoárového charakteru, jejichž zastoupení je zde v obráceném poměru, tj. převládá nad odbornou literaturou. Úkolem historické vědy však je hledat nové relevantní postupy, metody a rozšiřovat pramennou základnu.

Pokud to z vlastního textu nevyplývá, nebylo mojí snahou postihnout apriori „holá" faktografická data. Ta už se stala zájmem bádání mnoha jiných historiků[447] a jejich práce poskytují dostatečnou základnu, která umožňuje (do jisté míry nutí) sledovat jiné věci a klást důraz na jiné aspekty. Těmto datům jsem se nicméně z pochopitelných důvodů nemohl zcela vyhnout – jsou neodmyslitelnými součástmi dávajícími práci chronologický rámec; jejich opomenutí by nedovolilo zachytit aspekt dramatického průběhu kratšího časového celku, kterým má tato práce alespoň ve své čtvrté kapitole být – vlastní záměr byl však posunut

[447] Neil Ferguson, Emil Vachek, Ivan Šedivý, Robert Kvaček, Edvard Beneš, Tomáš G. Masaryk a jiní...

poněkud jinam – jeho cílem bylo zachytit vybrané události komplexněji, postihnout jejich genezi, za konkrétní události dosadit konkrétní postavy, jejich pohnutky, motivy a pohledy na danou věc, které snad mohou ospravedlnit (či lépe pochopit) jejich jednání.

Zmíněný obraz je vytvořen ze svědectví vybraných autorů, kdy mi hlavním kritériem výběru byla jejich faktická dostupnost v knihovnách a vědeckých pracovištích univerzit v Praze, Lipsku a Hannoveru, jejichž fondy jsem měl možnost využít. Nejdůležitější hledisko relevantnosti spisovatele a jeho výpovědí bylo vzhledem k dostupnosti, či spíše nedostupnosti pro tuto chvíli (!) odsunuto na druhé místo.

Pokusil jsem se vytvořit, v rámci možností, co nejpestřejší seznam jmen a profesí, která považuji za klíčové pro dané období: naleznete zde vojenské představitele v aktivní službě a v generálských hodnostech (Paul von Hindenburg, Wilhelm Groener, Erich Ludendorff) i řadové vojáky a veterány (W. Gans Putlitz, George Grosz, Heinrich Brüning, politiky (Max Bádenský, Philipp Scheidemann, Hermann Müller, umělce (George Grosz, Thomas Mann, Stefan Zweig) a zástupce nastupující generace (Sebastian Haffner, Klaus Mann, Marlene Dietrichová, Wolfgang Stresemann), dále pak lidi znalé německého prostředí žijící mimo Evropu (Artur Rubinstein, Putzi Hanfstaengl, Mowrer, Knickebocker) a další. Samostatnou „skupinu" tvoří Harry Kessler – gardový důstojník, spisovatel, umělec, mecenáš umění, šlechtic, politik.

Když jsem se začal tomuto tématu věnovat, neměl jsem představu, kolik příležitosti se nabízí českému čtenáři a zájemci o německé dějiny na „knižním memoárovém trhu". Nicméně, s přeloženými pracemi bychom „ušli jen velmi krátkou cestu"; nastudovaná literatura se tudíž musela rozrůst o práce v německém a anglickém jazyce.

Práci lze jistě vytknout to, že nebere téměř žádný ohled na nejširší vrstvy obyvatelstva. Je to způsobeno především tím, že takřka žádné nesepsali (důvody k sepsání memoárů – ospravedlnění svého chování, zpráva budoucí generaci, vyhlídka finančního zisku – je míjí.)

V dobách rozděleného Německa se na území NDR některá taková „dílka" přece jen objevila, státní zájem respektive objednávka státu z nich ale většinou činila tak subjektivně (falešně) zdeformovaný obraz, že se jejich historická výpověď omezovala na ideologickou rovinu.

Vzhledem k výše zmíněnému nelze předloženou práci v žádném případě označit jako reprezentativní dílo, neboť obecněji platné názory by se daly formulovat pouze pomocí komparací respektive výsledků širšího výzkumu. Minimálně však může být považována za konkrétní případ určitého úseku německých dějin. Přesně vymezený úsek zde může být výhodou, protože jsou dostatečně známi aktéři, okolnosti a souvislosti vyplývající z každodenního života.

V zásadě bych byl spokojen, pokud bych tento „obraz" dokázal přiřadit k těm, které poskytnou budoucím zájemcům o mnou zvolené téma jistou míru inspirace, byť by konečný výsledek jejich bádání některá z mých tvrzení vyvrátil.

Prameny a literatura

1. Odborná literatura

-**Andrä**, J.C., Erzählung aus der Deutschen Geschichte für konfessionell gemischte Schulen, Lipsko 1902

-**Baumann**, Barbara-Oberle, Brigitta, Deutsche Literatur in Epochen, Ismaning 2000

-**Böckenförde**, Ernst - Wolfgang, Der Zusammenbruch der Monarchie und die Entstehung der Weimarer Republik in: Die Weimarer Republik 1918 - 1933, Politik, Wirtschaft, Gesellschaft, (ed.) Bracher, Funke, Jacobsen, Bonn 1998

-**Bodenschatz**, Harald, Die Stadt in der Kaiserreich, Mietskasernen und hochherrschaftliche Wohnlandschaft, in: Berlin-Eine Ortsbesichtigung, Kultur, Gechichte, Architektur, Berlín 1992

-**Boldt**, Hans, Die Weimarer Reichsverfassung in: Die Weimarer Republik 1918 - 1933, Politik, Wirtschaft, Gesellschaft, (ed.) Bracher, Funke, Jacobsen (ed.) Bonn 1998

-**Bradáč**, Zdeněk, Před pochodem na Řím, Praha 1973

-**Bradley**, John, Dějiny Třetí říše, Praha 1995

-**Broszat**, Martin, Uchopení moci, Vzestup NSDAP a zničení Výmarské republiky, Praha 2002

-**Brüdigam**, Heinz, Das Jahr 1933, Terrorismus an der Macht, Frankfurt nad Mohanem 1978

-**Břach**, Radko, Československo a Evropa v polovině dvacátých let, Praha - Litomyšl 1996

-**Czubiński**, Antoni, Rusko-polská válka v letech 1918 - 1921, První sovětský útok na Evropu, Brno 1996

-**Dahmen, Hartmann, Freundgen**, Leitfaden der Geschichte für Lyzeen und höhere Mädchenschulen, Lipsko 1912

-**Davies**, Norman, Polsko - Dějiny národa ve středu Evropy, Praha 2003

-**Döblin**, Alfred, Der historische Roman und wir, in: Deutsche Literatur im Exil 1933 - 1945, (ed.) Winkler, Michael, Stuttgart 1997

-**Ferguson**, Niall, Nešťastná válka, Praha 2004

-**Figes**, Orlando, Lidská tragédie, Praha - Plzeň 2000

-**Fischer**, Lothar, Anita Berber, Göttin der Nacht, Berlín 2006.

-**Gajanová**, Alena, ČSR a středoevropská politika velmocí, Praha 1967

-**Garčic**, Jindřich, Paměti-tradice-skutečnost, Memoárová literatura jako jedna z forem přetváření světa, in: Problematika historických a vzácných fondů knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Paměti - způsob zobrazení skutečnosti, Sdružení knihoven České republiky, Brno 2001

-**Gill**, Anton, A Dance between Flames, Berlin between the Wars, Londýn 1993

-**Gombár**, Eduard, Moderní dějiny islámských zemí, Praha 1999

-**Herre**, Franz, Než se začalo psát 1900 - V obavách ze zániku i s vírou v pokrok, Praha 1999

-**Jäckel**, Eberhard, Německé století, Praha 2004

-**Jelavich**, Peter, Berlin Cabaret, Harvard University Press 1997

-**Jungk**, Peter Stephan, Franz Werfel /Příběh života/, Praha 1997

-**Kaemmel**, Otto, Grundzüge der Neueren Geschichte, Drážďany 1886

-**Kafka**, František, Exulant Thomas Mann, Hradec Králové 1966

-**Kárník**, Zdeněk, České země v éře první republiky (1918-1938), 3 svazky, Praha 2000, 2002, 2003

-**Kershaw**, Ian, Hitler 1889-1936, Hybris, Praha 2004

-**Kissinger**, H., Umění diplomacie, Praha 1996

-**Klimek**, Antonín, Velké dějiny koruny české, svazek XIV. 1929 - 1938, Praha - Litomyšl 2002

-**Klimek**, Antonín, Velké dějiny zemí koruny české, svazek XIII. 1918 - 1929, Praha - Litomyšl 2000

-**Kol. autorů**, Dějiny Francie, Praha 1988

-**Kolb**, Eberhard, Die Weimarer Republik, Mnichov 1993

-**Kopf-Jeretin**, Maja, Der Niedergang der Weimarer Republik im Spiegel der Memoirenliteratur, Frankfurt nad Mohanem 1992

-**Krbec**, Miloslav, Paměti jako historický pramen, in: Problematika historických a vzácných fondů knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Paměti – způsob zobrazení skutečnosti, Sdružení knihoven České republiky, Brno 2001

-**Kumsteller**, Bernhard, Geschichtsbuch fuer die deutsche Jugend, Lipsko 1931

-**Kvaček**, Robert Československo a Edvard Beneš ve třicátých letech, in : Sborník statí k 110. výročí narození druhého československého prezidenta, Praha 1994

-**Kvaček**, Robert, Československý rok 1938, Praha 1988

-**Kvaček**, Robert, Historie jednoho roku, Praha 1976

-**Levenson**, Thomas, Einstein v Berlíně, Praha 2004

-**McGowan**, Lee, Radikální pravice v Německu – Od roku 1870 po současnost, Praha 2004

-**Müller**, David, Geschichte des Deutschen Volkes, Ausgabe für den Schulgebrauch, Höhere Lehranstalten und Selbstbelehrung, Berlín 1894

-**Müller-Seidel**, Walther, Literarische Moderne und Weimarer Republik, In: Die Weimarer Republik 1918 - 1933, Politik - Wirtschaft - Gesellschaft, (ed.) Bracher, Funke, Jacobsen, Bonn 1998

-**Neubarer**, Friedrich, Kleine Staatslehre für höhere Lehranstalten, Halle 1914

-**Nolte**, Ernst, Fašismus ve své epoše, Praha 1999

-**Olivová**, Věra, Dějiny první republiky, Praha 2000.

-**Palmer**, Alan, Úpadek a pád Osmanské říše, Praha 1996

-**Pekař**, Josef, Bílá hora, Praha 1922

-**Pernes**, Jiří, Poslední Habsburkové – Karel, Zita, Otto a snahy o záchranu císařského trůnu, Brno 1999

-**Pinnow**, H-Kappert, H-Berger, Louise, Deutsche Geschichte in Laengsschnitten, Lipsko - Berlín1930

-**Pipes**, Richard, Ruská revoluce, Praha 1998

-**Pirjevec**, Jože, Dějiny Jugoslávie 1918 - 1992, Praha 1998

-**Pool**, James, Kdo financoval nástup Hitlera k moci 1919 - 1933, Praha 1998

-**Preuß**, Hugo, Staat, Recht und Freiheit, Tübingen 1926

-**Prinz von Preußen**, Friedrich Wilhelm, Gott helfe unserem Vaterland, Mnichov 2003

-**Reichel**, Peter, Svůdný klam Třetí říše – Fascinující a násilná tvář fašismu, Praha 2004

-**Reich-Ranicki**, Marcel, Thomas Mann und die Seinen, Frankfurt nad Mohanem 2002

-**Shirer**, William L., Vzestup a pád Třetí říše, Brno 2004.

-**Schallenberg**, Horst, Untersuchungen zum Geschichtsbild der Wilhelmischen Ära und der Weimarer Zeit, Ratingen bei Düsseldorf 1961

-**Schoeps**, Hans-Joachim, Was ist und will die Geistesgeschichte? Göttingen 1959

-**Schreiner**, Gerth, Die Republik der vierzehn Jahre, Bilthoven 1939

-**Schütz**, Erhard, Autobiographien und Reiseliteratur, in: Literatur der Weimarer Republik, (ed.) Bernhard Weyergraf , Mnichov- Vídeň 1995

-**Schwabe**, Klaus, Der Weg der Republik vom Kapp - Putsch 1920 bis zum Scheitern des Kabinetts Müller 1930 in: Bracher, Funke, Jacobsen (ed.), Die Weimarer Republik 1918 - 1933, Politik, Wirtschaft, Gesellschaft, Bonn 1998

-**Sked**, Alan, Úpadek a pád habsburské monarchie 1815-1918, Praha 1995

-**Stellner**, František, Poslední německý císař, Praha 1995

-**Šesták** a kol, Dějiny jihoslovanských zemí, Praha 1998

-**Taylor**, A. J. P., Poslední století habsburské monarchie, Rakousko a Rakousko-Uhersko v letech 1809 - 1918, Brno 1998.

-**Tejchman**, Miroslav, Kořeny nenávisti - Z dějin chorvatsko-srbských vztahů, SP, č. 4, 1992

-**Válek**, Vlastimil, Zamyšlení nad vztahem mezi memoáry a historickou prózou (způsob zobrazení reality v memoárech), in: Problematika historických a vzácných fondů knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Paměti – způsob zobrazení skutečnosti, Sdružení knihoven České republiky, Brno 2001

-**Veber**, Václav, Mikuláš II. a jeho svět, Praha 2000

-**Völker**, Klaus, Die Theaterstadt, Eine Panorama, In: Berlin-Eine Ortsbesichtigung, Kultur, Gechichte, Architektur, Berlín 1992

-**Wagner**, Armin, Das Bild Sowjetrußlands in den Memoiren deutscher Diplomaten der Weimarer Republik, Münster 1995

2. Memoáry, dobová a krásná literatura

-**Beneš**, Edvard, Paměti, Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství, Praha 1947

-**Beneš**, Edvard, Světová válka a naše revoluce, 2. díl, Praha 1930

-**Benjamin**, Walter, Gesammelte Schriften, Bd.II/2, Frankfurt nad Mohanem 1977

-**Bernhard**, Thomas, Obrys jednoho života, Praha 1997

-**Broch**, Hermann, Očarování, Praha 1996

-**Brüning**, Heinrich, Memoiren 1918-1934, Stuttgart 1970

-**Clemenceau**, Georges, Velikost a bída jednoho vítězství, Praha 1930

-**Dietrichová**, Marlene, To jsem já, Praha 1991

-**Döblin**, Alfred, Berlín-Alexandrovo náměstí, Praha 1968

-**Engelmann**, Bert, Berlin – Stadt wie keine andere, Göttingen 1991

-**Eucklen**, Rudolf, Lebenserinnerungen, Ein Stück deutschen Lebens, Lipsko 1921

-**Feuchtwanger**, Lion, Der Wartesaal, (Erfolg, Drei Jahre Geschichte einer Provinz (1930), Die Geschwister Oppermann (1933), Exil (1940); (česky) - Čekárna (Úspěch, Tři léta dějin jedné provincie, Oppermannové, Vyhnanství, Praha 1973

-**Ford**, Henry, Internacionlale Jude, 2 sv., neuvedeno; (česky) Mezinárodní žid, Světový problém (díl 1.), Praha 1924; Židé ve Spojených státech severoamerických (díl 2.), Praha 1924

-**Ford**, Henry, Mein Leben und Werk, Lipsko 1923; (česky) Můj život a dílo, Praha 1924

-**Francois –Poncet**, André, Berlín 1931-1938, Vzpomínky diplomata, Praha 1947

-**Franken –Müller**, Hermann, Novemberrevolution, Erinnerungen, Berlín 1928

-**Goethe**, Jonann W., Z mého života: báseň i pravda, Praha 1998.

-**Graf**, Oskar Maria, Die Flucht ins Mittelässige, Mnichov 1976

-**Groener**, Wilhelm, Lebenserinnerungen, Göttingen 1957

-**Grosz**, George, Malé ano a velké ne, Vlastní životopis, Olomouc 1999

-**Gunther**, John, Evropa jaká je, Praha 1937

-**Haeften**, Hans von, Erinnerungen Oberst Hans von Haeften, in: Die Regierung des Prinzen Max von Baden, Berlín 1962.

-**Haffner**, Sebastian, Příběh jednoho Němce, Vzpomínky na léta 1914 - 1933, Praha 2002

-**Hanfstaengl**, Ernst, Zwischen Weißem und Braunem Haus – Memoiren eines politischen Außenseiters, Mnichov 1970

-**Hesse**, Hermann, Stepní vlk, Praha 1989

-**Hindenburg**, Paul von, Paměti, Brno 1997

-**Hoegner**, Wilhelm, Flucht von Hitler. Erinnerung an die Kapitulation der ersten deutschen Republik 1933, Mnichov 1970

-**Hoelz**, Max, Vom Weißem Kreuz zur Roten Fahne. Jugend-, Kampf und Zuchthauserlebnisse, Berlín 1929

-**Hofmannsthal**, Hugo von, Kessler, Harry Graf, Briefwechsel 1898 - 1929, (ed.) Hilde Burger, Frankfurt nad Mohanem 1968

-**Ilsemann**, Sigurd von, Der Kaiser in Holland, Aufzeichnungen des letzten Flügeladjutanten Kaiser Wilhelm II, 1. sv. Amerongen und Doorn 1918-1923, (ed.) Harald von Koenigswald, Mnichov 1967

-**Kaiser** Wlilhelm II. Ereignisse und Gestalten aus den Jahren 1878 – 1918, Lipsko - Berlín 1922

-**Kessler**, Harry Graf, Tagebücher 1918-1937, Frankfurt nad Mohanem 1996

-**Klemperer**, Victor, Leben sammeln, nicht fragen wozu und warum, Tagebücher 1918-1932, 6 svazků, Berlín 2000

-**Knickerbocker**, H.R., Detschland so oder so?, Berlín 1932

-**Kollontai**, Alexandra, Autobiographie einer sexuell emanzipierten Kommunistin, Berlin 1926.

-**Lockhart**, Robert B., Přichází zúčtování, Praha 1948

-**Lockhart**, Robert B., Ústup ze slávy, Praha 1936

-**Ludendorff**, Erich (ed.), Urkunden des Oberstenheeresleistung über ihre Tätigkeit 1916 - 1918, Lipsko 1921

-**Ludwig**, Emil, Vilém II., Praha 1928

-**Mann**, Erika (ed.), Mein Vater, der Zauberer, Hamburk 1998

-**Mann**, Golo, Erinnerungen und Gedanken, Ein Jugend in Deutschland, Frankfurt nad Mohanem 2001

-**Mann**, Klaus, Bod obratu, Zpráva o jednom životě, Praha 1997

-**Mann**, Klaus, Kind dieser Zeit, Berlin 1932.

-**Mann**, Thomas, Betrachtungen eines Unpolitischen, Frankfurt nad Mohanem 1960

-**Mann**, Thomas, Briefe I-III, (ed.) Erika Mannová, Frankfurt nad Mohanem 1995, 1992, 1996

-**Mann**, Thomas, Buddenbrookovi: úpadek jedné rodiny, Praha 1971

-**Mann**, Thomas, Über mich selbst, Autobiographische Schriften, 5.vydání Frankfurt nad Mohanem 2002

-**Marholz**, Werner, Deutsche Selbstbekenntnisse. Ein Beitrag zur Geschichte der Selbstbiographie von der Mystik bis zum Pietismus, Berlín 1919

-**Masařík**, Hubert, V proměnách Evropy, Praha - Litomyšl 2002

-**Mowrer**, Edgar Ansel, Germany puts the clock back, Londýn 1938

-**Olden**, Rudolf, Hitler, Praha 1936

-**Putlitz**, Wolfgang Gans Edler Herr zu, Diplomat vzpomíná, Praha 1963

-**Reich-Ranicki**, Marcel, Můj život, Brno 2003

-**Ries**, Curt, Weltbühne Berlin, in: Alltag in der Weimarer Republik - Kinderheit und Jugend in unruhiger Zeit, (ed.) Pörtner, Rudolf, Mnichov 1993

-**Richie**, Alexandra, Faust´s Metropolis, New York 1999

-**Rosner**, Karl (ed.), Erinnerungen des Kronprinzen Wilhelm. Aus den Aufzeichnungen, Dokumenten, Tagebüchern und Gesprächen, Stuttgart a Berlín 1922

-**Roth**, Joseph, Radeckého pochod, Kapucínská krypta, Praha 1986

-**Rubinstein**, Artur, Moje mladá léta, Jinočany 2001

-**Rubinstein**, Artur, Moje mnohá léta, Jinočany 2003

-**Sahl**, Hans, Better und Butler bei Piscator, In Pörtner, Rudolf (ed.), Alltag in der Weimarer Republik-Kinderheit und Jugend in unruhiger Zeit, Mnichov 1993

-**Scheidemann**, Philipp, Memoiren eines Sozialdemokraten, Drážďany 1928

-**Schleichs**, Ludwig, Besonnte Vergangenheit, Lipsko 1977

-**Steed**, H.W., Třicet let novinářem, 1. díl, Praha 1929

-**Stresemann**, Gustav, Die Entwicklung des Berliner Flaschenbiergeschäfts, neurčeno.

-**Stresemann**, Gustav, Vermächtnis - Der Nachlass in drei Bänden, (ed.) Bernhardt, H., Berlín 1932 - 33.

-**Stresemann**, Wolfgang, Mein Vater Gustav Stresemann, Berlín 1979

-**Tabuisová**, Geneviéve, Předehra k tragédii, Praha 1967

-**Trotzki**, Leo, Mein Leben. Versuch einer Bibliographie. Berlin 1930.

-**Tureck**, Ludwig, Ein Prolet erzählt, Berlín 1929.

-**Weimarer Republik**, (ed.) Kunstamt Berlin und dem Institut für Theatherwissenschaft der Universität, Kolín nad Rýnem 1977

-**Wendt**, Hans, Journalist im Kriesenreichstag in: Alltag in der Weimarer Republik – Kinderheit und Jugend in unruhiger Zeit, (ed.) Rudolf Pörtner, Mnichov 1993

-**Wheeler-Bennett**, John W., Wooden Titan: Hindenburg, New York 1936

-**Whitaker**, John, Strach jal Evropu, Praha 1937

-**Winkler**, Michael (ed.), Deutsche Literatur im Exil 1933 - 45, Texte und Dokumente, Stuttgart 1998

-**Witkowski**, Georg, Von Menschen und Büchern, Lipsko 2003

-**Zuckmayer**, Carl, Als wär´s ein Stück von mir: Horen der Freundschaft, Frankfurt nad Mohanem 2002

-**Zweig**, Stefan, Svět včerejška, Vzpomínky jednoho Evropana, Praha 1999

3. Populárně naučná literatura

-**Buffet**, Cyril, Berlín, edice Dějiny měst, Praha 1999

-**Deutsche Geschichte**, Bertelsmann Lexikon Verlag, Berlín, Mnichov, Vídeň 1973

-**Haffner**, Sebastian, Německá revoluce 1918-1919, Brno 2004

-**Müller**, Helmuth; Krieger, Karl Friedrich, Dějiny Německa, 2. vydání, Praha 1999

-**Žaloudek**, Karel, Encyklopedie politiky, Praha 1999

Jméno uživatele	Škola- fakulta- katedra	Bydliště uživatele	Datum	Podpis